

LIEPĀJAS UNIVERSITĀTES
SPECIĀLĀS IZGLĪTĪBAS LABORATORIJA

METODISKAIS MATERIĀLS

pedagogiem darbam ar izglītojamiem, kuriem ir uzvedības traucējumi

Eiropas Sociālā fonda projekts „Izglītojamo ar funkcionāliem traucējumiem
atbalsta sistēmas izveide” (vienošanās Nr. 2010/0330/1DP/1.2.2.4.1/10/IPIA/VIAA/001)

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Bethere D., Līdaka A., Plostniece A., Ponomorjova J., Striguna S.
Metodiskais materiāls pedagogiem darbam ar izglītojamiem, kuriem ir uzvedības traucējumi
Rīga: VISC, 2013. 92 lpp.

Autori

© D. Bethere, A. Līdaka, A. Plostniece,
J. Ponomarjova, S. Striguna

Dizains un druka

SIA "McĀbols poligrāfija"

Izdevējs

© VISC

Materiāls elektroniski pieejams
Valsts izglītības satura centra mājas lapā
www.visc.gov.lv

ISBN 978-9984-573-80-9

SATURS

Priekšvārds	2
IEVADS	4
1. Kas? Kāpēc? Kad jāuztraucas? – Uzvedības traucējumu skaidrojums	7
2. Ko darīt? – Pedagoģiskās stratēģijas	28
3. Kā apgūt prasmes konstruktīvai konfliktu risināšanai? – Uzvedības traucējumi pirmsskolā	65
4. Ar ko sadarboties pedagogam? – Bērna vecāki un izglītības iestādes atbalsta komanda.	84

PRIEKŠVārds

Metodiskais materiāls pedagogiem darbam ar izglītojamiem, kuriem ir uzvedības traucējumi, izstrādāts Liepājas Universitātes Speciālās izglītības laboratorijā ESF projekta "Izglītojamo ar funkcionāliem traucējumiem atbalsta sistēmas izveide" (2010.–2013.) ietvaros. Atbilstoši projekta mērķiem šajā izdevumā ir aplūkoti uzvedības traucējumu cēloņi, būtības un izpausmju skaidrojums. Metodiskā materiāla saturā ir ietvertas dažādu zinātnisko avotu, praktisko pētījumu un pedagoģiskās pieredzes atziņas, kā arī pedagoģiskajā praksē izstrādāti ieteikumi.

Izdevumā apkopoto teorētisko un praktisko atziņu mērķauditorija ir skolotāji ar dažādu profesionālo kompetenci. Vienlaicīgi izdevuma autori cer, ka šis metodiskais materiāls var kalpot arī topošajiem pedagogiem, kas ir iesaistīti profesionālās kvalifikācijas ieguves procesā. Izmantojot šo metodisko atziņu apkopojumu, tā lasītāji iegūs zināšanas, izpratni un prasmes pedagoģiskajam darbam ar bērniem problēmsituācijās: situācijās, kurās nepieciešams atpazīt uzvedības izpausmes kā traucējumu priekšvēstnešus, novērtēt uzvedību saistībā ar to ietekmējošiem faktoriem; situācijās, kad pedagogam ir jāorganizē dažādas uzvedības bērnu grupa un jāizvēlas piemērotākie paņēmieni; situācijās ar bērna vecākiem, lai sniegtu viņiem ieteikumus un veidotu sadarbību.

Liela daļa šajā izdevumā aplūkoto ideju ir pazīstamas visiem pedagogiem. Ik katrs skolotājs vai audzinātājs aprakstītos paņēmienus ikdienā arī pielieto praksē. Metodiskajā materiālā tie ir sakārtoti noteiktā kārtībā un to izmantošanai sniegts arī pamatojums. Papildus teorētiskajam materiālam sagatavots arī ilustrētais pielikums, kuru iespējams izmantot sarunās un nodarbībās ar bērniem, kā arī tikšanās reizēs ar audzēkņu vecākiem un tuviniekiem.

Grāmatā ievietotajās situācijās aprakstīta bērnu uzvedība, rīcība. Ievērojot konfidencialitāti, vārdi ir mainīti.

Metodiskā materiāla autores pateicas skolotājiem G.Dambei un A.Lasmanei no Auces vidusskolas, E.Ābolai, M.Bācai, V.Grīslei-Akopjanai no Cieceres internātpamatskolas, V.Blumbergai, A.Pētersonei no Liepājas speciālās pirmsskolas izglītības iestādes "Kriksītis", E.Ivanovai, G.Brikmanei, I.Kovaļskai, K.Žīmantei no Liepājas speciālā internātpamatskolas, A.Kukulei, S.Liukišai, J.Putniņai no Rudbāržu internātpamatskolas – rehabilitācijas centra, S.Demmei, G.Zaļkalnei no Rundāles novada speciālās pirmsskolas izglītības iestādes, S.Rudzītei, A.Sebežai, O.Solujevam no Skrundas arodvidusskolas un V.D.Bergmanei, N.Bernšteinai no Ventspils 2. pamatskolas par aktīvu iesaistīšanos šī izdevuma saturā izstrādē.

Lasot, aicinām pievērst uzmanību īpašām norādēm, kuras ir atzīmētas ar sekojošiem simboliem (skat. 1. tabulu).

1. tabula. VIZUĀLĀS NORĀDES TEKSTA STRUKTŪRĀ

Komponents	Piktogramma
Definīcijas	
Rekomendācijas	
Situācija/situācijas analīze	
Ieteicamā literatūra/informācijas avoti	
Vieta Jūsu pārdomām	

IEVADS

Bērni un jaunieši ar nevēlamām uzvedības izpausmēm, trūkumiem un apkārtējos cilvēkus kaitinošām uzvedības īpatnībām ir bijuši visos laikos un visās sabiedrībās. Tas, cik viņi ir bijuši uzkrītoši, un kāda uz to bijusi vides reakcija, ir atkarīgs no kultūras, reliģiski ētiskajiem, ekonomiskajiem un sociālajiem nosacījumiem. Šīs reakcijas daudzu gadsimtu laikā ir ļoti mainījušās un Eiropas kultūras telpā ir virzījušās no daudzveidīgām miesas sodu formām uz izpratnes pilnu palīdzību sociāli adekvātai attīstībai (Myschker, 1992).

Ar terminu "uzvedības traucējumi" parasti saprot grūtības audzināšanas norisēs un sociāli pieņemto normu pārkāpšanu cilvēku attiecībās. Iespējams minētās grūtības un normas ir atkarīgas no katra individuālā cilvēka, kas ar tām sastopas. Kāds par uzvedības traucējumiem uzskata cilvēka pretošanos izvirzītajām prasībām, cits tos saista ar agresīvu uzvedību. Reti tiek pievērsta uzmanība pasīvai darbībai un depresīviem stāvokļiem kā uzvedības traucējumiem, lai gan paša cilvēka dzīves darbību un veiksmīgu iekļaušanos citu vidū tie ietekmē.

Katra cilvēka uzvedības vērtējums ir atkarīgs no sabiedrības kopējām nostādnēm. Tomēr jebkurā vidē tā raksturo cilvēka prasmes būt pieņemtam un pieņemt citus. Katras tautas kultūrā ir izveidojušies noteikti nosacījumi "labas uzvedības" vērtēšanai, tas mēdz būt atkarīgs no tautas vai cilvēku grupas temperamenta, vēsturiski izveidotiem audzināšanas kanoniem. Tas, ko pieprasām viens no otra izturēšanās ziņā Latvijā, iespējams nav aktuāls citās kultūrās.

Latvijas pedagoģijā viens no svarīgākajiem principiem ir humānisms, šādas pieejas kodols ir cilvēks. Viena no lielākajām un parasti arī visgrūtāk risināmām problēmām mācību un audzināšanas procesa norisēs ir neatbilstošas izglītojamo uzvedības klātbūtne. Uzvedības radītās problēmas ietekmē gan pedagoga darbības kvalitāti, gan bērnu mācību sasniegumu rezultātus, pie tam ne tikai to, kuru uzvedība ir problemātiska, bet visu grupā esošo audzēkņu. Risinot uzvedības problēmas, būtiski ir saprast, ka palīdzība ir nepieciešama gan tam, kuram ir uzvedības traucējumi, gan tam, pret kuru uzvedības negatīvās izpausmes tiek vērstas.

Pedagoģiskie vērojumi, materiāla tapšanas laikā iegūtie aptaujas dati un pedagoģiskā pieredze liecina, ka uzvedības problēmām gan izglītības iestādēs, gan sabiedrībā vispār bērnu un jauniešu vidū ir tendence pieaugt. Varētu pieņemt, ka jaunieši kļūst "sliktāki", "izlaidīgāki", "neiejūtīgāki" un tml., ka bērnu vecāki ir aizvien aizņemtāki. Arī sabiedrības, tehnikas un zinātnes attīstība, mēdiju popularitāte, ne vienmēr ir pozitīva, tomēr iespējams, tieši pieaugušo neprasme sadarboties ar mūsdienu jauno paaudzi, kas ir "tēvu un dēlu" problēmas, paaugstina uzvedības problēmu risku.

Šajā metodiskajā materiālā autori aplūko šodienas sabiedrībā izvirzītos jautājumus par uzvedības problēmām bērnu un jauniešu izglītības procesā. Par materiāla mērķauditoriju ir izvēlēti gan pedagogi, gan bērnu vecāki un tuvinieki. Teorētiskās atziņas un pieredzes apraksti sniedz priekšstatu un apstiprinājumu lasītāja jau esošajām zināšanām par uzvedības traucējumiem un problēmām. Idejas problēmu risinājumam var pieņemt kā paraugus atsevišķām dzīves situācijām, savukārt pārdomu materiāli un pielikumi veidoti, lai pieaugušie mācītos sadarboties gan savstarpēji, gan ar bērniem, kopīgu mērķu sasniegšanai – uzvedības problēmu mazināšanai.

Tomēr galvenokārt metodiskais materiāls domāts tieši skolotājam, kurš strādā ar bērnu kolektīvu pirmsskolas izglītības iestādes grupā vai skolā klasē. Pirmajā nodaļā aplūkoti uzvedības traucējumi kā fenomens. Otrā nodaļa ietver visplašāko materiālu un tajā sniegti pedagoģisko stratēģiju apraksti darbam bērnu kolektīvā. Trešā nodaļa veltīta pirmsskolas bērnu grupu skolotājiem. Ceturtajā nodaļā aprakstīts korekcijas darba kompleksums. Metodiskajam materiāla ir ilustrēts pielikums – darba lapa nodarbībām ar bērniem.

Pirms turpiniet lasīt šo izdevumu, padomājiet un pierakstiet, kādu domās redzat bērnu ar uzvedības traucējumiem?

.....

.....

.....

Lai izprastu un risinātu uzvedības izpausmju ietekmi uz cilvēka dzīves kvalitāti jebkurā vecumā, uzvedības traucējumus nepieciešams aplūkot trīs galvenajos aspektos:

- 1) uzvedības negatīvo izpausmju būtība, kas dod izpratni par uzvedību, kā cilvēka darbības atsevišķu jomu, tomēr integrētu visā kopējā sistēmā, uzvedības un tās traucējumu klasifikāciju, uzvedības traucējumu izraisošās negatīvās sekas gan pašam cilvēkam, gan sociālajai grupai un sabiedrībai kopumā, saistību starp dažādiem uzvedības traucējumiem;
- 2) uzvedības negatīvo izpausmju cēloņi, kas skaidro bioloģisko, psiholoģisko un sociālo būtību, konkrētus uzvedības traucējumus izraisošus iemeslus un nosacījumus, kā arī psiholoģiskos mehānismus, kuri ietekmē uzvedības izmaiņas, un uzvedības traucējumu radītās personības izmaiņas;
- 3) uzvedības negatīvo izpausmju profilaksi un korekciju, kur izmantotas pedagoģiskās stratēģijas negatīvas uzvedības izpausmju novēršanā vai mazināšanā.

Starp terminiem "*uzvedības traucējumi*" un "*uzvedības problēmas*" ir atšķirība, ja tos aplūkojam kopā ar citām zinātņu nozarēm, īpaši medicīnu. Medicīnā terminu "*uzvedības traucējumi*" saprot kā klīniskus stāvokļus, piemēram, hiperkinētiski traucējumi, uzmanības deficīta sindroms, jaukti uzvedības un emociju traucējumi. To novēršanā izmanto medicīniskus līdzekļus.

Savukārt pedagoģijā ar uzvedības problēmām tiek saistīti uzvedības normu pārkāpumi, uzvedības noteikumu neievērošana – nepaklausība, sīkas zādzības un melošana, pašregulācijas grūtības, trokšņošana, sakaušanās, apsūkšanās.

Sarunās ar pedagogiem un bērnu vecākiem, kā arī citiem audzināšanas darbā iesaistītajiem sabiedrības locekļiem abi šie termini bieži pārklājas. Metodiskajā materiālā to skaidrojumu piedāvāsim katrai aprakstītajai situācijai atsevišķi, jo materiāla galvenais uzdevums ir apkopot pieredzi darbam izglītības iestādē un pedagogu un vecāku sadarbībai. Medicīniskos aspektus šoreiz atstāsim speciālistu ziņā, vien norādot, kurās situācijās lietderīgi ir meklēt īpašo palīdzību.

Cilvēku uzvedības izpēti un negatīvo izpausmju savlaicīgu pamanīšanu un novēršanu jebkurā sabiedrībā var uzskatīt par būtiski svarīgu. Jo īpaši liela nozīme tam ir valstīs, kuras atrodas sociāli – ekonomiskās krīzes situācijās, kā tas ir šobrīd Latvijā. Kopā ar tādu situāciju pieaug uzvedības traucējumu gadījumi bērnu un pusaudžu vidū, kā arī jaunu cilvēku un pieaugušo vidū, piemēram, bēgšana no mājām, zādzības un laupīšanas, melošana, mācību kavēšana, vandālisms, fiziska, emocionāla un seksuāla vardarbība, cietsirdīga izturēšanās pret cilvēkiem un dzīvniekiem, autoagresijas un suicīdas izpausmes, emociju nestabilitāte un psihoneiroloģiskas patoloģijas. Asi izpaužas pusaudžu noziedzības un asociālas uzvedības gadījumu pieaugums.

Pārdomājiet, kādi sabiedrībā esošie notikumi ietekmē bērnu pozitīvo un negatīvo uzvedību?

Latvijā aktuāls ir jautājums par uzvedības negatīvo izpausmju mazināšanu, jo tie būtiski ietekmē izglītojamo mācību sasniegumus un audzinātības jeb sagatavotības dzīvei sabiedrībā kvalitāti. Šobrīd dažādās valstīs pētnieki raksturo uzvedības negāciju cēloņus, tos klasificē, pievēršot uzmanību uzvedības funkcionālajām izpausmēm. Tajā pašā laikā pamata komponentam – uzvedības izpētes rezultātu izmantošanas efektivitātei dažādās situācijās – tiek veltīts nepamatoti maz uzmanības.

Neskatoties uz milzīgām psihologu, psihiatru, pedagogu un sabiedrības pūlēm, uzvedības radītās problēmas joprojām ir neatrisinātas. Daļai jauniešu raksturīga destruktīva, antisociāla uzvedība un viņi rīkojas vardarbīgi.

Daudzie traģiskie notikumi pasaulē, un arī Latvijā, kas saistīti ar bērnu agresiju, protestu, sociālo normu neievērošanu, liecina, ka nedrīkstam apstāties pie uzskata, ka daži bērni "vienkārši piedzimst tādi" un ka "agresivitāte ir cilvēka dabā". Tiek apšaubīts arī viedoklis, ka ģimenes struktūras izmaiņas, apreibinošo vielu lietošana un ieroču pieejamība, tāpat arī vardarbības līmeņa paaugstināšanās varētu nebūt vienīgie fakti, kas liecina par sabiedrības kvalitātes pazemināšanos. Jauniešu skaits ar neatbilstošu uzvedības modeli palielinās, tas nes lielus zaudējumus gan pašu jauniešu dzīvē, gan visas sabiedrības norisēs, tāpēc svarīgi ir aprakstīt šīs situācijas, lai palīdzētu bērniem iespējami agrāk. (Reese, Vera, Simon & Ikeda, 2000).

1. nodaļa

KAS? KĀPĒC? KAD JĀUZTRAUCAS? – UZVEDĪBAS TRAUCĒJUMU SKAIDROJUMS

ŠAJĀ NODAĻĀ

- Uzvedība
- Uzvedības traucējumu izpausmes
- Uzvedības traucējumus ietekmējošie faktori
- Neadekvātas uzvedības modeļi

UZVEDĪBA

Cilvēka uzvedība kā termins teorētiski tiek definēts līdzīgi daudzos materiālos. Skolotāji par uzvedību visbiežāk runā, saistot to ar neatbilstību izvirzītajām prasībām vai grūtībām vadīt bērnu grupu.

Ko Jūs saprotat ar jēdzienu uzvedība?

Uzvedība – indivīda rīcības ārēja izpausme, izturēšanās, attieksme, ko parasti nosaka vitālās vajadzības un vides apstākļi, kā arī tuvākajā apkārtnē vai plašākā sabiedrībā pieņemtās estētiskās, tikumiskās normas etiķete un ko, tāpat kā zināšanas, vērtē izglītības ieguves procesā. Vērtējot uzvedību, jāņem vērā konkrētie apstākļi un situācijas. (Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, 2000).

Cilvēka *uzvedība* kā viņa ārējā rīcība ir cilvēka dziļākās iekšējās būtības izpausme. (Skolotājs, 2/2005, 63. lpp.).

Uzvedība – 1) cilvēku sociālo grupu rīcību kopums, kurā iezīmējas noteikta izturēšanās līnija un likumsakarība; pieņemtajām normām atbilstošas rīcības un izturēšanās aktu kopums; 2) dzīvas būtnes darbību un rīcību kopums; izturēšanās. (Latviešu literārās valodas vārdnīca, 1999).

Uzvedība ir subjektīva pēc savas dabas un sociāli iestatīta. Uzvedība ir mūsu uztveres, izpratnes rezultāts. (Belkin, 1975).

Uzvedība ir vispārējs apzīmējums novērojamu, mērāmu, reģistrējamu organisma reakciju uz notikumiem sociālajā vidē kopumam.

Kuras ir tās cilvēka darbības pazīmes, kuras parasti lietojam, lai aprakstītu uzvedību?

“Mēs rīkojamies saskaņā ar to, kā mēs interpretējam savu pieredzi. Mērķtiecīga uzvedība ir mūsu attieksmes, uzskati un uzvedībai ir saskaņa ar tiem subjektīvajiem mērķiem, kuri, pēc mūsu izpratnes, piešķirs mums sociālu nozīmību. Saprast uzvedību nozīmē saprast mērķus, uz kuriem cilvēks virzās,” norāda Dreikurs un Fergusons (Dreikurs – Fergusons, 1984).

Psihologi uzskatīta, ka cilvēka uzvedības pamats ir viņa vajadzības.

Nemot vērā cilvēka pašsaglabāšanās, pašattīstības un pašrealizēšanās principus, vajadzības var aplūkot kā kaut kā trūkumu, ko cenšamies papildīt, kā iekšējo organisma sasprindzinājumu, kas motivē rīkoties un nosaka visas darbības.

Jo izteiktākas vajadzības, jo lielāks ir sasprindzinājums, un jo vairāk cilvēks cenšas sasniegt stāvokli, kurš viņam nepieciešams. Vajadzību pārveidošanās uzvedībā notiek pakāpeniski un ilgstoši – tas ir atkarīgs no bioloģiskiem resursiem un sociālajiem apstākļiem. Pašas par sevi vajadzības nerada vēlmi pēc kaut kā, tās mudina meklēt apmierinājumu. Sasniedzot apmierinājumu vienreiz, vēlāk vajadzībai rodoties atkal, ir vēlme gūt to pašureiz jau piedzīvoto apmierinājumu.

Uzvedības virzību ietekmē motīvi.

Motīvi ir aktivitātes radītie personīgi nozīmīgie pārdzīvojumi. Motīvi var būt gan neapzināti (instinkti, tieksmes), gan apzināti (tieksšanās, vēlšanās, griba).

Visu motīvu realizēšanās ir cieši saistīta ar gribas spēku un spēju kontrolēt uzvedību.

Kādi personīgi nozīmīgi pārdzīvojumi varētu būt pirmsskolas vecumā, jaunākajā skolas vecumā un pusaudža gados (sk. 2. tabulu)? Mēģiniet atcerēties savus pārdzīvojumus attiecīgajos periodos!

.....

.....

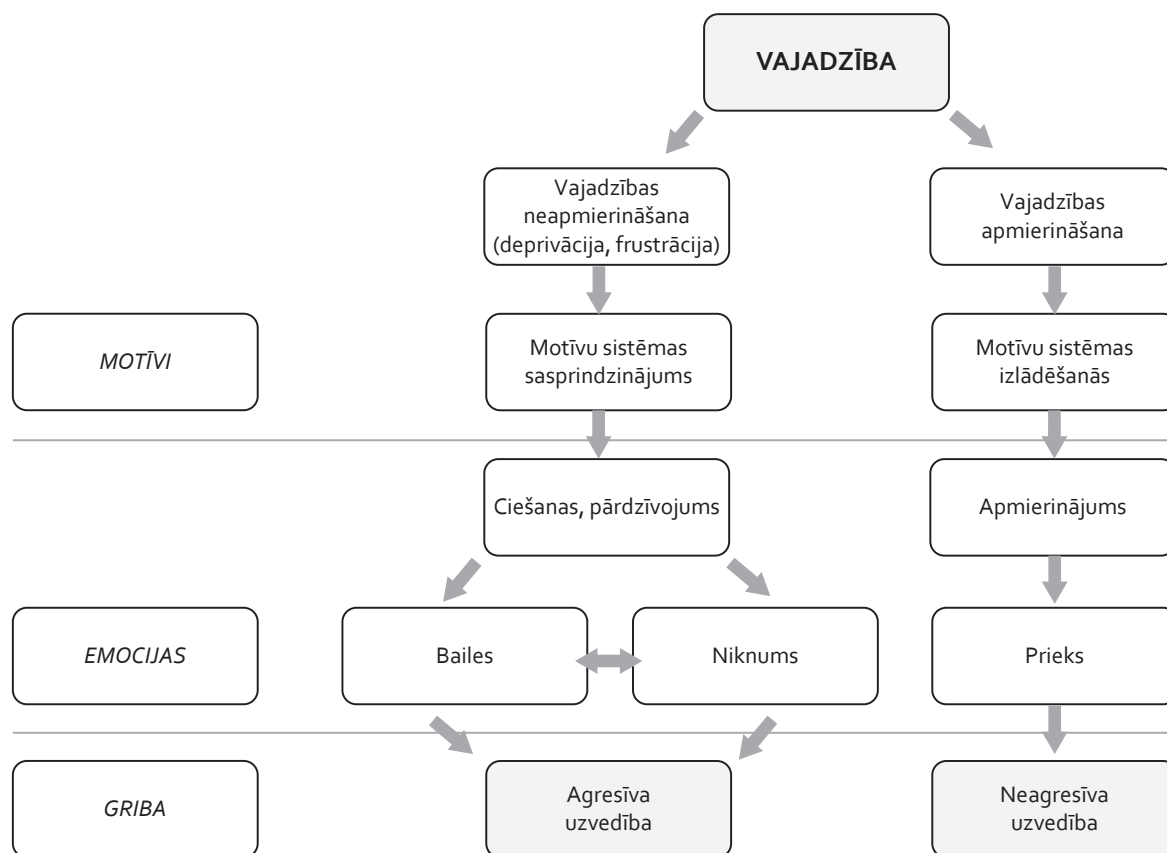
.....

2. tabula. UZVEDĪBAS ATTĪSTĪŠANOS IETEKMĒJOŠIE FAKTORI DAŽĀDOS VECUMPOSMOS

Vecumposms	Attīstības uzdevumi
Agrīnā bērnība	• Piesaiste uzticības personai • Valodas attīstība • Paškontrolē/pašregulācija (visvairāk motorā) • Personiskās autonomijas attīstīšanās
Bērnība	• Dzimuma lomu identificēšana • Impulsu kontroles attīstīšanās • Attiecības ar vienaudžiem (sociālā kompetence) • Pielāgošanās skolas prasībām (lasīšana, rakstīšana u.c.)
Jaunība	• Identitātes attīstīšanās • Kopība ar vienaudžiem/ ciešas draudzības izveidošana • Iekšējā morāliskuma apziņa • Spējas labiem sasniegumiem skolā

(Wustmann, 2004)

Izprotot cilvēka uzvedības veidošanās mehānismu, jānovērtē tā sarežģītība. Cilvēka uzvedību var uzskatīt kā procesu, kurš sākas ar organisma līdzvara izjaukšanu un beidzas ar līdzsvara satbilizēšanos. Psihologijā to dēvē par uzvedības aktu.

1. attēls. UZVEDĪBAS VEIDOŠANĀS

Pārdomājiet sekojošo uzvedību mehānismus:

- meitene pamana vecāku sievieti, kura ejot pakrīt, un steidzas viņai palīdzēt;
- zēns atņem rotaļu biedram mašīnu;
- zēns nikni pagrūž rotaļu biedru, kurš atņēmis mašīnu!

UZVEDĪBAS TRAUCĒJUMU IZPAUSMES

Uzvedības traucējums ir organiskas vai sociālas izcelsmes vispārpieņemtām normām neatbilstošs uzvedības modelis, kas atkarībā no izpausmēm nelabvēlīgi ietekmē personas psihosociālo attīstību un sociālo integrāciju.

Uzvedības negatīvās izpausmes nav raksturīgas tikai bērnībā un skolā. Tās ir gan pirmsskolas vecuma bērniem, gan pieaugušajiem.

PIEMĒRI NO VECĀKU STĀSTĪJUMIEM:

Māra (4 gadi) māte stāsta: "Dažas nedēļas iepriekš Māris iesvieda man sejā savu krēsliņu, man sasita zodu. Viņš domāja, ka tas ir smieklīgi. Vakar Māris uzvedās pārāk aktīvi pie vakariņu galda, teicu viņam: "Ej prom no galda, paliksi bez saldā ēdiena." Pēkšņi viņš satvēra dakšiņu un svieda ar to man, gandrīz trāpīdams acī. Es ļoti nobijos, redzot tādu niknumu četrgadīgam bērnam."

Maijas (7 gadi) māte stāsta: "Maija vienmēr rada situācijas, kurās es apjūku. Viņa nekad nedara to, ko es viņai lieku, viņa sāk kliegt un raudāt, kolīdz kaut kas nav viņai pa prātam. Nesen skolotāja norādīja, ka ir grūti panākt, lai Maija izpildītu stundā uzdoto, viņa vienkārši atsakās to pildīt. Maija skolā uzvedas izaicinoši, pļāpā, staigā pa klasi. Viņas uzvedība jauc kārtību klasē. Baidos, ka Maijas uzvedības radīs problēmas mācību satura apgūšanā."

Leo (11 gadi) mātes stāstījums: "Leo ne ar vienu skolā nerunā, skolotāji domā, ka viņam ir dzirdes problēmas. Bet mājās viņš gan dzird, gan runā. Vēl iepriekšējā mācību gadā Leo piedalījās matemātikas olimpiādē. Tad izpildīja visu uzdoto arī skolā. Tagad viņš tīšām bojā citu bērnu lietas, ignorē skolotāju prasības. Piedalījos stundās, bet arī tad Leo atteicās sadarboties ar skolotājiem. Slikts vērtējums viņu neietekmē."

Piemērs no laikraksta (2012. gads): "Apsūdzībā ir septiņas epizodes. Tās visas saistītas ar zagšanu. Pirmā no tām norisinājās... mājā, kurā pēc pusotra mēneša, tieši naktī, kad viņam bija apritējuši 18 gadi, puisis pielaidis uguni... Pēc šī gadījuma sekojuši vēl virkne zādzību – kādam citam vīrietim Edgars nozadzis mantas 550 latu vērtībā, bet uzlaužot un pa sētas puses logu iekļūstot ... draudzes namā, no turienes nozadzis mantas 1400 latu vērtībā."

Situācijai neatbilstošu rīcību un antisociālu uzvedību raksturo darbības, kuras neatbilst vecumam, un attieksmes, kas ir pretstatā ģimenes gaidām, sabiedrības normām un citu cilvēku personīgajām interesēm.

Kā minēts piemēros bērni ar sabiedrības prasībām neatbilstošu uzvedību bieži pārkāpj noteikumus, klaigā, lamājas. Viņiem raksturīgas niknuma lēkmes, kas nereti pāriet atklātā vandālismā, fiziskā agresijā pret citiem un antisociālās darbībās. Par uzvedības traucējumiem pirmsskolas un skolas periodā uzskata gadījumus, kad situācijai neadekvātā un nepieņemamā darbība:

- 1) kļūst izteiktāka un nav regulējama;
- 2) nostiprinās par uzvedības modeli (atkārtojas dažādās situācijās, pie dažādiem kairinātājiem);
- 3) traucē veidot sadarbību ar līdzcilvēkiem;
- 4) kombinējas ar neirotikām izpausmēm.

Kā Jums šķiet, kurā vecumā šādas izpausmes novērojamas visbiežāk un kurā vecumā veiksmīgāk iespējams tās novērst?

.....

.....

.....

Antisociālas attīstības izpausmes ir variatīvas, no vienkāršas nepaklausības līdz fiziskai vardarbībai. Daži antisociālās uzvedības veidi bērniem ar saglabātu intelektuālās attīstības gaitu kļūstot pieaugušiem mazinās (piemēram, vecāku prasību nerespektēšana). Savukārt citi pastiprinās un gūst iespējas izpausties: bērni draudzējas ar citiem uzvedības problēmu bērniem. Uzvedības negatīvās izpausmes bērnībā biežāk sastopamas zēniem, tomēr šī atšķirība zūd pusaudžu periodā. Ilgu laiku uzvedības problēmas un uzvedības traucējumi, kas saistās ar agresivitāti, kļūst ļoti noturīgi (Farrington 1991, Olweus 1979, Sholevar 1995).

Nepaklausība – visbiežāk pirmsskolas periodā un jaunākajā skolas vecumā, pretošanās prasībām. Lūgumiem, padomiem, uzvedības normām.

Draiskulība – īss bērna uzvedības periods, kurā atspoguļojas aktivitāte, iniciatīva, radošums; īpašs raksturotājs ir pozitīva attieksme pret notikumu, milzīgs apmierinājums par padarīto, kas noteikti ir bez ļauna nodoma.

Dauzīšanās – arī uzvedības epizode, kurā atspoguļojas izdoma, aktivitāte, iniciatīva. Atšķirībā no delvera dauzoņa jau pārkāpj noteikto kārtību, apzināti un tišām veic darbības, kuras rada nekārtības un kaitē citiem.

Pārkāpums – sociāli bīstama parādība, parasti atkārtojas un ir izplānota vai ar īpašu nodomu. Ja pārkāpumi atkārtojas, ir pamats uzskatīt, ka stabilizējas negatīvi uzvedības modeļi. Bieži pārkāpumus attaisno ar vecumposma īpatnībām un mirkļa iegribām, bērna neprasmi kontrolēt uzvedību.

Negatīvisms – nemotivēta un nepamatota pretošanās apkārtējo cilvēku ietekmei; mēdz būt aktīvs negatīvisms – darīt pretēji prasībām, un pasīvs negatīvisms – atteikšanās darīt prasīto.

Spītība – uzvedība tuva negatīvismam, neatlaidīga nepaklausība. Spītība vērojama situācijās, kad tiek turpināta darbība, kura kļuvusi pilnīgi nelietderīga un nevajadzīga. Spītība ir pamats melošanai kā arī neirotikai stāvokļiem: neirozēm, uzbudinājumiem, tieksmi uz tračiem. Ja šīs izpausmes kļūst hroniskas, audzināšana ir problemātiska.

Kaprīzes – bezmērķīga un nelietderīga darbība un rīcība, pretojoties pieaugušo prasībām, padomiem, norādījumiem, lai paliktu pie sava. Ārēji vērojams uzbudinājums, raudāšana, nemērķtiecīgu kustību aktivitāte. Kaprīzes var būt epizodiskas, bet var kļūt

par rakstura iezīmi un uzvedības formu. Parasti kā cēlonis ir nenobriedusi nervu sistēma un uzbudinājuma pārsvars pār bremzēšanas procesiem – nogurums, uzbudinājums, spēcīgi pārdzīvojumi, bet būtiskākais ir nepareiza audzināšana.

Patvaļība – patstāvības un gribas veidošanās rezultāts, neprasme izvēlēties adekvātus līdzekļus pašapliecināties. Absolūta, akla prasību izpildes pieprasīšana pastiprina patvaļības izpausmes.

Rupjība, nekaunība – necienīga izturēšanās pret līdzcilvēkiem, nereti veidojas nepareizi realizējoties iekļūšanai pieaugušo kārtā un kautrējoties izrādīt maigumu. Rupjība raksturīga nesavaldīgiem bērniem.

Nedisciplinētība – mēdz būt ļaunprātīga un neļāunprātīga; biežāk novērojama zēniem. Ļaunprātīga nedisciplinētība atkārtojas.

Likumpārkāpumi – sociāli un pedagoģiski nepiemērotos apstākļos iespējama bērnu un pusaudžu iekļaušanās prettiesisku darbību veikšanā.

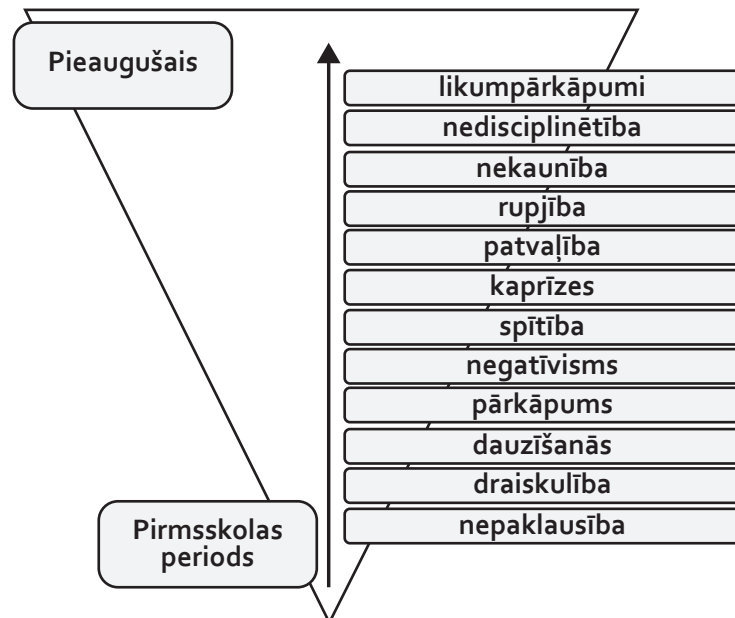
Vai esat novērojis savā pedagoģiskajā praksē nosauktās negatīvās uzvedības izpausmes? Kā tās ir attīstījušās vēlāk?

.....

.....

.....

2. attēlā vērojams uzvedības negatīvo izpausmju smaguma pieaugums atbilstoši vecumam.

2. attēls. NEPIEMĒROTAS
UZVEDĪBAS IZPAUSMES
UN TO PIEAUGUMS

Uzvedības problēmas tiek aplūkotas dažādu zinātņu nozarēs, terminoloģija, skatījums uz problēmu un risinājums katrā ir atšķirīgs.

Psihiatrijā uzvedības problēmas apraksta kā tiešus psihiskus traucējumus, kam raksturīgi noteikti simptomi. Kā terminu uzvedības traucējumu pieņēma 1950. gadā I psihiatrijas starptautiskajā kongresā (behavior disorder). Starptautiskās statistiskās slimību un veselības problēmu klasifikācijas 10. redakcijā, ko šobrīd izmanto arī Latvijas mediķi, psihiski un uzvedības traucējumi tiek apvienoti

kodu amplitūdā no F00 – F99. Neakcentējot to, ka jebkuru psihisku traucējumu simptomi ir arī uzvedības problēmas, izdalīti ir īpaši slimību stāvokļi, kas tieši norāda uz uzvedības traucējumiem.

Psiholoģijā uzvedības problēmas iedala kategorijās, kas raksturo ārējās izpausmes:

- 1) atklāti slēpta uzvedība (kaitniecība, citu īpašuma bojāšana) – melošana, vandālisms, zagšana, dedzināšana, cietsirdība pret dzīvniekiem;
- 2) atklāti destruktīvā uzvedība (agresija) – uzbrukumi, cietsirdība, atriebība, citu vainošana, kaušanās, huligānisms;
- 3) slēpti nedestruktīvā uzvedība (personas statusa traucējumi) – lamāšanās, bēguļošana, noteikumu pārkāpšana, neattaisnoti kavējumi, apreibinošu vielu lietošana;
- 4) atklāti nedestruktīvā uzvedība (opozicionāra uzvedība) – uzbāzība, citu nicināšana, uzbudinājums, kašķīgums, ļaunums, aizvainojums (Loeber, Green, Lahey & Kalb, 2000).

Juridiski uzvedības problēmas tiek nosauktas par delinkventiem (delinquent) vai krimināliem aktiem. Juridiskais skaidrojums neattiecas uz maziem bērniem. Joprojām tiesību zinātņu pārstāvji kopā ar psihologiem risina jautājumu par to, kādam ir jābūt kriminālatbildības vecumam.

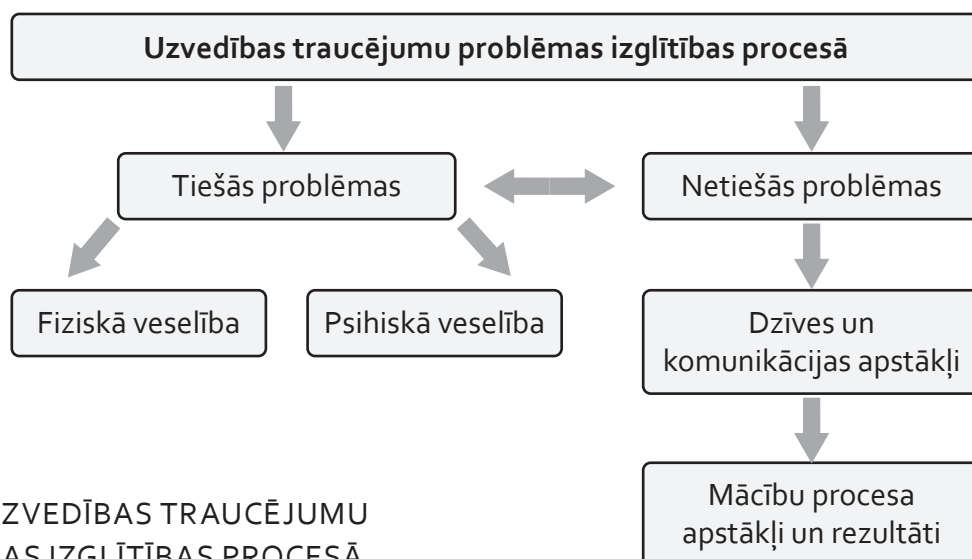
Pedagoģijā uzvedības problēmas tiek aplūkotas saistībā ar mācību sasniegumiem un audzināšanas rezultātiem.

Uzvedības traucējumi bērniem ir attīstības traucējumi, tāpēc to izpratnes nodrošināšanā būtiski aktualizēt Ļ. S. Vigotska ideju par primāro, sekundārajiem un turpmākajiem traucējumiem. Primārā traucējuma pamats ir patoloģiskā stāvokļa bioloģiskā un sociālā izcelsme:

- centrālās nervu sistēmas organiski bojājumi;
- sociālā nodrošinājuma kvalitātes trūkums.

Sekundārie traucējumi ir izziņas darbība: domāšana, valoda, motorika, sociālā uzvedība, kas ir pedagoģiskās korekcijas objekti. Sekundārie traucējumi ir tie, kas izglītības procesu padara sarežģītāku. Turpmākie traucējumi ir tieši personības traucējumi, emocionālie – gribas traucējumi, jūtu, neirodinamikas traucējumi, nepilnvērtības komplekss, mācību motivācijas trūkums, uzvedības deprivācija.

Bērnu un jauniešu ar uzvedības traucējumiem problēmas pedagoģijā var iedalīt tiešajās (redzamajās) un netiešajās (slēptās) problēmās.

3. attēls. UZVEDĪBAS TRAUCĒJUMU PROBLĒMAS IZGLĪTĪBAS PROCESĀ

Bērnu grupas organizēšanā uzvedība kļūst par problēmu skolotājam, kad mācības un audzināšana tiek aizstātas ar kārtības nodrošināšanu un noteikumu izpildes pieprasīšanu.

Visos neatbilstošās uzvedības gadījumos vērojams bērnu emocionālās spriedzes pieaugums. To raksturo pārāk sakāpinātas sajūtas, emocijas un pārdzīvojumi. Spriedze parasti veicina realitātes sajūtas zaudēšanu, paškontroles pazemināšanos, nespēju pareizi vērtēt savu uzvedību. Satrakojušos emociju iespaidā bērns tāpat kā pieaugušais prāstāj kontrolēt savu rīcību un kļūst spējīgs uz neprātīgām darbībām. Šādās situācijās viegli ir kļūt rupjam, iesist kādam, kaut ko salauzt. Ar ko citu uz situācijas pasliktināšanos, lai atbild neaizsargāts, vājš cilvēks, ja ne ar savas uzvedības izmaiņām? Tādā gadījumā, neatbilstošā uzvedība ir bērna reakcijas uz viņam nepieņemamu situāciju.

Nepiemērota uzvedība ir bērna atbildes reakcija uz situācijām, kuras neatbilst viņa paša pieņemumiem, vērtībām, uzskatiem. Parasti tāda reakcija veido sarežģītu raksturu. Ja tādas situācijas ir biežas un dziļi skar bērna jūtas, tad reakcija uz tām kļūst pastāvīga, darbības modeļi nostiprinās bērna apziņā, un deviantā uzvedība bērnam kļūst par normu. Sekojoši tas kļūst par traucējumu – uzvedības traucējumu.

Tādus uzvedības traucējumus var uzskatīt par dzīves laikā iegūtu uzvedības modeli. Tas nav saistīts ar iedzimtību vai kādām saslimšanām, to pamatā ir noteikti cēloņi un noteiktas sekas situācijām. Parasti vispirms izveidojas situācija, kura bērnam ir sveša, nepieņemama, grūti pārvarama, pārdzīvojumu un aizvainojumu izraisošā, patmīlību aizskaroša. Situācija kļūst par kairinātāju un uzvedības izpausmju mehānismu iedarbinošu objektu. Kad kairinātājs ir sasniedzis kritisko robežu, tas izraisa atbildes reakciju, ar kuru bērns mēģina likvidēt viņam smagos pārdzīvojumus.

Devianta uzvedība nav bīstama tikai disciplīnas nozīmē. Pat vissmagākos uzvedības pārkāpumus ir iespējams pārdzīvot, būtība ir sekās. Neatbilstošā uzvedība veido raksturu, kas ietekmē visu turpmāko cilvēka dzīvi. Ja tādu uzvedību laikus nepamana un nemaina, tad sabiedrībā ir nelīdzsvarots, morāli nenobriedis, dažādām ietekmēm pakļāvīgs, bez dzīves principiem esošs, vājš un neirotisks cilvēks. Lūk, kāpēc uzvedības nepilnību korekcija ir svarīga un ne tikai vēlama.

Pēc kādiem kritērijiem varētu veidot bērnu neatbilstošās uzvedības iedalījumu lietderīgu korekcijas darbam bērnu grupā vai skolēnu klasē? Izveidojiet savu kritēriju uzskaiti, pēc tam to salīdziniet ar 3. tabulā norādītajiem!

**3. tabula. NEATBILSTOŠAS UZVEDĪBAS IEDALĪJUMS
PIRMSSKOLAS UN SKOLAS VECUMĀ**

Redzamās izpausmes	Emocionālais stāvoklis	Uzvedības mērķi	Izpausmju raksturotāji	Uzvedības izraisītāji
Nepaklausība	Viegls sasprindzinājums	Emocionāla izlādēšanās	Pretošanās prasībām	Attīstības īpatnības
Draiskulība	Mērens sasprindzinājums	Pārāk lielās enerģijas izmantošana	Pretošanās prasībām	Attīstības īpatnības

Redzamās izpausmes	Emocionālais stāvoklis	Uzvedības mērķi	Izpausmju raksturotāji	Uzvedības izraisītāji
Nebēdnība	Nemierīgums	Nemierīguma novēršana	Pastāvīga pretošanās padomiem/ieteikumiem	Attīstības īpatnības
Noteikumu pārkāpumi	Nemiers	Prasību realizēšanās	Apzināta nevēlēšanās uzvesties pareizi	Adaptācijas grūtības
Negatīvisms	Viegls satraukuma līmenis	Tieksme pēc atzinības	Nemotivēta un nepamatota pretošanās	Paaugstināta emocionalitāte
Spītība	Mērens satraukuma līmenis	Tieksme pēc atzinības	Pretošanās prasībām un padomiem	Paaugstināta emocionalitāte
Kaprīzes	Augsts satraukuma līmenis	Tieksme pēc atzinības	Apzināta neatbilstošu darbību veikšana	Nepareiza iepriekšējā audzināšana
Patvaļība	Depresija	Izvairīšanās no grūtībām	Nevēlēšanās un neprasme izprast sevi	Dzīves grūtības
Rupjība	Depresija, deprivācija	Aizsardzības meklēšana, tieksme saņemt sev pienākošos	Pašrealizācijas šķēršļu ignorēšana	Konflikts starp "es – viņi"
Nedisciplinētība	Deprivācija	Atriebības realizēšana	Apzināta, ar nolūku veikta normu pārkāpšana	Konflikts starp "es – viņi"
Agresija, pārkāpumi	Frustrācija	Destruktīva uzvedība	Rupja, ciniska citu tiesību pārkāpšana	Konflikts starp "es – viņi"

Ne vienmēr var redzēt neatbilstošās uzvedības kopainu, kurā vērojama vieglāko pārkāpumu nomaļa uz smagākiem. Pieaugošo pārkāpumu ķēde var izskatīties sekojoša: meli, noslēgtība, rupjība → jaunāko bērnu izsmiešana → sīkais huligānisms → velosipēdu zādzība → aizraušanās ar azartspēlēm → alkohola lietošana, smēķēšana → klaiņošana → aiziešana no skolas un mājām → klaidonība.

Bērnu darbībā vērojamas trīs galvenās deviantas uzvedības stratēģijas:

- prasību un vēlmju apmierināšana (panākt savu);
- varas realizēšana;
- atriebības realizēšana.

Bērnu uzvedības aktivitāte viņam kritiskās situācijās biežāk ir vērojama ārēji un ietver emocionālās reakcijas, verbālās reakcijas (vārdi), neverbālās reakcijas (žesti, mīmika) un rīcību. Savukārt aktivitātes virzītāji nav viegli pamanāmi.

Izveidojiet destruktīvas uzvedības izpausmju grupas pirmsskolas periodā, jaunākajā skolas periodā un pusaudžu periodā? Šādu iedalījumu var izmantot bērnu izpētē.

UZVEDĪBAS TRAUCĒJUMUS IETEKMĒJOŠIE FAKTORI

Kopš vairākiem gadsimtiem mūsu sabiedrība ir pakļauta pārvērtību procesam līdz postmodernismam, kas ir saistīts ar neskaitāmām kontekstuālām, strukturālām un ģimeniskām pārmaiņām kā arī ar pieaugošu apzinātu un nepazinātu sociālo attiecību kopumu. Sakarā ar šīm pārmaiņām bērni saduras ar vienmēr jauniem izaicinājumiem. Pie tā pieder arī nedrošības, slodzes un nelabvēlīgu dzīves apstākļu pārvarēšana. Gandrīz katru dienu tiek ziņots par katastrofām, kara gadījumiem, vardarbību, nelaimes gadījumiem vai saimnieciskajām krīzēm. Tiek ziņots par augstiem bezdarba rādītājiem, nabadzības izraisītajām problēmām, dabas katastrofām, pieaugošiem šķiršanās rādītājiem utt. Šīs riska perspektīvas vispirms saistās ar sagaidāmām negatīvām bērnu attīstības konsekvencēm (Wustmann, 2004).

Kā Jums šķiet, kādi faktori visvairāk ietekmē Jūsu bērnu vai izglītojamo negatīvo uzvedību?

Uzvedības modeļi lielā mērā veidojas audzināšanas rezultātā. Ja audzināšana norit kvalitatīvi un atbilstoši gan vecumposmiem, gan bērna personības un attīstības īpatnībām, tad uzvedības traucējumus pamana un novērš savlaicīgi. Ikkatra bērna audzināšanā iesaistīta ir gan ģimene, gan sabiedrība.

Vai mūsdienu bērnu paaudze ir tādā pašā situācijā kā pusgadsimtu iepriekš? Ja nē, tad kādas ir atšķirības?

Neskatoties uz sociālās vides izmaiņām un filozofisko pieeju attīstību saistībā ar indivīda personību un tās funkcionēšanu, pagaidām neapstrīdama ir cilvēka bioloģiski sociālā būtība. Tas nozīmē, ka cilvēciskas būtnes attīstību nosaka bioloģisko un sociālo faktoru mijiedarbība. Zinātnisko pētījumu

un dažādu praktiskās darbības jomu pārstāvju diskusiju priekšmets ir vienīgi jautājums par to, kurai no minētajām faktoru grupām ir lielāka nozīme personības veidošanās procesā.

Kā Jums šķiet, kādi faktori visvairāk ietekmē Jūsu bērnu vai izglītojamo negatīvo uzvedību?

.....

.....

.....

Daudzie pētījumi psiholoģijā apliecina, ka uzvedības traucējumiem ir personības daudzveidīgi veidojumi, kurus nosaka vairāki faktori. Līdz ar to var izdalīt divus cēloņu virzienus.

Pirmais izpaužas bioģenētiskos (bioloģiskas izcelsmes) un psihoģenētiskajos (emociju noteikts) faktoros un raksturo cilvēka uzvedību pamatojoties uz individuālajām tipoloģiskajām īpašībām.

Otrais virziens saistīts ar ontoģenētisko (iekšējās attīstības noteikts) un sociogēnētisko (vides noteikts) izcelsmi un demonstrējas adaptācijā. Svarīga ir cilvēka spēja pretoties nelabvēlīgajiem apstākļiem – bioloģiskajiem, psiholoģiskajiem un sociālajiem. Visas apstākļu grupas var pārklāties un situāciju padarīt vēl sarežģītāku.

Novērtējot bērnu ar uzvedības traucējumiem situāciju, nepieciešams zināt neadekvātās rīcības cēloņus, kas veido darbības motīvus. Ja cēloņi netiek mainīti un to ietekme mazināta, savukārt motīvi regulēti, uzvedības izmaiņas nenotiek.

Turpmāk uzskaitītas galvenās uzvedības traucējumus noteicošās faktoru grupas, arī šīs grupas var pārklāties.

Skolas faktori: individuālās pieejas trūkums skolēnam; audzināšanas un mācīšanas paņēmieni neatbilstība; skolēna emocionālā stāvokļa respektēšanas trūkums; netaisnīga, rupja, aizvainojoša skolotāja attieksme un izturēšanās; mācību darbības rezultātu vērtējuma nepamatota pazemināšana; savlaicīga pedagoģiskā un sociālā atbalsta kavēšana; skolas kavējumi (arī attaisnotie); skolas biedru nievājoša attieksme; psiholoģiskā un fiziskā ietekmēšana.

Artis skolas gaitas uzsāka nesagatavots – nepazina visus burtus, neprata lasīt, nerisināja skaitļu piemērus, kā to darīja citi vienaudži. Pie tam 1. klases sākumā zēns bieži slimoja. Arta sekmes bija ļoti vājas, bieži skolotāja norādīja, ka viņš darot kaunu visai klasei. Reiz visas klases klātbūtnē skolotāja demonstrēja, cik neveikli zēns lasa. Juzdamies vainīgs un apkaunots, Artis arvien biežāk "aizgāja skolai garām". Par neattaisnotajiem kavējumiem skolotāja sāka interesēties tikai pēc mēneša.

Ģimenes faktori: nabadzība; nelabvēlīgi dzīves apstākļi; nepilna ģimene; nelabvēlīga ģimene ar smagu emocionālo klimatu; ģimenes locekļu zems intelektuālais, kulturālais līmenis un primitīvas vajadzības; garīguma trūkums; vecāku bezdarbs un bezdarbība vai tieši otrādi – pārlietu liela vecāku aizņemšanās darbā; vecāku alkoholisms un narkomānija; ģimenes locekļu likumpārkāpumi, invaliditāte, tajā skaitā psihiskās saslimšanas; kroplis audzināšanas metodes – cietsirdība, atraidīšana, lutināšana, pārāk augstas prasības, vēsa attieksme pret bērnu; pretrunīgas prasības un rīcības novērtē-

šana (apbalvojumi, sodi); politisko uzskatu pretrunas ģimenē; vecāku deklarēto un pieprasīto ētikas, tikumisko principu pretrunas ar viņu rīcību.

Deviantā uzvedība vairumā gadījumu ir nepareizas audzināšanas sekas. Nepareiza audzināšana ir gan nepietiekama audzināšana, gan pārlieku piesātināta audzināšana. To raksturo divi pamata stili: "siltumnīcas aprūpe" un "aukstā atstumšana". Normālas, saskaņotas audzināšanas gadījumā, kad tiek ņemtas vērā bērna individuālās spējas un vajadzības, uzvedības traucējumi neveidojas.

PIEMĒRS "SILTUMNĪCAS APRŪPEI" – PĀRĀK LIELA AIZGĀDNIECĪBA.

Oskars dzīvo labklājīgā (sociāli labvēlīgā un pārtikušā) ģimenē. Viņš ir vienīgais bērns. Vecākiem viņš ir "pats, pats labākais". Viņu pastāvīgi samīļo, aprūpē, par viņu jūsmo, atrod viņā dažādas "super" spējas un īpašības. Tajā pašā laikā zēns aug neprasmīgs, nepatstāvīgs, bezpalīdzīgs. Dienu pēc dienas veidojas egoists, ģimenes despots, kurš neprot un nevēlas neko darīt, bet pieprasa savu vēlmju izpildīšanu.

Ir viegli iedomāties, kā Oskars jutīsies skolā. Viņam, nepieradušam pūlētīs, vienkārši skolas vingrinājumi un prasības skolas ikdienas dzīvē būs nepārvaramas grūtības. Neizbēgami būs deviantas uzvedības izpausmes, kuru rezultāts ir paredzams – histērisks raksturs. Bērns negatīvi reaģē uz visu, kas prasa piepūli, viņš ilgi paliks infantils, dzīvē dosies bez vajadzīgās sagatavotības, ar smagu raksturu, nesaticību. Egoisms, patmīlība un nevēlēšanās pūlētīs, ieradums dzīvot uz citu rēķina pavadīs Oskaru visu dzīvi. Grūti viņam klāsies starp cilvēkiem, bet sabiedrībai būs neiespējami apmierināt viņa vēlmes.

CITS PIEMĒRS, "AUKSTĀ ATSTUMŠANA" – AUDZINĀŠANAS TRŪKUMS.

Ģirts ir pamests likteņa varā. Ar viņu neviens nenodarbojas. Audzināšanas kā tādas vispār nav. Zēns haotiski pārņem to, ko redz savā apkārtnē – vienādi gan slikto, gan labo. Diemžēl labo mazāk. Pieaugušo dzīvē Ģirts dodas ar jau pieņemtiem un izveidotiem negatīviem rīcības modeļiem. Viņa uzvedība būs neatbilstoša pieņemtajām normām, jo citu uzvedību viņš nav redzējis, neviens nekad nav viņam mācījis pieņemtās uzvedības normas.

Sūdzības par Matīsa uzvedību – nepaklausīgs, rupjš, kauslīgs. Vecāki šķīrušies, mamma viena audzina trīs bērnus: meita (15 gadi), dēls – Matīss (8 gadi, pēc mammas teiktā – "hiperaktīvs otrgadnieks", kam nepieciešams veltīt visu uzmanību) un jaunākā meita (6 gadi). Tēvs par bērniem nekad nav interesējies un nav materiāli palīdzējis. Mammai nepabeigta vidējā izglītība (Mamma: "Man darbā prasa izglītību, tāpēc domāju, būs jāiet vakarskolā un vidusskola jāpabeidz. Tikai vai es to spēšu? Skolā gāju jau tik sen ... Un vakarā man ar to puiku jāņemās. Mazā meita arī viņam uzbāžas, un tad abi kaujas. Lielā meita ieslēdzas savā istabā un par "sīkajiem" neliekas zinīs). Bērns mamma audzina tā, kā savulaik audzināta pati – bez mīlināšanās. Pati mamma augusi 15 bērnu ģimenē kā ceturtais bērns. Mammas stāsts: "Tēvs varmāka un dzērājs, sita mammu un sita mūs. Neļāva mammai taisīt abortus, 15. dzemdībās māte nomira. Drīz ģimenē ienāca pamāte – kad redzēju kā tēvs viņu sita, aizmuku no mājām. 15 gadu vecumā sāku dzīvot viena, piedzima pirmā meita ..."

Vienaudžu vides faktori: vienaudžu vides ietekme; "ielas kontakti"; no skolas un pienākumiem brīvā laika pavadīšanas veids (bezdarbība, garlaikošanās, klaiņošana); "līdera" tēla kropļojumi; alko-

hola pieejamība; narkotiku lietošana; viegla ienākumu gūšana; jaunu uzbudinošu iespaidu un izjūtu kāre; likumpārkāpumu romantiskais oreols, u.c.

Ivars (14 gadi) uzskatīja, ka vecāki pieprasa no viņa pārāk agru atgriešanos mājās no tikšanās ar draugiem pievakarē. Pie tam viņš dusmojās, ka vecāki neļauj iegūt tetovējumu. Tā dēļ Ivars bieži konfliktēja ar vecākiem, bija rupjš un agresīvs.

Sabiedrības sociāli ekonomiskie faktori: īpaši nozīmīgi sociāli ekonomiskās un politiskās nestabilitātes situācijas sabiedrībā; zaudēti ideāli un vēl jauno ideālu izveidošanās kavēšanās; spekulācijas, zagšanas, korupcijas un kukuļņemšanas nesodāmība; mediju ietekme, propagandējot seksu, ļaunumu, vardarbību un tml. Sociālie faktori paši par sevi nerada uzvedības traucējumus, bet piedalās tikumības, ētikas un ideoloģijas veidošanā.

Novērtējiet reklāmu un TV raidījumu saturu, kā tie ietekmē bērna uzvedību!

.....

.....

.....

Somatiskie un psihiskie faktori: smagas fiziskas saslimšanas, arī infekcijas (pēc to izārstēšanas vērojams paaugstināts noguruma stāvoklis); ilgstoši ārstējamas hroniskas saslimšanas, kuru laikā jā- uzturas ārstniecības iestādē; iedzimtās patoloģijas; kustību, redzes, dzirdes un valodas traucējumi; smagas psihiskas saslimšanas bērnībā un pusaudža gados, dažādi psihisko traucējumu robežstāvok- li; organiski centrālās nervu sistēmas bojājumi.

Faktori, kas pastiprina personas uzvedības ietekmēšanas nepieciešamību:

- prenatalie (grūtniecības laikā), perinatālie (dzemdību laikā) un postnatālie (pēc piedzim- ša nas) faktori (piemēram, priekšlaicīgas dzemdības, dzemdību komplikācijas, zems jaundzi mušā svars, uztura deficīts, zīdaiņa slimības);
- neiropsiholoģiskie deficīti;
- psihofizioloģiskie faktori (piemēram, ļoti zems darbības aktivitātes līmenis);
- ģenētiskie faktori (piemēram, hromosomu anaomālijas);
- hroniskas slimības (piemēram, astma, neurodermīts, vēzis, smagas sirds slimības, orga- niski smadzeņu bojājumi);
- īpašas temperamenta pazīmes, agrīna impulsīva uzvedība, izteikts noraidījums
- neattīstītas kognitīvās prasmes: zems inteliģences koeficients, uztveres un sociāli kogni- tīvās informācijas apstrādes deficīti;
- neattīstītas pielāgošanās pašregulācijas un atslābināšanās spējas.

Vecumposmu faktori: pusaudžu periods, kas raksturīgs kā īpašs lielākajai daļai psihiski veselu pusaudžu.

Korekcijas – profilakses faktori: neatbilstoša izglītības programma; atbalsta pasākumu nepie- tiekamība vai neatbilstība.

Martai mācību saturu apgūt bija grūti jau no pirmās klases. 1. klases beigās skolotā- ja, novērodama meitenes iespējas mācīties, ieteica Martas mammai konsultēties pie

speciālistiem, lai noteiktu nepieciešamās pedagoģiskās palīdzības veidus. Meitenes vecāki kategoriski iebilda, visā vainoja skolotājas neprasmi strādāt. Marta turpināja mācīties tajā pašā klasē kopā ar citiem 26 skolēniem. 2. klases beigās meitenes mācību sasniegumi joprojām bija neatbilstoši. Apjūkot skolas uzdevumus, Marta klasē trokšņoja, traucēja citiem klases biedriem, savukārt bērni viņu nosodīja, izvairījās no sadarbības ar meiteni. Marta kļuva agresīva pret citiem bērniem – sīta biedriem, postīja viņu darbus. 3. klasē Martas vecāki piekrita meitas mācību spēju novērtēšanai pie speciālistiem, tika konstatēti viegli garīgās attīstības traucējumi. Tomēr vecāki joprojām atteicās pieņemt šo faktu un piekrist speciālajai izglītības programmai.

Praksē mēdz būt situācijas, kurās pedagogi un vecāki būtiskus uzvedības traucējumus pieņem, kā bērna uzvedības problēmas, tas ir – neviens pieaugušais nav pieļāvis, ka bērna uzvedība ir nosacīta ar klīnisku cēloni (somatiskā saslimšana, izziņas attīstības īpatnības, garīgās veselības traucējumi). Nereti šādas situācijas ir ar bērniem, kam ir viegli garīgās attīstības traucējumi, psihoneiroloģiskās saslimšanas sākuma stāvoklī, dažādas sirds – asinsvadu saslimšanas, CNS bojājumi vai saslimšanas.

Pretēja situācija ir gadījumos, kad neadekvātu uzvedību (uzvedības problēmas) attaisno ar neesošam, bet it kā pieļaujamām klīniskām izpausmēm, arī šajā gadījumā, organizējot nepiemērotu korekcijas darbu.

Pedagogam un vecākiem ir sarežģīti patstāvīgi noteikt galvenos nepiemērotās uzvedības cēloņus, tāpēc būtiski ir, pamanot primārās problēmas, saņemt konsultācijas pie dažādu zinātņu nozaru speciālistiem.

Jānis mācās 3. klasē. Atkārtoti mācību saturu nav apguvis nevienā klasē. Zēna mācību sekmes ir vājas, mācību rezultātus ietekmē uzvedības traucējumi, ātra nogurdināmība, nesistemātiska mājas darbu izpilde, stundu kavējumi - tikai slimības dēļ. Lai gan mācību sasniegumi ir zemi, zēnam vērojama interese par mācībām. Mācībās cenšas, bet īsu laiku, uzdevumus izpilda pavirši, paskaidrojumus izprot labi, domāšanas temps vidējs. Labas novērošanas spējas, ātri spēj iegaumēt faktus, veido loģiskus spriedumus. Uz darba spēju pazemināšanos reaģē ar uzbudinājumu. Apsaukā citus klases biedrus, agresijas darbības vērš arī pret skolotāju – lamājas, met priekšmetus, pretojas skolotājas satvērienam.

Jāņa mācību darbības kvalitāti un uzvedības traucējumu veidošanos ietekmē dzīves pieredze. Zēns dzīvo kopā ar vecmāmiņu (75 gadi) un vecāko brāli (5 gadus vecāks). Māte mirusi, kad Jānis mācījās 1. klasē. Līdz tam vecāki dzīvoja šķirti, māte bieži lietoja alkoholu, atstāja bērnus mājās vienus, no mātes puses pret bērniem tika vērsta arī fiziska vardarbība.

Trīs gadu laikā Jānis ir mainījis četras izglītības iestādes. Pirmajā klasē Jānis mācījās klasē, kurā bija 30 skolēni. Jānis skolas gaitas uzsāka akadēmiski sagatavots atbilstoši pirmsskolas programmai, bet emocionāli bija bērnišķīgs, naivs. Zēna emocionālais straujums un nestabilitāte, radīja problēmas visas klases darbā, pastāvīgi pieprasot sev uzmanību un neievērojot savu kārtu, Jānis bieži nokļuva konfliktsituācijās ar citiem klases biedriem. 1. klasi beidzot zēnam bija mācību gada pagarinājums. 2. klasē sākot mācības, starp zēnu un skolotājiem bija būtiski konflikti, kā rezultātā Jānis sāka mācīties citā izglītības iestādē, kur skolēnu skaits klasē bija mazāks. Pēc pusgada Jāņa uzvedības izpausmes joprojām bija apgrūtināšas mācību darbības veikšanai –

patvaļība darbībā, rupjība, fiziskā spēka pielietošana pret vienaudžiem, būtiska konflikta sekas bija zēna protests ar pedagoga sakošanu, tika pieņemts lēmums zēnu nosūtīt uz izglītības iestādi, kur tiek realizēta izglītības programma bērniem ar garīgās veselības traucējumiem. Izglītības iestāde atradās 200 km no dzīves vietas. 2. klases otro semestri Jānis pavadīja daļēji mācoties, daļēji atrodoties psihoneiroloģiskajā slimnīcā, negatīvās uzvedības izpausmes tika mazinātas vai novērstas ar medicīniskiem līdzekļiem. 3. klasē zēns mācības atsāka savā pilsētā, jo tēvs nebija apmierināts ar to, ka dēls lielāko daļu pavada ārstniecības iestādē, bet ne mācoties skolā.

Šobrīd bērnu dzīvošanu pie vecmāmiņas finansiāli atbalsta un iespēju robežās līdzdarbojas bērnu audzināšanā arī tēvs. Tēva nodarbošanās saistīta ir ilgāku prombūtni, tomēr atrodoties dzīves vietā tēvs dzīvo citur, cenšas sadarboties ar izglītības iestādi, nodrošina visus nepieciešamos materiālos līdzekļus. Zēns laiku pa laikam dzīvo kopā ar vecmāmiņu, brīžam ar vectētiņu ārpus pilsētas. Jānis pēc tēta ļoti ilgojas, vērtē tēva klātbūtni, nevēlas, ka tēvs uzzina par viņa slikto uzvedību. Tēvs pret Jāni ir sirsnīgs, bet nav prasīgs, savu prombūtni kompensē ar dāvanām un kopīgiem īslaicīgiem pasākumiem (kafejnīcu apmeklējumi, vizināšanās mašīnā). Skolotāji ir novērojuši, ka tuvojoties solītajai tikšanās reizei, Jānis kļūst agresīvāks, nervozāks, noteikumiem nepakļāvīgāks.

Sociālie un ekonomiskie ieguldījumi, kas saistīti ar uzvedības negatīvo izpausmju risināšanu un korekciju izglītības iestādēs, ir ļoti lieli. Antisociālā uzvedība tiek iekļauta visdārgākajā kategorijā starp visiem psihiskajiem traucējumiem – tie ir gan cilvēku upuri, gan materiālie un sociālie resursi.

Pārdomājiet, kāpēc uzvedības traucējumi kā sabiedrības izpausmes ir “liels tēriņš”?

NEADEKVĀTAS UZVEDĪBAS MODEĻI

Pārdomājiet, kāpēc nepieciešama bērnu un jauniešu uzvedības izpēte izglītības iestādē?

Uzvedības traucējumu korekcija ir piemērotu uzvedības ieradumu veidošana, tas nozīmē tādu ieradumu, kad bērns vairs nevar rīkoties savādāk, kad atbilstošas uzvedības realizācija kļuvusi par nepieciešamību.

Neatbilstošas uzvedības izpausmes ir tik dažādas, pedagogiem un vecākiem ir ļoti grūti atrast kopējo vienojošo pazīmju klāstu. Vēl grūtāk pirmajā mirklī ir pamanīt atšķirīgo un līdzīgo. Dažādi

nepiemērotās uzvedības izpausmju varianti saplūstot kopā, ik reiz sniedz savādāku bērna darbības ainu. Ne velti saka: visi laimīgie bērni ir vienādi, katrs nelaimīgais bērns ir nelaimīgs savā veidā.

Neadekvātai uzvedībai ir trīs modeļi.

1. modelis. Bērni izvēlas noteiktu uzvedību noteiktos apstākļos.

Anete kavē visas angļu valodas stundas un necenšas atbildēt, kad skolotāja uzdod jautājumu klasei. Mārai ļoti patīk, kad viņu slavē skolotāji, un uzslavas dēļ viņa ir gatava darīt jebko. Elza ir gatava vienmēr palikt pēc stundām jebkādam ārpusklases darbam. Miks pie sevis murmina lamuvārdus matemātikas stundā. Visās konkrētajās situācijās bērni izvēlas rīcības veidu. Anete un Miks tā uzvedās tikai konkrētajās stundās, citās stundās viņu uzvedību raksturo kā labu: Vēstures skolotāja par Miku saka: "aktīvs, spējīgs skolēns," un ir izbrīnīta par uzvedību matemātikas stundās.

Neviens nevar pilnībā paredzēt vienas vai otras uzvedības izpausmes, to ietekmē cilvēki, notikumi, kas pieļauj uzvedības izvēli.

2. modelis. Jebkura bērnu uzvedība ir virzīta uz viena mērķa sasniegšanu – sajusties piederīgam, pieņemtam un atzītam vienaudžu kolektīvā.

Lielāko daļu dienas bērni pavada vienaudžu kolektīvos, un tas ir normāli gribēt iegūt savu vietu tajos. Ja bērna vajadzības netiek realizētas ģimenē, tad viņam tās jārealizē skolā (Glasser, 1991).

Piederības vajadzības realizējas trijos veidos:

- iegūt iespējami augstāku stāvokli mācību darbībā;
- veidot un saglabāt labas attiecības ar pedagogiem un vienaudžiem;
- dot savu ieguldījumu bērnu grupas vai izglītības iestādes dzīvē.

Noteiktas uzvedības izvēli piederības vajadzību apmierināšanā ietekmē:

- bērna attiecību kvalitāte ar pedagogu;
- bērnu grupas mikroklimats – atbalstošs vai destruktīvs;
- bērnu kolektīva struktūra (grupējumi).

3. modelis. Pārkāpjot noteikumus, bērns apzinās, ka rīkojas nepareizi, bet neizprot, ka pārkāpums aizēno kādu no mērķiem: uzmanības pievēršana, varas iegūšana, atriebība un izvairīšanās no neveiksmes (Dreikurs, 1968).

Lielāko daļu uzvedības traucējumu klasifikāciju ir veidojuši psihologi un psihiatri. Uz to pamata veidotās korekcijas darba metodikas vairāk ir piemērotas uzvedības psihokorekcijai medicīniski pedagoģiskās iestādēs. Skolu klasēs, pirmsskolas izglītības iestāžu bērnu grupās tās ne vienmēr ir piemērotas.

Pēc kādiem kritērijiem varētu veidot bērnu neatbilstošās uzvedības iedalījumu lietderīgu korekcijas darbam bērnu grupā vai skolēnu klasē? Tie varētu būt kritēriji, kas demonstrē uzvedības darbību nepilnību dabu, darbības mērķi, būtiskās izpausmes rīcībai noteiktā vecumā. Svarīgi, lai pazīmes būtu ne tikai nozīmīgas, bet pedagogam arī pamanāmas un lai skolotājs tās varētu atpazīt. Tad skolotājs vieglāk varēs redzēto saistīt ar paredzamo un aplēpto.

NOVĒROŠANAS OBJEKTI UN IEMESLI SPECIĀLISTU KONSULTĀCIJĀM DAŽĀDOS VECUMA PERIODOS.

4 – 7 gadus veciem bērniem:

- nepaklausīgs, slikti uzvedās mājās, ģimenes locekļu sūdzības;

- *nekomunicē ar vienaudžiem, vērojamas problēmas saskarsmē ar pieaugušajiem, kautrīgs;*
- *nepamatotas bailes, fobijas, baidās no visa;*
- *agresivitāte, kaušanās;*
- *nemierīgs bērnu nodarbībās.*

7 – 11 gadus veciem bērniem:

- *slikti mācās, vāji mācību sasniegumi, problēmas mācību satura apguvē;*
- *uzvedības problēmas mājās, attiecību problēmas ar vecākiem;*
- *uzvedības problēmas skolā, attiecību problēmas ar skolotājiem;*
- *problēmas attiecībās ar vienaudžiem.*

11 – 18 gadus veciem bērniem:

- *negrib mācīties, zemi mācību sasniegumi, izvairās no mācībām;*
- *uzvedības problēmas mājās, attiecību problēmas ar vecākiem;*
- *uzvedības problēmas skolā, attiecību problēmas ar skolotājiem;*
- *problēmas attiecībās ar vienaudžiem, agresivitāte, kaušanās;*
- *klaiņošana.*

1. NODAĻAS PIELIKUMS

4. tabula. BĒRNA UZVEDĪBAS IZPAUSMJU REĢISTRĒŠANA

Situācijas fragmenta apraksts	Emocionālās reakcijas	Verbālās reakcijas	Neverbālās reakcijas	Uzvedības reakcijas	Komentāri

5. tabula. UZVEDĪBAS NOVĒROŠANAS SHĒMA PIRMSSKOLAS PERIODĀ

Uzvedības traucējumu raksturs	Uzvedības traucējumu izpausmes
Agresivitāte	Fiziskā: lauž rotaļlietas vai citu bērnu izveidotas lietas; plēš grāmatas, grūsta vienaudžus, garāmejojot, fiziski aizskar citus; kož; spļaudās. Slēptā: kniebj citiem bērniem; apvaino citus ārpus pieaugušo redzesloka. Verbālā: lamājas, apvaino citus ar rupjiem vārdiem; lieto rupjus vārdus un izteicienus. Draudošā: atvēzējas, bet nesit; baida citus bērnus. Mīmikā: sakniebj lūpas; sarkst; bālē; saspiež (vīsta) dūres.
Uzbudināmība	Fiziskās darbībās: pēkšņi visiem negaidot met rotaļlietas, saplēš darba rīkus un materiālus; spļauj. Valodā: pēkšņi rupji atbild, izsaka necenzētus vārdus.
Negatīvisms	Fiziski: dara visu pretēji norādījumiem; ar grūtībām iekļaujas kolektīvās spēlēs. Atteikšanās: atsakās no visiem interesantām lietām un darbībām. Verbāli: bieži saka frāzes "negribu" un "nedarīšu", "nē".
Izrādīšanās	Kustībās: muguras pagriešana sarunas vai kopējas darbības laikā. Orientācija uz personīgo uzvedību; cenšas sev pievērst uzmanību, neņemot vērā citu intereses; dara kaut ko pretēji prasībām vai norādēm un vēro apkārtējo reakciju.
Aizvainojums (emocionāla nestabilitāte)	Reakcija uz grūtībām: apvainojas spēles zaudējuma gadījumā. Mīmikā: neapmierināta sejas izteiksme; raudāšana. Reakcija uz vērtējumu: slimīgi reaģē uz aizrādījumiem un balss paaugstināšanu no pieaugušo puses.
Konfliktēšana	Aktīva vai reaktīva: provocē konfliktus; uz citu konfliktējošām darbībām reaģē ar konfliktu. Egocentrisma sekas: nerespektē citu intereses un vēlmes. Pieredzes trūkums: strīdas rotaļās un attiecībās ar vienaudžiem. Pārslēgšanās grūtību sekas: nepiekāpjas rotaļlietu dalīšanā un izmantošanā.

Uzvedības traucējumu raksturs	Uzvedības traucējumu izpausmes
Emocionāla novēršanās	Izvairās no attiecībām: kad visi bērni ir kopā, cenšas būt viens. Emocionāla stagnācija: ieejot telpā, uzreiz iet pie rotaļlietām: darbojas viens, nepamana citus vienaudžus. Valodas aktivitāte: neizmanto valodu, kā komunikācijas līdzekli; runājot, nevēršas pret sarunas partneri. Pseudokurlums: neizpilda prasības, lai gan dzird to saturu; nereaģē uz balss tembra maiņu. Acu kontakts: izvairās skatīties sarunu partnerim sejā.
Ākstīšanās	Reakcija uz aizrādījumiem: uz pieaugušo aizrādījumu reaģē ar smiešanos; uzslava vai nosodījums nemaina bērna uzvedību. Darbībās: mēdās; atdarina ar izsmieklīgu citu kustības un uzvedību.
Neizlēmība	Sociālajās attiecībās: izvairās no jautājumiem nodarbībās; neatbild, lai gan atbildi zina; atsakās no vadošām lomām rotaļās. Valodā: izmanto frāzi "nezinu", "varbūt", "grūti pateikt"; neatbild uz jautājumiem, lai gan zina, ko teikt. Fiziskās darbībās: baidās nolēkt no paaugstinājumiem. Reakcija uz jaunām situācijām: vērojama kavēta reakcija; jaunā situācijā izmanto mazāku skaitu uzvedības modeļu kā ierastās.
Bailes	Konkrētas: bailes no putekļusūcēja; bailes no suņiem; bailes no tumsas un tml. Reakcija uz kaut ko jaunu: baidās ieiet jaunā (svešā) telpā. Sociālās: bailes no svešiem cilvēkiem jaunās situācijās; bailes no publiskas uzstāšanās; bailes palikt vienam.
Uztraukums	Mīmikā: klejojošs, nemierīgs skatiens. Valodā: nespēj paskaidrot uztraukuma iemeslus. Kustībās: saraujas pie pēkšņiem trokšņiem, citu kustībām; staigā piesardzīgi. Attiecībās ar citiem: vēlas gulēt kopā ar vecākiem; turas pieaugušo tuvumā.
Bremzēšanās	Izziņas aktivitāte: nezina ar ko nodarboties. Vizuālā uztvere: vienaldzīgi skatās apkārt, nesaskata galveno. Valoda: runā ļoti klusu. Reakcijas ātrums: darbības temps lēns; darbības veikšanā pēc noteikta signāla kavējas.
Egocentrisms	Pret sevi: uzskata, ka visas rotaļlietas, visi saldumi domāti viņam. Attiecībās: savas idejas, savas vēlmes uzspiež citiem. Valodā: bieži lieto vietniekvārdu "es", "man".

Uzvedības traucējumu raksturs	Uzvedības traucējumu izpausmes
Uzmanības traucējumi	Koncentrēšanās: nodarbībās lūkojas apkārt, pamana visu, kas notiek telpā, reaģē uz blakus kairinātājiem. Atbalsta saturs: nepieciešams vairakkārt atkārtot norādes; aktuāla verbālās informācijas kombinēšana ar vizuāliem tēliem.
Hiperaktivitāte	Plānošana: priekšlaicīgi plāno savu darbību. Darbības temps: pārāk ātrs, darbībā daudz lieku kustību, darbojas pirms dotā signāla. Darbības ilgums: nogurst darbības norises pirmajā pusē; novēršas no uzdotā. Paškontrolē: ātri uzbudinās un lēni nomierinās aktīvās rotaļās.
Ideju uzmācība	Darbībā: zīmē atkārtoti un ilgstoši vienu un to pašu; rotaļājas ar vienām un tām pašām rotaļlietām, uzmācīgi atkārto spēles. Attiecībās: uzbāzīgs, pieprasa sev uzmanības pievēršanu; atkārto vienu un to pašu lūgumu. Valodā: atkārto vienu un to pašu frāzi. Emocijās: iestrēgst emociju izpausmēs – aizvainojumā, niknumā; grūti pārslēdzas no vienām emocijām uz citām.

IETEICAMĀ LITERATŪRA/INFORMĀCIJAS AVOTI

1. Dobrjakovs I. *Kā radīt laimīgu bērnu*. RAKA, 2007
2. Džeimsa M., Džongvorda D. *Dzimis, lai uzvarētu*. ELPA, 1995
3. Jegorovs A. *Uzvedības atkarības*. Raka, 2009
4. Kempbels R. *Kā patiesi mīlēt pusaudzi*. LBJA, 1990
5. Prekopa J. *Mazais tirāns*. Nordik, 2004
6. Špalleka R. *Palīdzība maziem haotiskiem*. Nordik, 2003
7. Špalleka R. *Pubertāte*. Tapals, 2004
8. Utināns A. *DNS, matrice un cilvēka uzvedība*. SIA Medicīnas apgāds, 2008
9. Clough P., Garner P., Pardeck J., Yuen F. *Handbook of Emotional & Behavioural Difficulties*. SAGE Publications, 2006
10. Reiff M. *ADHD 2nd Edition. What Every Parents Needs to Know*. American Academy of Pediatrics, 2011
11. Mash E., Wolf D. *Abnormal Child Psychology. 2nd Edition*. Wadsworth, 2002
12. *kritēriju tabula* www.bti.gov.lv/in.../download.php?file
13. *Riska faktoru novērtēšanas kritēriji nelabvēlīgajās ģimenēs* http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/riska_fakt_nelabv_gim.pdf
14. *Starptautiskās limību klasifikācija (SSK-10)* http://www.ros.lv/tpl_ros.php?param=5:0:0&lang=lv&page=99

2. nodaļa

KO DARĪT? – PEDAGOGISKĀS STRATĒGIJAS

ŠAJĀ NODAĻĀ

- Pedagogs un bērnu uzvedība
- Emocijas un bērna neatbilstošā uzvedība
- Bērna uzvedības raksturojums – pamats pedagoģisko stratēģiju noteikšanai
- Uzvedības traucējumu motīvi
- Negatīvās uzvedības novēršanas un pārtraukšanas stratēģijas

PEDAGOGS UN BĒRNU UZVEDĪBA

Audzināšana ir noteiktas nosacījumu sistēmas izveide, kuras laikā notiek personības attīstība. Metodiskajā materiālā pārrunātās pedagoģiskajās stratēģijās balstās uz personības attīstības humāniem uzskatiem. Lai runātu par “vispusīgu attīstību” kopā ar pedagogiem un psihologiem, kuri pētījuši uzvedības traucējumus, materiālu vēlamies apkopot kā “ceļu pieaugušo dzīvē”. Tiekšanās kļūt pieaugušam ir raksturīga visiem cilvēkiem: gan pieaugušajiem un bērniem, gan mācībās sekmīgākiem un ne tik sekmīgiem, gan problēmās nokļuvušajiem un veiksmīgajiem. Viens no aspektiem, lai kļūtu pieaudzis, ir bērnu un pusaudžu sociāli psiholoģiskā adaptācija vidē. Daudz lielāka daļa bērnu un pusaudžu vienkārši nepilnīgi vai slikti pielāgojas dzīves reālajām situācijām – neprot izvirzīt mērķus, jūtas nepārlicināti un tāpēc ir viegli ietekmējami un kļūst atkarīgi no citiem. Svarīga ir ne tikai bērnu un jauniešu noziedzības ierobežošana, narkomānijas un alkoholisma apkarošana. Iekļūšana pieaugušo kārtā bez personības attīstīšanās rada problemātiskas situācijas gan pašiem jauniešiem, gan citiem cilvēkiem.

Kuras grupas apgalvojumi vairāk attiecas uz Jūsu izjūtām darbā ar bērniem un jauniešiem?

1. grupa.

- Man nekad nav negatīvu sajūtu attiecībā uz maniem audzēkņiem.
- Es daru labu audzēkņiem, ja regulāri norādu uz viņu kļūdām, tādā veidā sekmējot viņu tiekšanos pēc labākiem rezultātiem.
- Mani audzēkņi bieži rīkojas pretīgi.
- Bērniem ir jāsaprot, ka pieaugušie vienmēr ir gudrāki, vecāki un pieredzējušāki par viņiem.
- Ir lietderīgi bērniem norādīt kā piemērus audzēkņus, kuri ir sekmīgāki un veiksmīgāki.
- Audzēkņiem nav jāinteresējas par skolotāja jūtām, domām un pārdzīvojumiem.
- Labs skolotājs māca savu mācību priekšmetu, bet nenodarbojas ar audzēkņu iekšējās pasaules un pārdzīvojumu analizēšanu.

2. grupa.

- Saskarsmē ar audzēkņiem manī mutuļo dažādas sajūtas, tajā skaitā dusmas, niknums, uzbudinājums, pat bailes.
- Uzskatu, ka pastāvīga kritika, veicina intereses par darbību zušanu.
- Jo sliktāka audzēkņa rīcība, jo vairāk viņam jāpalīdz.
- Ar bērniem jāsadarbojas, tas nozīmē – priecāties, rotaļāties, skumt, kļūdīties kopā ar viņiem.
- Salīdzināšana ar kādu citu, bērnos rada kompleksus.
- Bērni jūt skolotāja pārdzīvojumus un ir atkarīgi no tiem pat tad, kad pedagogs cenšas tos noslēp.
- Labs skolotājs precīzi sajūt audzēkņu emocionālo stāvokli un respektē to savā pedagoģiskajā darbā.

Ar disciplīnas problēmām sastopas kā iesācēji, tā pieredzējuši pedagogi gan pirmsskolas bērnu grupās, gan skolās pirmajā klasē un pēdējā klasē.

Roberts (4. klasē) pastāvīgi aizmirst mājās burtnīcas un atsakās stundās strādāt. Kad skolotāja lika atvērt mācību grāmatu, Roberts atteica, ka grāmatas viņam neesot, bet pats to nometa zem galda un mēģināja ar kāju pastumt tālāk. Līdz ko skolotāja novērsās no zēna, Roberts sāka klusināti lamāties un novērst no stundas darba arī citus klases biedrus.

Viktorija (7. klase) pastāvīgi nokavē mācību stundas, aizmirst burtnīcas, atsakās piedalīties jaunā mācību satura apspriešanā. Kad skolotāja norāda, ka ieliks nesekmīgu vērtējumu semestrī vai zvanīs meitenes vecākiem, Viktorija izaicinoši atsaka, ka viņai par to ir "nospļauties" un vienalga viņi ieliks sekmīgu vērtējumu, lai viņa pabeigtu 9. klasi.

Aprakstītās situācijas ikdienā ir katrā klasē. Kā skolotājs uz tām reaģē atkarīgs no disciplīnas izpratnes veidiem:

- 1) neiejaukšanās – labākajā gadījumā situācijas skaidrošana tad, kad viss jau ir noticis;
- 2) stingra kontrole – skolotāji līdzīgi bargiem vadītājiem – pieprasa, komandē, nosaka, pamata paņēmieni ir draudi un šantāža ("ja tu neapklusīsi, tad es tev ..."), saistīti ar skolēna "vājo vietu" pārzināšanu;
- 3) mijiedarbība – skolotāji uzskata, ka konkrētā audzēkņu rīcība ir iekšējo pārdzīvojumu un ārējo apstākļu mijiedarbība, to jāsaprot, kā pedagoga un audzēkņa partnerattiecības, viss atkarīgs no attiecību kvalitātes.

Skolotāji izvirza bērniem noteiktas prasības un sagaida, ka skolēnu uzvedība būs atbilstoša tām. Bet patiesībā – skolotāju izturēšanās pret bērniem ir tāda, lai viņi izturētos attiecīgi mūsu gaidām, un bērni izturas pret mums savā veidā, sagaidot no mums arī konkrētu rīcību. Svarīgi noskaidrot kādu.

Lai veiksmīgi novērstu nepiemērotu uzvedību un veidotu konstruktīvu sadarbību starp skolotāju un skolēnu, svarīgi ir :

- noskaidrot patiesos rīcības motīvus (uzvedības raksturojums, motīvu izpratne);
- atbilstoši tiem izvēlēties paņēmienus, lai novērstu un pārtrauktu negatīvo darbību;
- izstrādāt savu pedagoga uzvedības stratēģiju, kura samazinātu iespējas šādai rīcībai atkārtoties turpmāk (pedagoģiskās stratēģijas izglītības iestādē, bērna vecāku iesaistīšana uzvedības traucējumu korekcijā).

EMOCIJAS UN BĒRNU NEATBILSTOŠA UZVEDĪBA

Uzvedības traucējumu gadījumos bērni (arī pieaugušie) nespēj vadīt un valdīt savas emocijas. Būtiski ir iemācīt paust savas emocijas. Emocijas ir galvenie psihiķa procesi, kas regulē adaptāciju svarīgām vides un personiskajām prasībām. Tās cieši saistītas ar fizioloģiskajiem, kognitīvajiem un uzvedības procesiem, bez kuriem nav iespējama sekmīga mācīšanās (Pekrun, 1996). Zināmā mērā laba uzvedība ir emocionālā izglītība jeb jūtu kultūra.

Nereti izglītības iestādēs pedagogi norāda uz situācijām, kad bērna intelektuālās spējas atbilst mācību satura apguves prasībām un ir pat ļoti augsti rezultāti, bet uzvedības izpausmes ir traucējošas gan pašam, gan visam bērnu kolektīvam kopumā. 1983. gadā H.Gardners atzīmēja atšķirību

starp intelektuālajām un emocionālajām spējām. Kā intelekta veidi atsevišķi tika nodalīti intraper-sonālais un interpersonālais intelekts. Tās ir spējas izprast un labi izturēties pret sevi un veidot labas attiecības ar citiem. Lai cilvēks attīstītos kā cilvēciska būtne, emocijas jāapvieno ar intelektu un do-māšana ar izjūtām (Goulmen, 2001).

Emocionālā intelekta teorijas aplūkojuši psihologi P.Selovejs un Dž.Meijers (Salovey and Mayer, 1990), kuri norādīja, ka emocionālā inteliģence ir spēja kontrolēt un regulēt savas un citu cilvēku jū-tas un izmantot emocijas domāšanas un darbības vadīšanai.

Emocionālā un sociālā kompetence ir priekšnoteikums, lai bērns mācās integrēties sabiedrībā. Tās ir cieši saistītas ar valodas un kognitīvo kompetenci. Sociālās vides izpratnes pamatā ir bērna spē-jas iejusties citu cilvēku izjūtās un pārdzīvojumos, izpratne par otra cilvēka perspektīvi (kā, piemēram, vajadzības, vēlēšanās, jūtas). Tas ļauj izprast otra cilvēka izturēšanos un prognozēt citu cilvēku reak-ciju uz savu uzvedību. Kopā ar citām sociālajām kompetencēm otra cilvēka izpratne ir atslēga sociāla-jai darbībai. Sociālā atbildība (kā, piemēram, iejūtība, žēlsirdība, līdzjūtība) atšķirībā no personiskās atbildības attīstās vienīgi saskarē ar citiem. Pieaugušajiem cilvēkiem – bērna uzticības personām šajā ziņā ir liela loma.

Personiskās emocionalitātes attīstīšanās, sociālo kompetenču apguve, sociālo attiecību veidoša-na ir cieši savstarpēji saistīti aspekti. Emocionālo un sociālo kompetenču attīstīšanos spēcīgi ietekmē kulturālā un ģimenes vide, bērniem liela nozīme ir pieaugušo uzvedības paraugiem.

POZITĪVAS ATTIECĪBAS

Bērni jau no dzimšanas ir spējīgi kontaktēties un komunicēt. Jau kā zīdaiņi viņi var būt piesaistē ar vairākām personām. Lai piesaistes un attiecību veidošanas process izdotos, no saskarsmes perso-nām ir nepieciešams emocionālais siltums, rūpes, iejūtība, palaušanās un bērna autonomijas nodro-šināšana. Bērnā augot, pieaug nepieciešamība pēc ilgstošām attiecībām ar vairākām saskarsmes personām. Pateicoties tam tiek iegūta drošība, atzinība un tiek veicināta apkārtējās vides izpēte. Lī-dzīgi tas ir arī attiecību veidošanā ar citiem bērniem, kas prasa no bērna plašu uzvedības repertuāru, kas laika gaitā tiek paplašināts un mainīts. Bērni ar drošu piesaisti izturas socializētāk, ir atvērtāki, patstāvīgāki un spējīgāki uz sasniegumiem. Viņi var piedāvāt citiem palīdzību sarežģītās situācijās, parāda lielāku izturību problēmu risināšanai. Viņiem ir pozitīvs pašvērtējums un mazāk agresivitātes.

Pārdomājiet, kāda veida attiecības Jūs pieņemat par pozitīvām un kādas pozitīvas attiecības demonstrē bērni Jūsu grupā vai klasē!

JŪTU AUDZINĀŠANA

Katrs bērns piedzimst ar savu temperamentu un jūtām. Tiešas jūtu izpausmes ir vērojamas ķer-meņa valodā. Atkarībā no tā kā bērni pauž savas jūtas, diferencē tās, pārvalda, ir atpazīstamas mā-cīšanās un kultūras izpausmes, kas ir starpkulturāli daudzveidīgas un individuāli atšķirīgas. Jau kopš

dzimšanas bērni tiek izaicināti mācīties, kā pārvaldīt savas jūtas un temperamentu un kā reaģēt uz citu cilvēku jūtu izpausmēm. Šajā kontekstā liela ietekme ir saskarsmes personu paustajām jūtām. Sākotnēji šī ietekme ir spontāna, vēlāk – mērķtiecīga. Tā bērns kļūst par savu attiecību līdzveidotāju. Drošs un sabalansēts piesaistes stils nodrošina atbalstu bērnu emociju regulēšanai un jūtu parādīšanai. No divu gadu vecuma bērni parāda pirmos empātijas aizmetņus un gatavību palīdzēt citiem. Izglītības procesā tēmai "Jūtas" ir liela nozīme. Tā mērķtiecīgi atbalsta bērnus rīcībā ar spēcīgām jūtām. Sarunas ar bērniem ir izšķirošas tam, ko viņi mācās par jūtām, kā viņi par to runā un kā rīkojas slodzes situācijās. Pārdomas par jūtām palīdz bērnam sevi labāk kontrolēt un regulēt. Bērni, kas jau agrīni ir mācījušies atpazīt savas jūtas un saprast citu cilvēku emocionālo jomu, spēj labāk apieties ar sevi un citiem, un ir sociāli kompetenti.

ZAUDĒJUMU UN SKUMJU PĀRVARĒŠANA

Zaudējumu pieredzi uzkrāj gandrīz visi bērni un skumst par to. Ja viņi zaudē sev tuvu personu, tad šī zaudējuma cēloņus viņi parasti saista ar sevi, t. i., padara sevi par atbildīgu. Ja bērni agrīni iegūst iespēju apgūt konstruktīvas problēmu pārvarēšanas stratēģijas, tad viņi mācās kompetenti rīkoties ar zaudējumiem un skumjām.

KONFLIKTU MENEDŽMENTS – KONSTRUKTĪVA IZTURĒŠANĀS KONFLIKTSITUĀCIJĀS

Kā Jums šķiet, vai konflikta izpausmes vienmēr ir nepiemērota uzvedība?

Konflikti pieder pie ikdienas. Tie ir pretrunīgu vajadzību un interešu izpausmes. Līdz ar to tie ir cilvēku komunikācijas sastāvdaļa. Bieži kompleksi konflikti tiek pielīdzināti agresijai un vardarbībai un līdz ar to tiek reducēti līdz personas uzvedības traucējumiem. Bērnu strīdos pieauguši bieži iejaucas ar tūlītēju regulēšanu. Viņi pārāk maz ņem vērā to, ka bērni daudzus neuzkrītošus savstarpējos konfliktus var atrisināt paši. Pozitīvi pārvarētie konflikti padara bērnus stiprākus, no tiem tiek iegūta liela mācīšanās pieredze. Mūsdienās nozīmīgs izglītības mērķis ir palīdzēt bērniem agrīni apgūt konstruktīvas konfliktu risināšanas stratēģijas. Tas nozīmē, ka konfliktiem izglītības norisē ir nepieciešama sava vieta. Tie ir jāuztver kā iespēja sarežģītu situāciju uzlabošanai. Konstruktīvi strīdēšanās un diskutēšana pieder pie dzīvotspējīgas audzināšanas un demokrātiskas kopības. Konflikta risināšana var izraisīt prieku.

EMOCIONĀLĀ INTELIĢENCE – ATBILSTOŠAS UZVEDĪBAS GARANTS

Lielākā daļa neatbilstošas uzvedības gadījumu ir saistīti ar bērnu nespēju valdīt, vadīt un demonstrēt savas emocijas. 20. un 21. gadsimtu mijā pedagoģijā aizvien vairāk blakus prāta intelektam sāka runāt par emocionālo intelektu.

Emocionālās inteliģences komponenti ir:

- pašapziņa,
- pašregulācija,
- pašmotivācija,
- empātija,
- komunikabilitāte.

Visi nosauktie komponenti parasti ir problemātiski bērniem ar uzvedības problēmām. Emocionālā inteliģence jau ir veiksmīgas saskarsmes garants. Amerikāņu psihologs D.Golemans uzsver : "Svarīgs ne tikai IQ, bet arī EQ."

Emocionālā intelekta attīstīšana ir nozīmīga agrā bērnībā, būtiska loma ir ģimenes locekļiem, tuvākajiem cilvēkiem, viņu attiecībām, situācijām, kurās atrodas bērns pirmajos dzīves gados, tajā skaitā arī pedagogi. Izglītības iestādēs organizētajiem audzināšanas pasākumiem ir nozīmē emociju attīstīšanā:

- emocionālais pārdzīvojums, tā stimulēšana, stimulēšanas nosacījumu izstrādāšana;
- bērnu rosināšana apzināt savas emocijas, tās kontrolēt;
- pedagoga personība (tās īpatnības var traucēt bērnu);
- pedagoga emocionalitāte (kā aktierim);
- pozitīvu emociju klātbūtne, darba prieks, jautrība, prieks.

Kā Jūsu izglītības iestādē organizē bērnu emocionalitātes attīstīšanu? Vai ikdienas darbā ar bērniem domājat par emociju pilnveidošanu?

Emocijas (to ārējās izpausmes) var ļoti daudz pavēstīt par bērnu. Pieaugušajiem tikai jāiemācās tās atpazīt, un tad bērna stāvoklis tiks pareizi saprasts. Pēc emociju ārējās izpausmes – ekspresijas varam noteikt situāciju, kurā atrodas bērns. Mīmika, ķermeņa poza, žesti, kustības, intonācija un runas temps sniedz priekšstatu par bērna iekšējo stāvokli. Pat ļoti jauni pedagogi bez grūtībām atšķir bērns smieklus un raudas, bailes un niknumu, izbrīnu un vienaldzību. Tomēr pirmais, uz ko parasti vēršam uzmanību, ir bērna vispārējais stāvoklis – uzbudinājums, miers, nospiestība.

Uzbudinājuma stāvokli raksturo ārējās emociju izpausmes:

- augsts, spiedzīgs, ātrs, trīcošs balss tembrs, kas liecina par satraukumu;
- runas tempa izmaiņas paužu neievērošana, vārdu nevajadzīga atkārtošana un dalīšana.

Savukārt līdzsvarotība – labvēlība, miers, ieinteresētība sarunā, liek domāt par bērna pozitīvu attieksmi pret situāciju. Ar to vien, ka pieaugušais atpazīst bērna emocionālo stāvokli, ir par maz, nepieciešama ir prasme adekvāti reaģēt uz bērna ārējām emocionālajām izpausmēm. Pieaugušā empātija, gatavība just līdzīgu un palīdzēt, pieņemt bērnu ar visiem viņa trūkumiem ir pedagogijas augstākā virsotne.

Jo jaunāki bērni, jo emocijas ir atklātākas, spilgtākas. Viņu uztvere, iztēle, izziņas darbība ir saistīta ar dziļiem pārdzīvojumiem. Tikai pieaugot mēs iemācamies savas emocijas apvaldīt un kontrolēt. Pie tam pirmsskolas periodā un jaunākajā skolas vecumā raksturīga arī emociju nestabilitāte – ir viegli pāriet no viena stāvokļa citā, darbojas apkārtējās vides kairinātāji.

Bērni līdz noteiktam periodam neprot savas jūtas kontrolēt ar prātu, viņi izprot tās jūtas, ko ir pārdzīvojis vai pārdzīvo pats. Sveši pārdzīvojumi ir nesaprotami un iejūsties cita vietā vienam bez atbalsta ir ļoti grūti. Tāpēc pieaugušo argumenti: *"Bet kā tu justos viņa vietā, ja tev darītu pāri?"* noteiktajās situācijās ir nevietā. Nepieciešams bērnam ļaut pašam pārdzīvot pazemojumu, kaunu, bailes, prieku, sāpes, tikai tad viņš spēs saprast šīs sajūtas. Labāk, ja to bērnam liek piedzīvot pašam (pedagoģiski organizētās un kontrolētās situācijās). Mākslīgi norobežot bērnu no pārdzīvojumiem un nepatīkšanām nav vēlams.

Cilvēku emocionalitāte nosaka arī raksturu, kas ir personības galvenā struktūra un kam pamats ir ģenētiski noteikts. Rakstura korekcijas pedagogam veikt ir ļoti grūti.

Tūlītējas emocijas izsauc konkrētu bērna darbību un rīcību. Kopējo uzvedību, arī neatbilstošo uzvedību, nosaka emocionālais stāvoklis. Tādā stāvoklī emocijas kļūst nepakļāvīgas izmaiņām, bet tās top dziļākas, līdz ar to veidojas emociju komplekss. Visi uzvedības traucējumi sākotnēji tiek izraisīti un iedarbināti ar emocionālo stāvokli. Tāpēc saprast, vadīt, koriģēt bērna uzvedību var tikai tad, ja zinām viņa emocionālo stāvokli, kā arī konkrēto situāciju, kura izraisījusi attiecīgo stāvokli.

NEPIEMĒROTU UZVEDĪBU IZRAISOŠIE EMOCIONĀLIE STĀVOKĻI

Ir četri emocionālie stāvokļi (D.Kelly, psihologs 1905.-1967.), kur katrs no tiem spēj izsaukt nepiemērotas uzvedības izpausmes, kā devianta, tā destruktīvas uzvedības modeļus:

- satraukums,
- vainas sajūta,
- draudu apzināšanās,
- naids.

Satraukums parasti veidojās nenoteiktās, neskaidrās situācijās. Tas veidojas bērnam apjūkot, nezinot, kā rīkoties un novērst šķēršļus. Vienīgā iespēja ir palīdzēt viņam pārvarēt šo situāciju kopā – paskaidrojot risināšanas soļus, nomierinot, parādot gala rezultātu. Bērni bez kvalificētas palīdzības nespēj šos stāvokļus mainīt un pārvarēt. Daudzos gadījumos šādi emocionālie stāvokļi saglabājas ilgstoši un kļūst noturīgi.

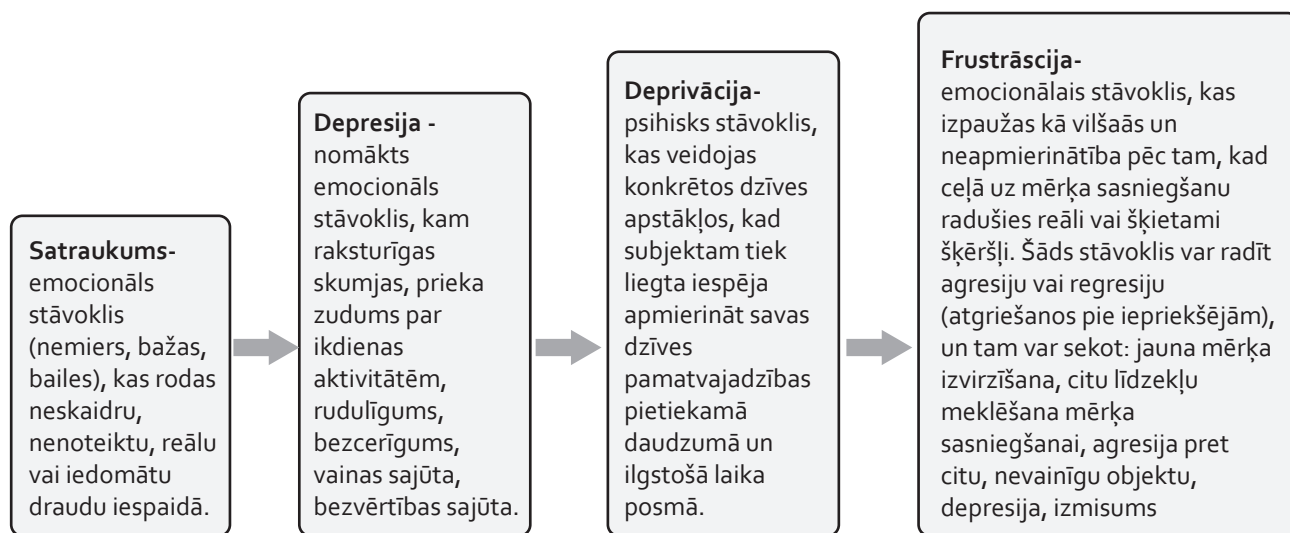
Vainas sajūta rodas pedagogam vai citam pieaugušajam bērna darbību un darbības rezultātus noniecinot un vērtējot kā neatbilstošus. Bērns jūt, ka tiek grauts viņa statuss, vieta bērnu kolektīvā un sabiedrībā kopumā. Centīgs un sekmīgs bērns parasti vainas izjūta mazina un kompensē ar rūpīgu darbu. Savukārt nesekmīgs un neveiksmīgs vainas sajūtu nediferencē, jo pieradis būt "vainīgs". Bērni, tāpat kā pieaugušie, jūtas slikti, ja nepiepilda citu gaidas vai rīkojas pretēji saviem morāli tikumiskajiem priekšstatiem. Tātad, vainas sajūta var būt līdzeklis veidojot tikumiskās vērtības. Tomēr, nereti cilvēki iemācās savus pārkāpumus slēpt aiz vainas sajūtas plīvura. Ja laikus nepamana šīs situācijas, bērns iemācās būt melīgs, lišķīgs, negodīgs attiecībā pret uzdotajiem pienākumiem.

Draudu apzināšanās ir stāvoklis, kur bērns cer vēl mainīt. Bērni draudus neuztver tā kā pieauguši, neizprot reālās sekas, kā arī cēloņu un seku sakarības savai rīcībai. Draudu apzināšanās bērnam rada sajūtas par tūlītēju pret viņu vērstu agresiju, soda saņemšanu. Draudu apzināšanās negatīvi ietekmē bērna kopējo fizisko un psiholoģisko stāvokli, var izsaukt nervu sistēmas traucējumus. Parasti bērni no sodu draudošām situācijām izvairās slēpjoties no pieaugušajiem, aizejot no pirmsskolas iestādes vai skolas, pat mājām.

Naids ir jūtas, kurās subjektam ir tieksme rīkoties agresīvi pret apkārtējiem – fiziski nodarīt pāri, veikt kaitējumu. Naidīgi noskaņots cilvēks mēģina citiem rīkoties tā, lai piepildītu savas jūtas. Bērni rīkojas līdzīgi pieaugušajiem, nomierinās tad, kad sasniegts vēlamais stāvoklis. Destruktīvas uzve-

dības izpausmes pastāvēs līdz brīdim, kamēr saglabāsies naida stāvoklis. Uzvedības korekcija šajās situācijās netiek vērtā uz darbības pārtraukšanu, bet gan uz bērna iekšējā stāvokļa izmaiņšanu, attiecību modeļu veidošanu. Lai naida jūtas mazinātu un novērstu, nepieciešams ilgstošs sistemātisks pedagoģiskais darbs, vingrinājumi uztvert apkārtni, vingrinājumi noņemt emocionālo spriedzi. Naida uzliesmojumus ir grūti regulēt, ne katrs pedagogs spēj ar tiem tikt galā.

Satraukums, vainas sajūta, draudu apzināšanās un naidis var sasniegt dažādas izpausmju pakāpes. Ikdienas pedagoģiskajā darbībā ir grūti noteikt pakāpju robežas, iespējams vieglāk pedagogam novērtēt emocionālā sasprindzinājuma pieaugumu izmantojot neatbilstošas uzvedības priekšvēstnešus: satraukumu, depresiju, deprivāciju un frustrāciju.

4. attēls. BĒRNA EMOCIJU PIEAUGUMS KRITISKĀ SITUĀCIJĀ

Bērna emocionālais stāvoklis parasti atspoguļojas kompleksi, viens stāvoklis izraisa nākamo, nomāc iepriekšējo, kombinējās un pieaug, bet nepazūd, ja kopējais emociju sasprindzinājums turpina saglabāties. Bērna negatīvās uzvedības izpausmes parasti parādās ne tajā situācijā, kurā emocijas ir radušās, bet citā, kur sasprindzinājumu ir vieglāk "izlādēt".

Piemēram, mājās vecākiem ir konflikts, kurā iesaistīts arī bērns, saņemot attiecīgo stresa devu, bērns to novada skolā pret citiem vienaudžiem. Paaugstināta uzbudinātība, neiecietība, biežas garastāvokļa maiņas, raudulība ir pastāvīgie pavadoņi bērna ikdienā. Rodas miega traucējumi, zūd apetīte, veidojas noturīgi emocionālās spriedzes stāvokļi. Sekojoši tiek novērotas protesta reakcijas – strīdi, kautiņi, nepamatoti aizvainojumi.

Stresa situācijā esošā bērna vienaudži kolektīvā jūt viņa garastāvokļa izmaiņas, nospiestību un ievainojamību. Bērniem līdzīgu jušanas spējas vēl nav pilnīgas, tāpēc lielākā daļa nelaimē nokļuvušā stāvokli izmanto savu emocionālo vajadzību apmierināšanai – izsmej, pazemo. Stresa situācijā esošais bērns kļūst par upuri citu bērnu cietsirdībai. Situācijai ir tikai divi risinājumi: viens – cīnīties, pierādīt savu spēku, aizstāvēties; otrs – palikt par izsmiekla objektu.

Uzvedības problēmas ir neizbēgamas. Sākotnējā situācija nes līdzīgu virkni citas, bērna rīcības reakcija pieaug, kļūst draudīga un nevadāma. Bērna ģimenes problēmām pievienojas arī problēmas izglītības iestādē: sakāvās, daudzījās, klaigāja, neklausīja pedagogu, nesagatavojās stundai. Spiediens uz bērnu pieaug no visām pusēm. Kā lai bērns jūtas?

Bērni ar stabilu un stipru nervu sistēmu, drošu sociālo pamatu stresa situācijas pārdzīvo vieglāk un ātrāk. Savukārt nevarīgākie vienmēr demonstrē uzvedības modeļu neatbilstību noteikumiem pat niecīgos pārdzīvojumos. Ja bērnam sarežģītā situācija ieilgst, tad iestājas kāds no attiecīgajiem stāvokļiem (satraukums, depresija, deprivācija vai frustrācija), savukārt tie nostiprinās noteiktu uzvedību.

Viena no protesta formām emocionāli vājiem bērniem ir izvairīšanās no grūtībām un sarežģītām situācijām. Bēgšana no mājām, nodarbībām, izvairīšanās, melošana kļūst par mērķa sasniegšanas līdzekli, tas viss pasliktina bērna kopējo stāvokli, par sekām netiek domāts (jo neprot un nespēj attiecīgajā situācijā). Speciālisti pieņem, ja bērns pēc divu – trīs nedēļu klaiņošanas neatgriežas mājās, viņš ar lielām grūtībām var iekļauties iepriekšējos dzīves apstākļos, beidzot viņš ir kļuvis “*pats sev saimnieks*” un nevienam nepakļaujas.

Viens no nekaitīgākajiem variantiem kā reakcija uz emocionāliem pārdzīvojumiem ir kompensācija. Pieņemsim, ka bērns apzinās savu nespēju un nevarēšanu. Izeju viņš rod situācijās, kurās slēpj to, ko nevar, neliela mānīšanās, viegla lišķība – tās ir ikdienas parādības. Pakāpeniski, slēpjot kaut kā nevarēšanu, bērns demonstrē to, ko spēj labāk. Vairums pieaugušo tā arī rīkojas dzīvē. Pareizi rīkotos pedagogs, kurš pieļautu šādu nevarēšanas slēpšanu un neaktualizētu pamanītās negācijas. Nebūs neirožu, satraukuma, ciešanu, emocionālais stāvoklis būs stabils, uzvedība atbilstoša.

Kopīgais secinājums ir – bērnu emocionālais stāvoklis ir noteicošais viņu uzvedības izpausmēm. Satraukuma, vainas sajūta, draudu apzināšanās un naidis bieži izraisa neatbilstošu uzvedību.

Pārdomājiet, kā Jūsu kritiskās situācijās paužat citiem savas emocijas!

Emociju spektra atpazīšanas nodarbībās ar bērniem lietderīgi ir izmantot ilustrētā pielikuma attēlus: dusmas, prieks, apjukums, izbrīns, apmierinātība, nesapratne, pārdomas, nogurums, sāpes, riebums, kauns, aicinājums, bailes.

Darba lapās skolēni var veidot aprakstu par attēlā redzamajām emocijām, kā arī raksturot savas izjūtas attiecīgajās situācijās.

BĒRNA UZVEDĪBAS RAKSTUROJUMS – PAMATS PEDAGOĢISKO STRATĒGIJU NOTEIKŠANAI

Bērna uzvedības raksturojuma apkopošana ir nozīmīgs solis bērnam nepieciešamo atbalsta pasākumu kompleksa izstrādei.

Bērna uzvedības raksturošanai ir jāatbilst vairākiem nosacījumiem:

- *apkopot un precīzi formulēt faktus;*
- *izvairīties no subjektīva vērtējuma;*
- *izveidot konkrētu notikumu aprakstu: kur, kad, cik bieži un ko konkrēti darīja audzēknis (jē dzieni kā, piemēram, vienmēr, nekad, neko, visu laiku, parasti, pa laikam, reti, bieži, pastāvīgi, nav piemēroti objektīvam uzvedības aprakstam);*
- *izvairīties no savu emociju paušanas;*
- *izmantot precīzas norādes saistībā ar to, ko bērns dara, pārkāpjot uzvedības noteikumus;*
- *fiksēt apstākļus, kuros parasti uzvedības noteikumi tiek pārkāpti;*
- *noteikt uzvedības noteikumu pārkāpšanas biežumu.*

Nepareizo uzvedības noteikumu pārkāpumu apraksti.

Kārlis ir vienkārši neizturams. Es nezinu, ko man ar viņu darīt.

Miks ir tik infantils!

Lauma ir pilnīgi nevadāma un nesavākta. Viņa mani tracina!

Anna ir tik izklaidīga un pavirša. Esmu gatava lūgt Dievu, lai viņa nebūtu tāda nākošajā gadā!

Artis ir viens no nekomunikablākajiem bērniem, kādu esmu redzējusi!

Raksturojot bērna uzvedību ar šādiem vārdiem, kā piemēros, pedagogs it kā dod atļauju bērnam tādām būt un rīkoties. Pedagogs to sagaida no bērna. *Piemēram, kad Anna sporta stundā paklupa, sporta skolotājs nemaz nebrīnījās, jo visi zināja, ka meitene ir izklaidīga un pavirša.*

Lūk, piemēri, kā būtu vēlams aprakstīt iepriekšējās situācijas.

Kārlis liek priekšā kājas solu rindās tā, lai citi 2. klases skolēni pakluptu. To viņš dara vismaz piecas reizes dienā, galvenokārt matemātikas stundā.

Miks pārbaudes darbu laikā šūpojas uz krēsla uz priekšu un atpakaļ, klauvē ar pildspalvu pa galdu.

Lauma vēstures stundā sačukstas ar citiem klases biedriem, to dara reizes sešas septiņas. Kad viņai aizrāda un lūdz pārtraukt, dusmīgi un neskaidri bubina.

Anna novēršas no uzdevumiem angļu valodas stundā, tas notiek katrā otrajā stundā, īpaši tajās, kuras ir pēcpusdienās.

Kad Arti aicina papildināt citu teikto, viņš atcērt: "Man tas nav jādara!" vai "Es jau visu pateicu."

Kā pārliecināties par apraksta objektivitāti? Ja pedagoga aprakstā ietverto var parādīt ar video vai audio ierakstu, tad apraksts ir objektīvs. Ir ļoti grūti objektīvi novērtēt, piemēram, "necienīgu izturēšanos".

Pamēģiniet fiksēt un aprakstīt kāda sava audzēkņa uzvedību! Novērojiet izvēlētajā bērna uzvedību vairākas dienas! Aprakstiet tās uzvedības izpausmes, kuras Jums traucē visvairāk: kā tās izpaužas, kad un cik bieži tās vērojamas? Novērojumus centieties fiksēt uzreiz, kā pamanāt pārkāpumu.

UZVEDĪBAS TRAUCĒJUMU MOTĪVI

Uzmanības pievēršana – daži bērni izvēlas nepiemērotas uzvedības modeļus, lai saņemtu pieaugušā īpašo uzmanību. Viņi visu laiku vēlas būt uzmanības centrā, traucējot nodarbību, bet citiem bērniem saprast pedagoga teikto.

Bērni, kas pieprasa uzmanību, darbojas kā aktieri, viņiem nepieciešama auditorija. Pirmsskolas periodā un jaunākajā skolas posmā visas darbības tiek orientētas uz pedagogu. Vecākajās klasēs auditorija nepieciešama plašāka – vienaudži.

Inta skaļi raud un elso, nolikusi galvu uz galda, bet tā lai redzētu, kas notiek grupā. Ja meitenes mērķis ir uzmanības pievēršana, tad pietiekama būs pieaugušā pienākšana un mierināšana, lai viņa pārtrauktu raudāt. Ja Intas mērķis ir varas iegūšana, tad ar to nepietiks, lai viņa pārtrauktu raudāšanu.

Daudzreiz bērnu uzmanības piesaistīšana ir saistīta ar vajadzību pēc īpašas uzmanības, to nesāņemot, viņi demonstrē sevi ar jebkādiem paņēmieniem – arī ar nepiemērotu uzvedību.

Uzvedības traucējumiem, kuri saistīti ar uzmanības pievēršanu ir sekojoši iemesli.

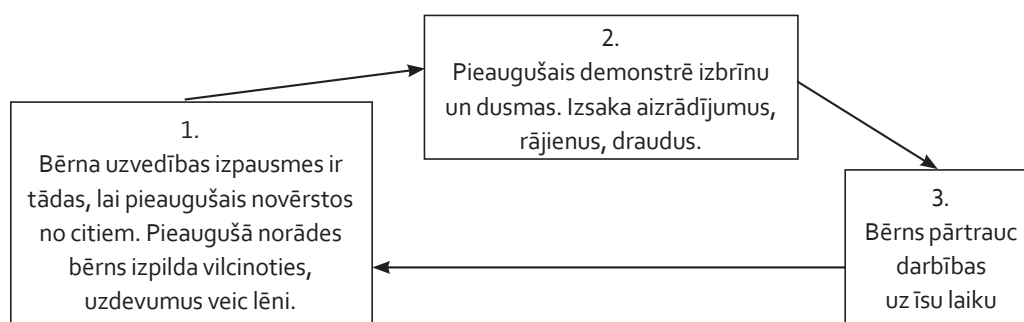
1. Kā, lai bērns pareizi iemācās iegūt vairāk uzmanības, ja parasti uzmanību viņš saņem, ja uzvedas pretēji noteikumiem? Jau agrā bērnībā bērnam raudot, pie viņa skrien pieaugušie. Bērns saplēš televizora pulti, un uzmanības ir vairāk kā visā dienā, kad uzvedība ir bijusi teicama. Bērns ātri apgūst: "Ja es gribu, lai mamma un tētis ir ar mani kopā, tad man jāizdara tas, ko viņi liedz!" Nereti bērniem saņemt nopeļošu uzmanību šķiet labāk, nekā to nesaņemt vispār. Šādi uzvedības modeļi tiek pārnesti vēlāk uz skolu.

Mairis klusi un rūpīgi risina uzdevumu, viņš ir iedziļinājies uzdevuma saturā. Sabīne skaļi sarunājas ar draudzeni, kura sēž vienu galdu aiz viņas. Kā Jums šķiet, kam vispirms skolotāja pievērsīs uzmanību?

2. Neviens nemāca bērnus uzmanību pieprasīt pieņemamā veidā. Psihologijā uzmanības saņemšana kā vajadzība ir viena no pamatvajadzībām, līdzīga ēdienam, dzērienam fizioloģijā. Ja bērnus mācām lūgt/ prasīt ēdienu, tad kāpēc nemācām, kā rīkoties sajūtot "uzmanības badu".
3. Jo mazāk uzmanības bērnam mājās, jo lielāka iespēja, ko trūkstošo viņš pieprasīs ārpus ģimenes vides – bērnu grupās, skolā. Vecāku formālie jautājumi par notikumiem bērna dzīvē, pavadītais laiks pie TV ekrāniem, datoriem, šaurs sabiedriskais loks, vientulība veicinās uzvedības traucējumu rašanos vēlāk.

Parastā pieaugušo reakcija uz bērna negatīvām uzvedības izpausmēm nedod vēlamos rezultātus, bērns uzvedības modeli turpina atkārtot (skat.5. attēlu).

5. attēls. BĒRNA DARBĪBA UZMANĪBAS PIEVĒRŠANAI UN PIEAUGUŠĀ RĪCĪBA

Uzmanības pievēršanas pamatojums: pieaugušie vairāk uzmanības pievērš bērniem, kuru uzvedībā vērojamas nepilnības; bērni nav apguvuši lūgt vai prasīt uzmanību pieņemamā veidā; bērni izjūt uzmanības pievēršanas deficītu, jūtas nevērtīgi.

Uzvedības resursi: bērns vēlas savstarpējās attiecības ar pieaugušo.

Uzmanības pievēršanu ar negatīvu uzvedību novērst var veltot vairāk uzmanības pozitīvām bērna darbībām, kā arī ikdienā vingrinoties uzmanību lūgt vai pieprasīt pieņemamā veidā.

Pabeidziet iesākto teikumu: *"Kad biju bērns, viens no paņēmieniem, kā mēģināju gūt uzmanību no pieaugušajiem bija ..."*

Varas iegūšana un demonstrēšana – daži bērni uzvedības noteikumus neievēro, tāpēc ka vēlas būt līderi. Viņi mēģina gūt varu arī pār pieaugušo, pār visu bērnu grupu. Ar savu uzvedību viņi postulē: *"Tu man neko nevari izdarīt!"*, tādā veidā izjaucot bērnu grupā noteikto kārtību. Bērni uzbrūk ar vārdiem gan vienaudžiem, gan pieaugušajiem.

Varas iegūšanai bērni mēdz izmantot dažādus paņēmienus: darīt uzdoto ļoti lēni, nepievēršot uzmanību steidzināšanai; nodot uzdevumu lapu vai burtnīcu ar nepabeigtiem risinājumiem; trokšņot, kad citi darbojas.

Varu apliecinošo bērnu uzvedības negatīvās izpausmes vienmēr ir orientētas uz skatītājiem, viņiem ir nepieciešams varas apliecinājums. Pedagogi nereti pakļaujas tāda bērna uzvedības manipulācijām – bērns provocē pieaugušo citu bērnu grupas priekšā, skolotājs baidās zaudēt prestižu tās priekšā.

Pirmsskolas vecuma bērni un jaunāko klašu skolēni savu uzvedību tiecoties pēc varas neprot maskēt, to demonstrē ar kliegšanu, raudāšanu, vārtīšanos uz grīdas, neklausīšanos norādēs, kamēr neiegūst to, ko gribējis.

Pirmsskolas vecuma bērnam veikalā nenopirka kāroto konfekti, un viņš turpat, uz grīdas krizdams, raud un kliec, neko neredz un nedzird. Bet pamēģiniet pieiet tuvāk un pavērojiet – bērna acis ir puspievērtas, viņš vēro, kas notiek, kāda ir mammas reakcija. Ja reakcija neatbilst viņa vēlmēm, troksnis top vēl skaļāks, bērns rausta mammu, sit ar kājām.

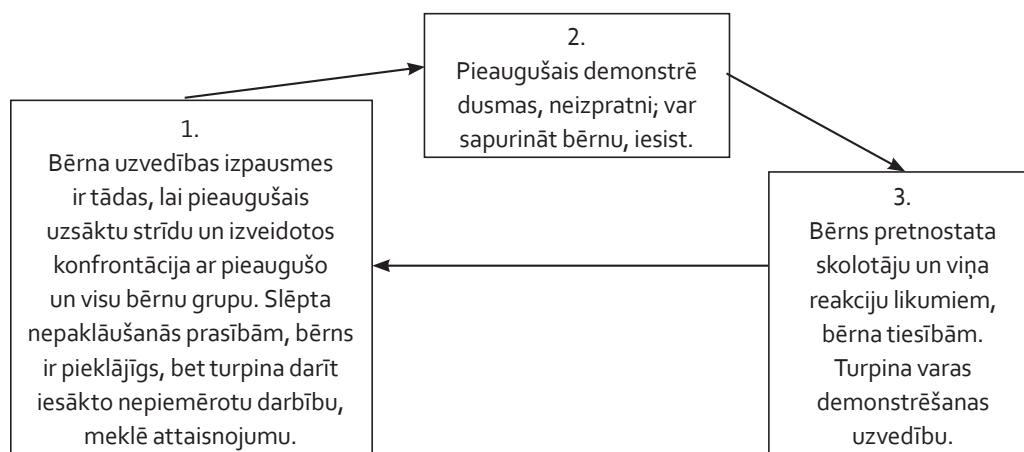
Vecāki bērni runā rupjības, izaicinoši izturas pret skolotāju: "Jūs nevarat mani piespiest to darīt, tas nav rakstīts noteikumos". Mēdz būt skolēni, kuri nav rupji, bet draudzīgā formā manipulē ar skolotāju: "drīkst es uzdevumu nepildīšu, tāpat laika atlicis maz", "es šodien negribu atbildēt". Tāda pieklājīga izturēšanās maldina skolotāju, skolotājs apjūk no bērna nekaunības.

Notiek pārbaudes darbs. Anete skatās pa logu, darbs nav vēl sākts. Skolotāja jautā, vai meitene kaut ko nesaprot? Anete noraidoši papurina galvu. Kad skolotāja taujā, kāpēc viņa nesāk darbu, meitene atsaka, ka domājot. Uz jautājumu, vai Anete vispār gatavojas pildīt uzdevumu, meitene apstiprinoši māj galvu. Darbu viņa nodod nepildītu. Meitenes vārdi norāda uz pozitīvu attieksmi pret skolotāju, savukārt darbība – noliedz pedagoga autoritāti ("Ko gribēšu, to darīšu!").

Varas apliecināšanai skolēni izmanto attaisnošanos ar kaut kā aizmiršanu, sliktu uzmanību un koncentrēšanās spējām, sliktu pašsajūtu.

Pieaugušā dusmas un fiziska reakcija nav rezultatīva, bērna negatīvā uzvedība turpinās.

6. attēls. BĒRNA DARBĪBA VARAS IEGŪŠANAI UN DEMOSNTRĒŠANAI UN PIEAUGUŠĀ RĪCĪBA

Uzmanības pievēršanas pamatojums: bērna pārprasta vienlīdzība; izveidotais "stipras personības" modelis norāda uz sava spēka un varas apstiprinājumu, bet neveido konstruktīvas pakļaušanās iemaņas.

Uzvedības resursi: bērna uzvedībā vērojamas līdera spējas, prasmes patstāvīgi domāt un izvēlēties, pretoties autoritātēm.

Varas iegūšanas un demonstrēšanas negatīvo darbību novēršanai būtiski ir izvairīties no konfrontējošām situācijām un mazināt attiecību spriedzi pieaugušajam ar bērnu un bērnu grupā. Daļu pieaugušā organizatorisko funkciju var nodot bērnam.

Pabeidziet iesākto teikumu: "Kad biju bērns, viens no paņēmienu, kā mēģināju gūt varu pār pieaugušajiem bija ..."

.....

.....

.....

Atriebība – dažiem bērniem atrašanās vienaudžu grupā ir galvenais mērķis, lai atriebtos par reālu vai iedomātu aizvainojumu. Atriebties viņi var gan pedagogam, gan citiem grupas bērniem, gan visai pasaulei.

Atriebīgie bērni izskatās nikni, neapmierināti, drūmi, pat tad, kad nerīkojas atriebīgi. Šos bērnus var atpazīt pēc viņu valodas, kurā dominē pret citiem vērsti niknumu ietveroši vārdi.

Uzvedības traucējumi ar motīvu atriebt, nereti veidojas bērniem, kuri sākotnēji ir bijuši orientēti uz varas apliecināšanu, bet tāda uzvedība ir apspiesta ar spēku. Pieaugušajiem ir daudz paņēmieni, iespēju un spēka, lai noliktu bērnu "pie vietas", tomēr šāda rīcība ir bez rezultātiem, jo bērnam saglabājas dziļš aizvainojums, kurš pāraug atriebīgā uzvedībā. Vēlāk novēro daudz smagākas neatbilstošas uzvedības izpausmes, tas var notikt pēc minūtes, pēc dienas, pēc nedēļas, pat pēc gada. Bērnu atriebīgas uzvedības izpausmes ne vienmēr ir aizvainojums pret skolotāja pārspēku, tādu uzvedību var provocēt dažādi dzīves gadījumi.

Oskars (7 gadi) bieži savu pirmsskolas grupas audzinātāju aizmuguriski apsaukā, un visiem bērniem stāsta, ka viņu neieredz. Skolotāja, to novērojot, reiz pajautāja zēnam: "Kāpēc tu tā pret mani izturies, ko esmu tev nodarījis, ka tu mani tik ļoti nemīli?" Oskars ar niknu sejas izteiksmi atcērt: "Jūs Mārtiņam likāt mācīties to dzejoli, kuru gribēju es!" Tā Oskars skaidroja situāciju bērna acīm, bet skolotāja neiedomājās, cik tas bija svarīgi zēnam.

Aizvainot bērnus un izaicināt atriebīgai uzvedībai var arī bērna vecāki, citi vienaudži, skolas administrācija. Bet pret tiem vērst agresiju ir sarežģītāk un bīstamāk, tāpēc bērns izvēlas atriebties tuvākajam – pedagogam.

Atriebīga uzvedība vērojama fiziskā atriebībā, miesas bojājumu nodarīšanā citiem, kaitnieciskā darbībā, atriebšanās kaut ko salaužot vai izpostot, psiholoģiskā atriebībā – apvainojot, izsmejot, pazemojot.

Endija (6 gadi) mamma lūdza padomu psihologam, uztraukdamās, ka dēlam ir emocionāli vai psihiski traucējumi. Kad Endijs dusmojās, viņš mammai teica: "Es gribu, lai tavu jauno mašīnu nozog zagļi!" Patiesībā zēns bija atradis mammas vājo vietu, lai tā viņu tracinātu.

Nereti pietiekami sekmīgi skolēni no ārēji labvēlīgām ģimenēm izmanto sekojošas frāzes, lai izaicinātu pedagogus: "Jūs esat visnejaukākā skolotāja, kāda vispār var būt!"; "Manam brālim ir paveicies, ka Jūs viņu nemācat!"; "Ja citi (klases biedri) nebūtu tik glēvi, viņi arī Jūs neklausītu!".

Uzvedības izpausmes, kas liecina par varas kāri, skolotājā rada dusmas un neizpratni, savukārt atriebīgā uzvedība skolotāju aizvairo, sāpina, iztukšo.

Šeit piebilstams, ka uzvedības izpausmes, kas liecina par bērna tieksmi pēc varas, skolotājā parasti izraisa rada dusmas un neizpratni. Savukārt atriebīgā uzvedība skolotāju aizvairo, sāpina, iztukšo. Pedagogu rīcība atriebīgas uzvedības gadījumā parasti ir:

- nekavējoties parādīt savu pārspēku;
- norādīt bērna vietu attiecībās;
- pārtraukt šādu uzvedību ar jebkuriem līdzekļiem;
- izvairīties no radušās situācijas, "bēgot", t. i., iziet no mācību telpas, aizcērtot durvis.

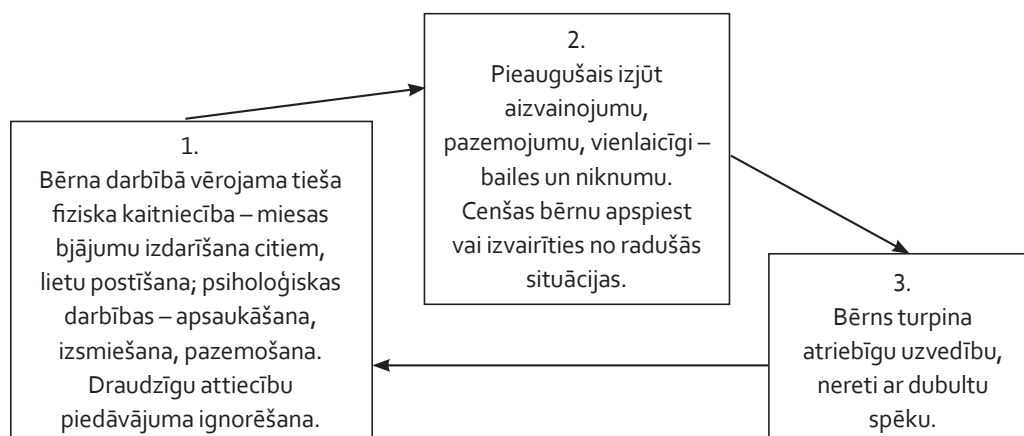
Tās ir normālas un cilvēiski saprotamas reakcijas. Diemžēl ne viena ne otra rīcība nav piemērota, kā pareizais risinājums.

Pirmsskolas bērnu grupa (5/6 gadi) meitene pienāk pedagogam no mugurpuses un pēkšņi bez iemesla iesit pa roku, instinktīvi skolotāja ar plaukstu iepēra meiteni. "Jūs man iesitāt!" iesaucās meitene. "Tu man arī!" bija skolotājas atbilde. Meitene nikni paskatījās uz skolotāju un aizgāja. Skolotājai vēlāk nācās skaidrot vecākiem un iestādes vadītājam šo gadījumu un rakstīt paskaidrojumu. Profesionalitāte no pedagoga prasa citu rīcību, rīcību, kura regulē instinktīvu rīcību.

Pedagogam nepieciešama drosmē un gudrība, lai veidotu attiecības ar bērniem, kurās viņi jūt rūpes par sevi.

Pedagoga emocionalitāte un mēģinājumi tūlīt pārtraukt bērna atriebības vadīto uzvedību situāciju dažreiz padara nekontrolējamu, jo nesasniedzot mērķi, atribes vēlmes pieaug vai atriebšanās subjektu loks top plašāks.

7. attēls. BĒRNA DARBĪBA ATRIEBĪGAS UZVEDĪBAS LAIKĀ UN PIEAUGUŠĀ RĪCĪBA

Uzmanības pievēršanas pamatojums: bērna pārprasta vienlīdzība; izveidotais "stipras personības" modelis norāda uz sava spēka un varas apstiprinājumu, bet neveido konstruktīvas pakļaušanās iemaņas.

Uzvedības resursi: bērna uzvedībā vērojamas izdzīvošanas dziņas, prasme aizstāvēt sevi.

Lai nepieļautu atriebīgas uzvedības izpausmes, pieaugušajam būtu attiecības ar visiem bērniem jāveido, demonstrējot rūpes par viņiem. Katram ir tiesības paust savas emocijas un pārdzīvojumus, bet to jāapgūst darīt pieņemamā veidā. Svarīgi ir mācīt bērnus to darīt ik dienas.

Pabeidziet iesākto teikumu: "Kad biju bērns, viens no paņēmieniem, kā mēģināju at-
riehties pieaugušajiem bija ..."

.....

.....

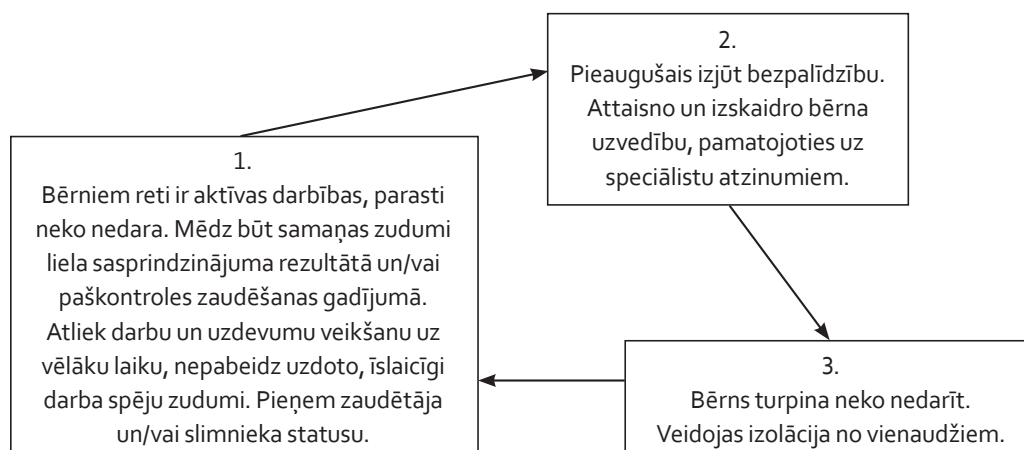
.....

Izvairīšanās no neveiksmēm – daži bērni ļoti baidās piedzīvot atkārtotu neveiksmi un sakāvi, tādēļ izvēlas vispār neko nedarīt. Viņi ir pārliecināti, ka nespēs izpildīt pieaugušā prasības vai sevis pašā izvirzītās pārāk augstās prasības. Tādi bērni cenšas kļūt nemanāmi, nepārkāpt noteikumus. Parasti bērnu grupā viņi ir vientuļi un nošķirti. Atpazīt izvairīgo uzvedību ir sarežģīti, nereti to jauc ar izziņas darbības traucējumiem.

Ēriks sēž pēdējā rindā un nerisina uzdevumu pēc skolotājas paskaidrojumiem, grāmata ir aizvērtā un viņš skatās pa logu. Uz skolotājas jautājumu, kāpēc viņš nestrādā, Ēriks, neskatoties uz skolotāju, norausta plecus un saraujas vēl zemāk it kā gribētu noslēpties. Ēriks nekad neatbild uz jautājumiem stundas gaitā. Skolotāja, iespējams, gribētu palīdzēt zēnam, bet klasē ir 30 skolēnu – kustīgu un draiskulīgu. Ēriks stundu netraucē, viņu var nepamanīt, bet tieši to zēns arī vēlas.

Nepareizi būtu sajaukt izvairīgās uzvedības izpausmes ar nereti vērojamu bērnu uzvedību, kad savas neveiksmes ir jāpārdzīvo, jāpieņem un jāatrod risinājums tālākajai darbībai.

8. attēls. BĒRNA IZVAIRĪGĀ UZVEDĪBA UN PIEAUGUŠĀ RĪCĪBA

ORIENTIERI BĒRNA UZVEDĪBAS APRAKSTAM UN KOREKCIJAI:

- *uzvedības cēloņi: "sarkanās pildspalvas" sindroms, t. i., skolotājs labo kļūdas, norāda uz tām, bet nenorāda uz sasniegumiem un prasmēm; nepamatotas vecāku un skolotāju gaidas attiecībā uz bērna mācību rezultātiem; bērna pārliecība, ka viņam jābūt pilnībai visās dzīves jomās; dažreiz sacensības klātbūtne bērnu kolektīvā;*
- *uzvedības resursi: bērns vēlas panākumus, grib būt labākais un darīt visu teicami.*

Izvairīgās uzvedības pamats ir palīdzēt bērnam pāriet no pozīcijas "es nevaru" uz pozīciju "es varu". Nepieciešams pārvarēt sociālo izolāciju bērnu kolektīvā un atbalstīt attiecību veidošanos ar citiem vienaudžiem.

Pabeidziet iesākto teikumu: "Kad biju bērns, viens no paņēmieniem, kā mēģināju izvairīties no neveiksmēm bija ..."

.....

.....

.....

Nereti bērna uzvedības motīvus var noteikt tikai pēc reakcijas uz to.

Meitene stundā sēž un skaļi raud.

Ja pieejot klāt meitenei raudas pieklust – uzvedības motīvs ir uzmanības pievēršana.

Ja pieejot klāt meitenei raudas pastiprinās – kā motīvs tādai uzvedībai ir varas pieprasīšana vai demonstrēšana.

Ja meitene raud atklātā stundā, kurā piedalās kāda komisija – iespējamais motīvs ir atriebība.

Ja meitenei jāatbild uzdotsais, bet viņa baidās vai nespēj to darīt – izvairīga uzvedība.

Kādas uzvedības traucējumu izpausmes ir paredzamas turpmāk, ja pedagoģiskajā procesā netiktu respektēti uzvedības motīvi – uzmanības piesaistīšana, varas pieprasīšana un demonstrēšana, atriebība un izvairīšanās no neveiksmēm?

.....

.....

.....

NEGATĪVĀS UZVEDĪBAS NOVĒRŠANAS UN PĀRTRAUKŠANAS STRATĒGIJAS

Bērni dzīvo 21. gadsimtā, vecāki un skolotāji ir izauguši 20. gadsimtā, bet izglītības sistēma ir radusies 19. gadsimtā. Konsekvences, ko izraisa aktuālie sabiedriskie, kulturālie un saimnieciskie apsvērumi, akceptēšana un efektīva agrāk pieņemto noteikumu mainīšana (konversija) mūsdienās ir viens no izsmalcinātākajiem uzdevumiem (Largo, 2012).

No bērniem sagaidām prasmes kompetenti un ar atbildības sajūtu paust savas jūtas un izprast citu cilvēku jūtas. Bērnam attīstoties labvēlīgos apstākļos, saņemot drošības sajūtas un iespēju uzticēties citiem, viņš kļūst par pašapzinīgu un autonomu cilvēku. Tam ir jābūt spējīgam veidot kontaktus un iesaistīties sadarbībā, un jāprot konstruktīvi rīkoties konfliktu situācijās. Uzvedības traucējumu gadījumos nosauktās prasmes neveidojas, un bērnu "izslēdz" no normām atbilstošās vides, izglītības iestādē tā ir mācību vide.

Uzvedības kopējie pedagoģiskās korekcijas mērķi ietver problēmas risinājumu un bērna sekmīgu atgriešanos mācību vidē.

Tūlītējā korekcija nosaka mērķi panākt, lai pēc iespējas ātrāk pārtrauktu neadekvāto uzvedību, savukārt ilglaicīgos korekcijas mērķus raksturo uzvedības traucējuma izpausmju nepieļaušanu vai neatkārtošanos. Citiem pieņemamus uzvedības modeļus bērni apgūst attiecībās, galvenokārt attiecībās ar pieaugušajiem.

Piemērotas pedagoga un audzēkņa attiecības ir tās, kurās neviens nezaudē iekšējo brīvību. Daži skolotāju izvēlētie komunikācijas paņēmieni pilnībā iznīcina bērna iekšējo brīvību.

Skolotāja: "Ej ārā no klases!"

Skolēns: "Kāpēc es?"

Skolotāja: "Tāpēc, ka es tā teicu!"

No bērna netiek prasīta rīcības atbildība, vien bezierunu paklausība. Brīvība un atbildība ir pretējās lietas paklausībai. Iekšējo brīvību veido nepieciešamība pašam izvēlēties un par savas izvēles sekām atbildēt. Situācijā, kad bērnam nav izvēles, veidojas bezatbildība. Uz mazāk iekšēji brīvs kļūst arī skolotājs, ļoti bieži autoritāri skolotāji velta daudz laika, lai attaisnotu sevi. Partnerattiecības starp pieaugušo un bērnu balstās uz personību audzinošiem noteikumiem:

- 1) bērns izvēlas uzvedības modeli, un skolotājs padara izvēli apzinātu;
- 2) izvēles brīvība ir gatavība atbildēt par sekām.

Būtiski ir lai partnerattiecības izveidojas ne tikai starp pedagogu un bērnu, bet arī starp pedagogu un bērna vecākiem, starp pedagogu un izglītības iestādes vadītāju.

Nerespektējot partnerattiecības procesa dalībnieki sāk meklēt vainīgo: vecākus, neprasmīgus skolotājus, alkoholismu, moderno mūziku, sociālās problēmas, narkotikas, noziedzību un tml.

Lai kādas izglītības pakāpes iestādē strādā pedagogs, piedzīvojot audzēkņu neadekvāto uzvedību, viņš vēlas ātrāk to pārtraukt, lai pasargātu citus bērnus gan no fiziskas, gan morālas ietekmes un nepiemērotā parauga pārņemšanas.

Pedagoģiskās stratēģijas uzvedības traucējumu korekcijā nozīmē apstākļu veidošanu, lai bērns izvēlētos mainīt negatīvo uzvedību uz citu – labu uzvedību.

Matemātikas un angļu valodas skolotājas atšķirīgi novērtē Rihardu. Laba uzvedība un teicamas sekmes matemātikā izskaidrojamas ar to, ka Rihards labi satiek ar skolotāju, viņu abu attiecības veido savstarpēja uzticēšanās (Rihards realizē savu piederības sajūtu ar labām attiecībām). Matemātikas skolotājas reakcijas, ieliktās atzīmes, veido zēnam sajūtu, ka viņš ir zinošs šajā priekšmetā, pie tam matemātikā skolotāja bieži uztic atbildību pār citu skolēnu zināšanām – palīdzēt, paskaidrot. Savukārt angļu valodā Riharda attiecības ar skolotāju nav partnerattiecības, Rihards uzvedās tā, lai skolotāja pievērstu viņam uzmanību: atsakās atbildēt, veikt uzdevumus, precizēt citu atbildes (tādā veidā izvairās no zemo mācību sasniegumu atzīšanas, jo līdz ko zēns sāks atbildēt, viņa mācību nespēja būs acīmredzama.) Angļu valodas stundu organizācija ir tāda, kurā nerealizējas arī skolēnu sadarbība un sociāli pieņemamas kolektīvās darbības. Riharda uzvedība ir divējāda, katru tās izpausmi nosaka apstākļi.

Skolotāja: "Jūsu dēls pēdējā laikā ir ļoti agresīvs un ļauns. Skolā nav dienas bez kaušanās. Šodien viņš sakāvēs ar vecāko klašu zēnu, kuru Jūsu dēls nosauca neglītos vārdos."

Māte: "Nevar būt! Viņš ir ļoti mierīgs zēns un mājās ar vecāko brāli satiek ļoti mīli." Iespējams, ka zēna māte vienkārši neredz dēla agresīvo uzvedību vai negrib saskatīt, bet varbūt viņa patiesi raksturo dēlu. Daudzas apstākļu nianšes nosaka uzvedības modeļu izvēli.

Nav universālu paņēmieni, kā mainīt negatīvo uzvedību. Tie pieaugušie, kuri par sliktu uzvedību ieslēdz bērnu tumšā telpā, un tie skolotāji, kuri liek pārrakstīt apjomīgus rakstu darbus, kļūdās. Pedagoģiskajiem paņēmieniem ir jābūt adekvātiem uzvedības pārkāpumiem, un saistībai starp pārkāpumu un sodu (jeb sekām) ir jābūt bērnam saprotamai un apzinātai.

Vai Jums ir bijusi situācija, kurā ar bērna uzvedības traucējumu gadījumā jūtaties apjucis? Pārdomājiet, kas tam bija par iemeslu!

Pedagoģisko stratēģiju izvēli un iedarbību uz negatīvo uzvedību, pirmkārt, nosaka pedagoga paša spējas mainīties – ja skolotājs nevar būt patiess savās prasībās un godīgi un saprotami skaidrot savu pārdzīvojumu bērnam, tad neviens ieteikums un darbības nedos vēlamos rezultātus.

Turpmāk metodiskais materiāls piedāvā paņēmienus negatīvas uzvedības tūlītējai pārtraukšanai bērnu grupā.

Pedagoga attieksmes maiņa negatīvās uzvedības tūlītējai pārtraukšanai un nepieļaušanai ietver sekojošus uzdevumus:

- 1) vērtēt bērna rīcību ne pašu bērnu;
- 2) valdīt savas negatīvās emocijas vai demonstrēt tās bērnam saprotami un pieņemami;
- 3) nepastiprināt sasprindzinājumu attiecībās ar bērnu;
- 4) pārrunāt rīcību ar bērnu vēlāk;
- 5) necīnīties ar to, kas netraucē pašam un citam;
- 6) demonstrēt draudzīgas un pieņemamas uzvedības modeli.

Vērtēt bērna rīcību ne pašu bērnu

- Uzvedības darbību raksturot bez nosodījuma.
- Pārrunājot bērna rīcību, sarunas saturā ietvert tikai notikušo situāciju.
- Demonstrējot stingrību, saglabāt labvēlību pret bērnu.

Raksturojot bērniem viņu uzvedību vai citiem (vecākiem, skolas darbiniekiem) bērna klātbūtnē, svarīgi ir izvēlēties objektīvus notikumu faktus, skaidrot, kāpēc attiecīgā rīcība ir nepatīkama citiem, nedrīkstētu lietot vārdus, kuri pazemo bērnu vai rada bezvērtības sajūtu – "slikti", "muļķīgi", "nepareizi", "bezkaunīgi". Ja izteikumos pieaugušais ir subjektīvs un nosodošs, bērna uzvedība kļūst vēl sliktāka, un pieaugušais nervozāks, galu galā problēmas risinājums pāriet savstarpējā cīņā.

Sarunu laikā nedrīkst pieminēt notikumus, kas neattiecas uz situāciju, kuru risināt tagad. Piemēram, atgādināt citus pārkāpumus, paredzēt bērna izaugsmes iespējas nākotnē.

Skolotāja: "Ivars vienmēr tā ir uzvedies!", "To jau no viņa mēs sagaidīsim vienmēr!". Ja jau zinām, ka tā ir bijis un tā būs, nav nozīmes pieprasīt kaut ko citu! Problēmsituācijās nepieciešams runāt par to, kas noticis tagad un kādas ir konkrētā notikuma sekas.

Pieaugušais drīkst būt stingrs noteiktās situācijās, lai pārtrauktu nepiemērotas uzvedības izpausmes. Tajā pašā laikā nepieciešama labvēlība, lai bērns nesāktu aizstāvēties un neatteiktos no attiecībām ar pieaugušo. Idejas piemērs: *"Tev ir jāpārtrauc šāda rīcība, un tad mēs kopā turpināsim darīt iesākto!"* Šāda attieksme liecina par pieaugušā ticību bērna labajām īpašībām. Pedagoģa ticība bērniem ir viens no spēcīgākajiem līdzekļiem lai mainītos un iegūtu pašcieņu.

VALDĪT SAVAS NEGATĪVĀS EMOCIJAS VAI DEMONSTRĒT TĀS BĒRNAM SAPROTAMI UN PIEŅEMAMI

Jebkura situācija ar negatīvas uzvedības izpausmēm ir pārdzīvojums pedagogam, pārdzīvojums ar negatīvām emocijām – niknumu, izbrīnu, satraukumu, uzbudinājumu, bailēm. Tas ir saprotami, jo ir pārtraukts plānotais darbs ar bērniem.

Negatīvās emocijas liedz domāt saprātīgi. Pie tam slikti, ja pieaugušais ar runas manieri, mīmiku, izskatu demonstrē negatīvās emocijas audzēkņiem. Šādu situāciju tieši sagaida gan uzmanības pievēršanas, gan varas iegūšanas, gan atribes vadītais bērns.

Ārēji neizrādot, bet skaidrojot savas emocijas, pedagogs panāk bērna uzvedības mērķu nerealizēšanos un veido pamatu pozitīvai sadarbībai.

Pārdomājiet, kuri varētu būt pieņemami paņēmieni pedagoga negatīvo emociju attiecībā uz bērnu uzvedību pārdzīvošanai?

NEPASTIPRINĀT SASPRINDZINĀJUMU ATTIECĪBĀS AR BĒRNU

Šāds pedagoga uzdevums ir svarīgs, lai situāciju nepadarītu vēl grūtāku. Bērna negatīvās uzvedības izpausmju laikā nedrīkst teikt, darīt to, kas bērnu sakaitinātu vairāk, norādītu viņa neveiksmes un zemāku vietu par citiem, arī pedagogu. Tā ir augsta pedagoģiskā profesionalitāte novērst saspīlējumu situācijā, kurā bērns un pieaugušais ir konfrontējoši.

Lūk, daži piemēri, kādas ir galvenokārt kļūdas, kuras paasina konfliktu starp bērnu un pieaugušo:

- paaugstina balsi;
- norāda: "Es esmu skolotāja!";
- cenšas pateikt "pēdējo vārdu";
- izmanto bērnu aizskarošus žestus un ķermeņa pozas – sakniebtas lūpas, sakrustotas rokas, nikns skatiens;
- sarkasms sarunā;
- raksturo bērnu negatīvi;

- rīkojas ar pārkāpumu un izmanto fizisku spēku;
- iesaista situācijas risināšanā ar to nesaistītus cilvēkus;
- pastāv uz savu taisnību kā vienīgo patiesību;
- "lasa morāli";
- attaisnojas, aizstāvas, uzpērk bērnu;
- demonstrē neizpratni par bērna rīcību;
- atdarina bērna kustības, mīmiku, izteikumus;
- salīdzina bērnu ar citiem vienaudžiem;
- apbalvo par negatīvu uzvedību.

Daži no šiem paņēmieniem bērnu negatīvās uzvedības izpausmes var apturēt uz īsu laiku, bet destruktīvā rīcība atkārtosies. Piemēram, pēdējais paņēmiens – tā bīstamība vērojama situācijā.

Skolotāja: "Ja tu šodien stundā ar ciemiņiem uzvedies labi, es tev neuzdošu mājas darbu." Nākamajā dienā skolēns: "Es šodien jūs klausīšu, bet neuzdodiet man mājas darbu!" Skolotājai vairs nav izvēles.

PĀRRUNĀT RĪCĪBU AR BĒRNU VĒLĀK

Pārrunāt bērna uzvedības neatbilstību noteikti vajag. Tomēr laikā, kad gan pieaugušais, gan bērns ir uzbudināti, saruna var neizdoties. Pedagoģs nespēs ieklausīties audzēknī, savukārt bērns nedzirdēs pedagoģu. Iespējams, to var darīt vēlāk.

Kad sarunāties ar bērnu? Tad, kad pedagoģs spēj kontrolēt savas emocijas un pārrunāt bērna rīcību objektīvi. Lielākā daļa bērnu labi apzinās, ka ir rīkojušies nepareizi un atceras padarīto, tāpēc nav pamata uztraukumam, par izdevīga brīža nokavēšanu.

Ilgvars rupji izrunājas sporta stundā, lieto lamu vārdus. Skolotājs varētu tūlīt viņam aizrādīt, norāt, bet tādā veidā zēns būtu sasniedzis savu mērķi – pievērst uzmanību sev un demonstrēt pārkāpumu. Skolotājs ar Ilgvaru runā divatā pēc stundas. Sarunai nav liecinieku, nav skatītāju, nav kam sevi demonstrēt. Tajā pašā laikā zēnam ir skaidrs, ka skolotājs nav vienaldzīgs pret negatīvu uzvedību stundā.

NECĪNĪTIES AR TO, KAS NETRAUCĒ PAŠAM UN CITAM

Nereti bērni izpilda pieaugušo prasības, tomēr to dara veidā, kas var kaitināt pedagoģu. Pieaugušie vēlams lai bērni izpilda viņu noteikumus un pieprasa tos pildīt noteiktā veidā.

Skolotāja aicina Ilzi apsēties ātrāk savā vietā, jo noskanējis zvans uz stundas sākumu. Ilze lēni dodas uz savu vietu un klusināti kaut ko saka pie sevis. Skolotāja: "Ko tu tur purpini?" Ilze: "Neko!" Skolotāja: "Es taču dzirdu, atkārti, ko teici!" Ilze skaļi atcērt: "Es vienkārši skaļi domāju! Vai ir aizliegts domāt?"

Uztājot uz pilnīgu pakļaušanos, no meitenes tika prasīta darbību izpilde noteiktā veidā. Lai gan aprakstītajā situācijā būtu pieticis tikai ar Ilzes apsēšanos vietā, skolotāja situāciju sarežģīja, radot papildus konfrontāciju ar meiteni.

Klusa pretī runāšana nav vienīgā bērnu darbība, lai it kā paliktu pie sava, piemēram:

- vilcinās ar atbildi;
- šķobās, veido grimases, pirms izpilda prasīto;
- demonstrē žestu, kas liecina par necieņu;
- atkārtoti vēlreiz darbību, kuru pedagogs lūdz pārtraukt, tikai tad to pārtrauc;
- pirms izpilda pedagoga prasību, saka "nedarīšu!" vai "negribu!", ar nolūku, lai pēdējais vārds piederētu viņam.

Incidents tiks pārtraukts ātrāk, ja pedagogs pieļaus bērnam kaut ko izdarīt savā izvēlētajā veidā.

DEMONSTRĒT DRAUDZĪGAS UN PIEŅEMAMAS UZVEDĪBAS MODELI

Saspīlētā attiecību situācijā parasti cilvēki veido komunikāciju agresīvā veidā: viens uz otru kliedz, apvaino, pazemo, rupji aizskar. Pedagoga šāda rīcība vedina līdzīgi uzvesties arī bērnu.

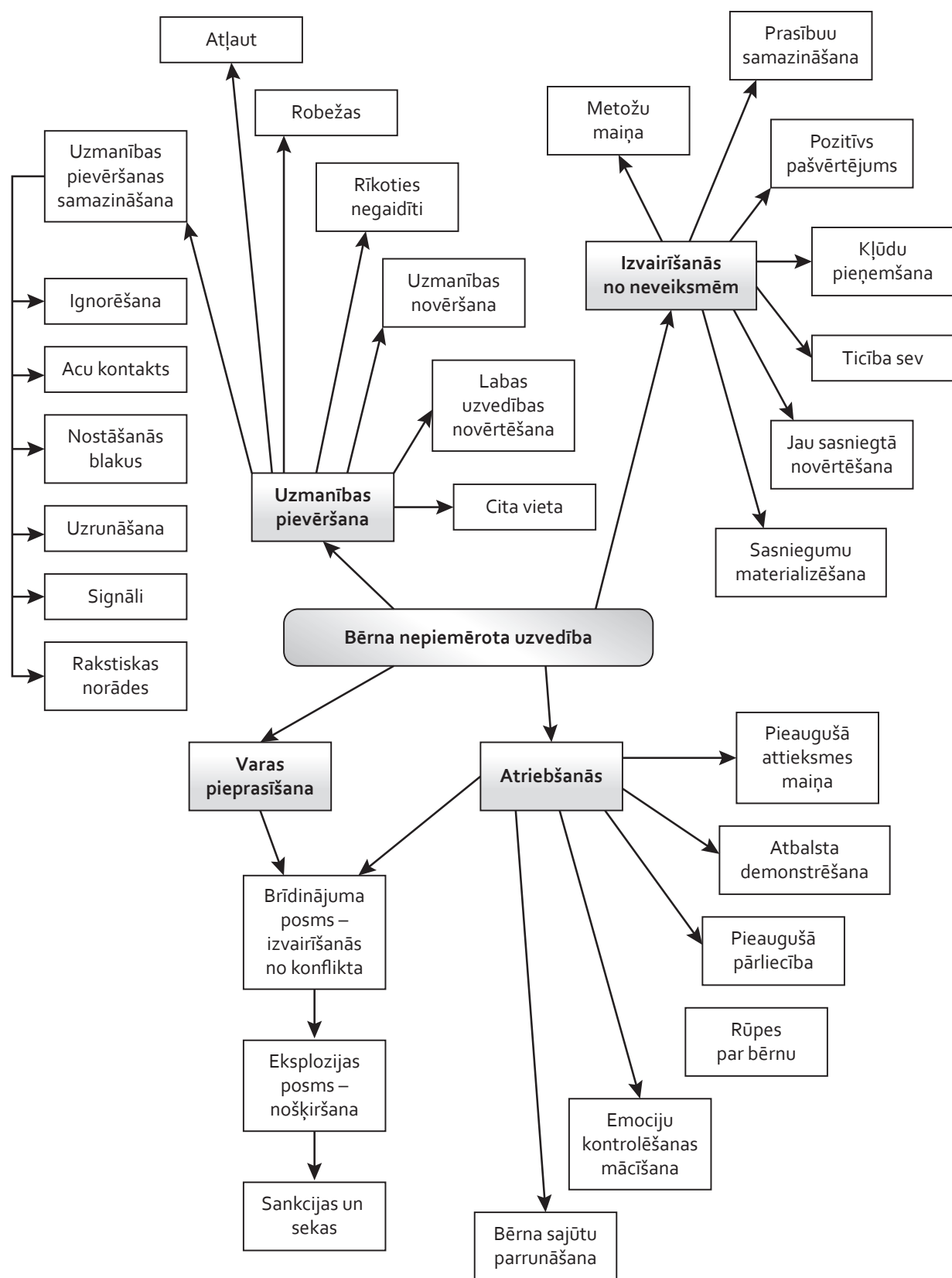
Pārdomājiet, kuram apgalvojumam vairāk tuvinās Jūsu kā pedagoga vai pieaugušā reakcija bērna negatīvās uzvedības gadījumos!

☐ vienmēr aktualizēju pašu bērnu	☐ vienmēr aktualizēju bērna rīcību
☐ demonstrēju savas negatīvās emocijas	☐ nekad nedemonstrēju savas negatīvās emocijas
☐ bieži izsaku ko tādu, kas situāciju saspīlē vēl vairāk	☐ reti saku ko tādu, kas situāciju saspīlē vēl vairāk
☐ vienmēr situāciju pārrunāju uzreiz	☐ situācijas pārrunāšanu atlieku uz neilgu laiku
☐ nepieļauju bērnu nepakļaušanos līdz galam	☐ pieļauju bērna uzvedības "atkāpes", ja tās neietekmē viņu pašu un citus
☐ bieži uzvedos agresīvi situācijās ar bērnu, kad uzvedība ir nepieņemama	☐ nekad neuzvedos agresīvi attiecībā ar bērnu

Izmantojiet ilustrētā pielikuma attēlus, lai pārrunātu ar bērniem dažādas uzvedības izpausmes. Darba lapās "Cēloņu un seku prognozēšana skolas vecuma izglītojamiem" un "Cēloņu un seku prognozēšana pirmsskolas/ sākumskolas vecuma izglītojamiem" atradīsiet tēmas nodarbībām. Sarunas iespējams organizēt individuāli, grupās, kopā ar vecākiem. Skolēniem piedāvāji veidot aprakstu par attēlā redzamo vai dot vērtējumu attēlotajai rīcībai.

Pedagoģisko stratēģiju izmantošana attēlota 9. attēlā. Katrai bērna nepiemērotajai rīcībai piedāvāti paņēmieni, kurus pedagogs var izmantot, lai mazinātu spriedzi attiecībās ar audzēkni, lai novērstu negatīvās uzvedības sekas, lai izvairītos no konflikta pieaugšanas un lai veidotu izglītojamiem pareizas uzvedības paradumus. Katrs paņēmiens turpmāk ir aprakstīts un ilustrēts ar situācijām.

9. attēls. PEDAGOĢISKĀS STRATĒĢIJAS BĒRNA NEPIEMĒROTĀS UZVEDĪBAS LAIKĀ

Pirms lasāt tālāk, izvērtējiet, kurus no paņēmieniem ikdienā lietojat bērnu nepiemērotās uzvedības gadījumos!

KĀ NOVĒRST NEGATĪVĀS UZVEDĪBAS IZPAUSMES, KURAS NOSAKA BĒRNA VĒLME PIEVĒRST SEV UZMANĪBU?

Pievēršot uzmanību bērnam, kurš izjūt tās deficītu, pedagogs sarežģī mācību un audzināšanas procesu. Bērns savu negatīvo uzvedību un pedagoga reakciju uz to pieņem kā procesa sastāvdaļu.

Uzmanības pievēršanas samazināšana kā pedagoģiskā stratēģija ietver vairākus paņēmienus.

1. *Uzmanības pievēršanas ignorēšana. Visbiežāk tieši demonstratīvas uzvedības neievērošana ir tā, kas bērniem liek pārtraukt negatīvu darbību, jo, ja "jau netiek sasniegts mērķis, nav vērts pūlēties".*
2. *Acu kontakta izveidošana. Stingrs un ciešs acu kontakts ar uzmanības pieprasītāju norāda uz pedagoga izteikto "pietiek", arī tā ir uzmanība, šoreiz gan tikai tāda.*
3. *Nostāšanās blakus. Fiziska klātbūtne uzmanības pieprasītājiem arī mēdz būt pietiekama. Turpinot vadīt nodarbību vai sarunāties ar citiem bērniem, pedagogs var nostāties disciplīnas traucētājam blakus, nav nepieciešami vārdi vai acu skatiens. Bērni noprot, ka rīkojas nepareizi, ja jau skolotājs stāv blakus.*
4. *Bērna vārda nosaukšana. Šāds paņēmieni nodrošina nelielu uzmanības devu kā balvu un bremzē tālākās negatīvās uzvedības izpausmes. Kopējā nodarbības gaitā pieaugušais ik pa laikam nosauc bērna vārdu: "Lietvārds, Mārtiņ, ir tas ...," vai "Un tagad visi kopā, Zane, ieskatīsimies ..."*
5. *Signālu došana. Pedagogs var izmantot dažādus žestus un signālus, lai mazinātu bērnu uzmanības pievēršanas izpausmes uzvedībā, kura traucē kopējā nodarbībā – pirksta pielikšana pie lūpām, lai norādītu uz klusumu; rokas izstiepšana ar pavērstu plaukstu pret bērniem, lai pagaidītu un tml.*

Kādas skolotājas stāstījums: "Emīls (4. klase) regulāri traucēja stundu darbu – sarunājās ar klases biedriem, komentēja manis teikto. Jautāju Emīlam, ko man darīt, lai viņš saprastu, ka jāsež mierīgi, kamēr esmu aizņemta ar citiem bērniem. Emīls parādīja sakrustotus divus pirkstus. Vaicāju, ko tas nozīmē? Emīls atteica, ka tas būšot signāls, ka viņam jābeidz slikti uzvesties. Tagad vienmēr, kad zēns sāk daudzīties parādu šo zīmi, tas palīdz! Nereti vēl signālam pievienoju acs piemiegšanu. Emīls saņem savu "uzmanības devu" un mēs esam kā "savējie"."

6. *Rakstiskas norādes. Pazīstot bērnus, ar kuriem strādājat, iepriekš var sagatavot rakstiskas zīmītes: "Paliec mierīgs!", "Nesarunājies!", "Pagaidi!" un tml.*

Pedagoģiskās stratēģijas **paņēmiens "atļaut!"**, skaidrojams ar mūžsenu pieņēmumu – jo vairāk liegts, jo vairāk to kārojas.

Agate mēdz klauvēt ar pildspalvu pa galdu nodarbību laikā, lai pievērstu skolotājas uzmanību. Skolotāja ierosina: "Labi! Paņemam visi pildspalvas un tagad trīs minūtes klauvēsim katrs pa savu galdu! Sākam!" Visa klase sajūsmā pievienojas. Agate klauvē ar visiem kopā, bet nesaņem sev īpašu uzmanību. Interese attiecībā uz šo darbības veidu mazinās.

R. Dreikurs iesaka **paņēmienu "atļautās robežas"**, tas nozīmē, ka pedagogs ar bērnu vienojas, ka drīkstēs atļauties kādu negatīvās uzvedības izpausmi, bet noteiktā apjomā un ka ar katru dienu noteiktais apjoms tiks samazināts.

Protams, ja minētais paņēmiens nav efektīvs, pedagogam jāizvēlas cits. Pedagogi, kuri ir mēģinājuši šo paņēmienu apgalvo, ka bērni ļoti labprāt pieņem tāda veida īpašās attiecības ar pieaugušo, jo tik nodrošināta kaut neliela uzmanības deva.

Dažreiz pedagoga pēkšņa rīcība, ko negaida bērni, maina viņu uzvedību. Pārsteiguma mirklis vai nelieli smieklī klasē izkļiedē saspringto atmosfēru bērnu grupā. Neadekvātas uzvedības izpausmes, kuru motīvs ir uzmanības pieprasīšana, pārtraukšanai lietderīgs ir pedagoģisko stratēģiju **"rīkoties pēkšņi"** kopums:

- izslēgt gaismu – sens un pārbaudīts paņēmiens, kad bērnu grupa kļūst nevadāma; pedagoga klusēšana dod lielāku efektu nekā notāciju sniegšana;
- sākt runāt čukstus vai ļoti klusu – visiem bērniem nepatīk, ka pedagogi kliek (par to liecina dažādi socioloģisko aptauju rezultāti); pieaugušajam klusināti runājot, bērni ieklausās teiktajā un novēršas no pārkāpumu izdarīšanas;
- izmantīt runas stilu, manieri – runāšana citā intonācijā, uzsvaru salikšana neparastā veidā, balss toņa pazemināšana novērš bērnu uzmanību no negatīvām darbībām;
- sākt runāt ar nedzīviem objektiem telpā – šāds paņēmiens labi darbojas pamatskolas jaunākajās klasēs, bērni to pieņem kā pedagoga jokošanos;
- īslaicīgi pārtraukt nodarbību – tādā veidā pedagogs dod īpašu signālu audzēkņiem, ka kaut kas nav kārtībā.

Bērniem, kuri vēlas pievērst sev uzmanību, iedarbīgi var izmantot **uzmanības novēršanas paņēmienus**:

- uzdot tiešus jautājumus (*Par kādu dzīvnieku mēs, Jāni, tikko runājām?*);
- lūgt palīdzēt (*Modri, izdali katram sarkanās papīra lapas!*), šo paņēmienu gan nedrīkst izmantot bieži, jo bērni var pārprast pieaugušo, domādami, ka tā tiek apbalvota viņu negatīvā uzvedība;
- mainīt darbības veidu (*piecelties kājās, samainīt grāmatas u.c.*).

Ja pedagogam izdodas objektīvi **raksturot bērnu labu uzvedību**, tad šāds paņēmiens teicami darbojas pirmsskolas un jaunākā skolas vecuma bērniem. Bērniem ir skaidrs, ko skolotājs sagaida, sakot: *"Cik labi, ka tu, Karīna, sakārtoji savas burtnīcas un grāmatas uz galda!"*, bet neizpratni radīs: *"Man patīk, Karīna, ka dari visu, kā lieku!"*

Bērni, kuru negatīvo uzvedību nosaka uzmanības pieprasīšanas motīvi, labi reaģē uz skatītāju zaudēšanu, tāpēc kā paņēmienu var izmantot **pārsēdināšanu citā vietā** vai īpašu vietu klasē "pārdomu stūrīti", tā lai bērns neatrastos citu redzes lokā. Ja bērna uzvedības motīvi nav uzmanības pieprasīšana, tad šāds paņēmiens neder.

Pedagoģiskie paņēmieni noteikti nav sods. Sodam ir divi mērķi: apturēt negatīvās uzvedības izpausmes un ietekmēt bērna izvēli rīkoties piemēroti nākotnē.

Iedomājieties kādu savu audzēkni, kura negatīvās uzvedības motīvs ir uzmanības piesaistīšana! Kurus no paņēmieniem Jūs varētu izmantot, rēķinoties ar bērna vecumu un Jūsu pašu sajūtām?

.....

.....

.....

KĀ NOVĒRST NEGATĪVĀS UZVEDĪBAS IZPAUSMES, KURAS NOSAKA BĒRNA VARAS DEMONSTRĒŠANAS, PIEPRASĪŠANAS UN ATRIEBES MOTĪVI?

Bērna uzvedība, kuras izpausmes ir agresīva, ļauna un noraidoša izturēšanās, ir viena no visnepatīkamākajām un sarežģītākajām apkārtējiem. Pedagogi un citi pieaugušie šajās situācijās nereti zaudē savaldīšanos un pārlicību savām prasmēm Aizvainojumi un attiecību konfrontācija paņem lielu daļu pedagoga spēka un ietekmē arī citu bērnu labsajūtu un uzvedību. Varas kārs un atriebīgs bērns kļūst par apgrūtinājumu, pedagogs nereti novēršas no viņa, jo ir grūti mīlēt to, kas dara pāri. Tomēr nepieciešams prast novērst situācijas, kuras ir citus apdraudošas, saspīlētas un bīstamas ar vardarbības un agresijas pieaugumu.

Bērna varas kāro un atriebes vadīto uzvedību var salīdzināt ar vētru. Satumst debesis, lēna vēsma, nelielas vēja brāzmas, tās pieaug, pēc tam ir vēja plosīšanās, tas noposta visu apkārt, un tad iestājas miers un klusums, kura laikā uzskaita bojājumus un zaudējumus un pūles glābt to, kas vēl glābjams.

Attiecību norise un konflikti ar varas un atriebes vadīto bērnu ir līdzīga vētrai. Sākumā ir nelielas uzvedības izpausmes (runāšana pretī, grimāšu rādīšana, atteikšanās darīt norādīto), tās kaitina pedagogu, pedagogs sāk iedarboties uz situāciju ar aizrādījumiem, bardzību, draudēšanu. Bērna uzvedības izpausmes kļūst spilgtākas, iespējams, jau aizskarošākas gan vienaudžus, gan pieaugušos. Pedagogs neiztur – arī viņa pretdarbība ir spilgtāka un iespaidīgāka. Agri vai vēlu, tomēr, iestājas, kaut kāds atrisinājums (bērna izdzen no grupas vai klases, izsauc vecākus, nogādā pie izglītības iestādes vadītāja, bērns pats aiziet, kādam nodara fiziskas pārestības un nobīstas un tml.). Pēc tam pedagogs cenšas atjaunot bērnu grupas kopdarbību un izdomāt, kā nepieļaut notikušo situāciju.

Katrā situācijas posmā ir savas pedagoģiskās stratēģijas, pie tam, veiksmīgi atrisinot pirmo, ir iespējas nepieļaut otro un uzreiz risināt pēdējo:

- brīdinājuma posms – nepieciešams atrast pieņemamu attālināšanos vai izvairīšanās iespējas no konflikta;
- eksplozijas posms – konflikta cēloņa novēršana;
- seku posms – seku vai sankciju noteikšana, secinājumu apkopošana.

Mēdz būt situācijas, kuras ir grūti vadāmas un pirmā posma risinājums ne vienmēr izdodas veiksmīgs, tad ļoti svarīgi ir novērst konfliktējošo personu atdalīšanu (bērna izolācija no "skatītājiem" vai konflikta dalībniekiem), lai kā bērns, tā pedagogs varētu nomierināties un sagatavoties trešajam posmam – seku posmam.

BRĪDINĀJUMA POSMS

Šajā posmā nepieciešams atrast pieņemamu attālināšanos vai izvairīšanās iespējas no konflikta. Šajā laikā pedagogs novēro brīdinājumus par bērna uzvedību: neverbāla rupja izturēšanās (mīmika; žestikulēšana; balss intonācija, tonis, skaļums; smīns un nevērīga izturēšanās). Bērns ir uzbudinājies un satraukts, sasprindzinājums pieaug. Nosauktās uzvedības pazīmes dod iespēju pedagogam paredzēt un pārtraukt saspīlējuma pieaugumu, izvairīties no konflikta un samazināt konfrontāciju ar audzēkni. Vēl šajā brīdī pedagogs var saglabāt cieņu, neviens nekļūst par uzvarētāju vai zaudētāju.

Miera saglabāšana ir viens no svarīgākajiem nosacījumiem brīdinājuma posmā, pedagogs nedrīkst izmantot sarkasmu un notāciju sniegšanu. Bērniem neparasta un negaidīta, iespējams, smieklīga pedagoga reakcija spēj padarīt radušos situāciju vieglāku daudz ātrāk kā kliegšana un draudēšana ar sekām.

LŪK, VARIANTI PEDAGOGA RĪCĪBAI BRĪDINĀJUMA POSMĀ.

- *Atzīt bērna spēku vai varēšanu. Jo lielāks spiediens, jo lielāka pretošanās. Pedagogs var draudēt bērnam, vest viņu pie direktora vai vadītāja; zvanīt vecākiem, izsaukt vecākus, un vienalga bērns nepilda uzdoto, mājas darbus vai nenāk skolā. Nevajadzētu šajā situācijā iesaistīties zaudējumam nolemtā cīņā, atzīt bērna spēku: "Esmu sapratis, ka nevarēšu panākt, ka nāksi uz skolu laikā." Šādai frāzei bērns nespēj iebilst. Vai tas nozīmē, ka pedagogs ir atļāvis sevi sakaut un bērns var turpināt darīt, ko grib? Tieši tagad notiek situācijas saspīlējuma atslābšana, nomierinās abas puses, un skolotājs var sākt risināt trešo posmu – sankciju noteikšanu un secinājumu apkopošanu, iespējams iedarboties uz bērna izvēli, lai viņš pieņemtu pareizu rīcības modeli. Šāds paņēmieni nepazemo ne bērnu, ne pieaugušo. Varas kāri cilvēki mēdz būt agresīvi, tāpēc attiecības ar viņiem veidot ir sarežģīti. Situācijās, kad norāda, ka neviens nevēlas būt pārkāps par tiem, tiek veidots pamats sadarbības attiecībām.*
- *Novērst "skatītāju" klātbūtni.*

Divi vecāko klašu zēni kaujas skolas gaitenī. Apkārt sastājušies citi skolēni un vēro notiekošo. Skolotājs, kurš pieprasa zēniem kaušanas pārtraukt, norāda pārējiem skolēniem, ka viņu klātbūtnei sekas būs izskaidrošanās pie skolas direktora par "piedalīšanos". Bērnu bariņš izklīst, un pēc brīža kaušanās ir pārtraukta, jo vaininieki pamanījuši, ka nav "skatītāju".

Situācijas saspīlējums negatīvas uzvedības, kuras motīvs ir vara vai atriebība, gadījumā vienmēr pieaug, ja tai ir liecinieki. Ne vienmēr citus bērnus ir iespējams aizvest prom, tādos gadījumos nepieciešams vienoties par konflikta risināšanu vēlāk un to darīt, kad klāt nav pārējo audzēkņu. Piemēram: "Pārrunāsim to starpbrīdī!", kad telpā būs tikai pedagogs un bērns.

- Jautājuma apspriešanu atlikt uz vēlāku laiku.

Stundas noslēgumā skolotāja uzdod mājas darbu. Dace šo brīdi izmanto provokācijai un, lai dzirdētu arī skolotāja, saka savai draudzenei: "Atkal viņa uzdod tādu lielu mājas darbu! Es to nepildīšu!" Dace vēro skolotājas reakciju. Pārējie klases biedri saspringuši gaida skolotājas reakciju. Varētu sākt izskaidrošanos, iespējams, pārējie skolēni arī pievienotos Daces viedoklim, skolotāja noteikti satrauktos un sajostos pazemota, nervozētu un pārdzīvotu notikušo visu atlikušo dienas daļu. Pareizāk būtu šādā situācijā atlikt Daces replikas apspriešanu uz vēlāku laiku, kad abas puses būs mierīgākas. Frāzes, kuras norāda uz jautājuma izskatīšanas atlikšanu – Man nav vēlšanās šobrīd apspriest ar Tevi šo jautājumu. Vai vēlies pakašķēties vai tiešām risināt šo jautājumu? Ja nu gadījumā skolēns izvēlas "pakašķēties", tad pedagogs var norādīt: "Ne ar mani. Varbūt kāds no klase vēlas to darīt? Vai arī Tavi vecāki? Tev jāmeklē citi, jo es ar saviem skolēniem nekašķējos." Iespējams, ka Tev taisnība, par to parunāsim vēlāk.

- Noteikt konkrētu laiku jautājuma apspriešanai. Īpaši vecāko klašu skolēnu uzvedības izpausmes, kuras saistītas ar varas un atriebes realizēšanu, iespējams ietekmēt norādot konkrētu vietu un laiku problēmas risināšanai: "Cikos Tev būtu ērti par to parunāt? Varu veltīt tam laiku šodien 14.25 datorklasē." Pierakstot laiku, lai skolēns saprot nopietnību, skolotājs turpina nodarbību ar bērnu grupu.
- Pārsteigt ar negaidītu atbildi. Pedagoga pretestība bērna rīcībai ir tas, ko sagaida varas un atriebes vadītā audzēkņi. Negatīvo rīcību var padarīt par ļoti niecīgu un ievēribu neprasošu. Pieaugušā it kā piekrišana bērnam, bet tajā pašā laikā uzvedības atstāšana bez īpašas uzmanības, nav tas, ko sagaida bērns.

Guntars skaļi deklarē, ka viņam nepatīk matemātika. Skolotāja: "Tā jau ir, dzīvē mums daudz kas nepatīk. Bet tagad ver vaļā grāmatu un atrod 62. uzdevumu 134. lappusē!" Šādu paņēmieni var atkārtot, tādā veidā neakcentējot bērna uzvedību kā nepiemērotu un tajā pašā laikā neļaujot izpausties varas apziņai pār pedagogu. Sarunas tēmas mainīšana kā pedagoģiskais paņēmieni ir bērna novēršana no konflikta turpināšanas. Negaidīts jautājums, joks, kas nav saistīts ar tikko bērna izteikto, situācijas saspīlējumu kļiedē.

Kāpēc bērniem jāciens pedagogus?

EKSPLOZIJAS POSMS – KONFLIKTA CĒLOŅA NOVĒRŠANA.

Ja brīdinājuma posms nav veiksmīgi pārvarēts, pieaugušajam jāsagatavojas būt mierīgam un stingram. Tuvojoties bērna emociju eksplozijai, pedagogam savlaicīgi konfliktējošas puses ir jānošķir. Tie ir gan bērni – uzvedības pārkāpēji, gan bērni vērotāji, gan pieaugušais, pret kuru uzvedības izpausmes vērstas. Nepieciešams izvērtēt rīcības smagumu, kur un cik ilgi bērns tiek izolēts no citiem.

Bērna nošķiršana esošajā telpā. Šāda iespēja ir tad, ja pedagogam ir sava darba telpa (grupas telpa, klase) un tajā ir iekārtota īpaša vieta (aiz aizslietņa, aiz skapja). Svarīgi, lai šī vieta nebūtu pārskatām citiem bērniem. Iespējams, ka pietiek bērna nošķiršanas vietu norobežot tikai ar galdu vai krēslu.

Bērna nošķiršana citā telpā. Pedagogs var vienoties ar citu iestādes darbinieku (bibliotekāru, speciālo pedagogu, sociālo pedagogu) par bērna aizvešanu uz citu telpu. Ieviešana citu bērnu grupā mēdz būt efektīva, jo jaunie uzvedības izpausmju liecinieki neuztver nekārtību cēlāju tā, kā tas bija savā grupā.

Bērna nošķiršana īpašā telpā. Dažās skolās ir iekārtotas telpas ar speciālu aprīkojumu (dīvānu, pufu, mierīgām rotaļlietām un spēlēm, tapsētām sienām), kurās izolē bērnus pārmērīga satraukuma un uzbudinājuma gadījumā.

Bērna aizvešana pie izglītības iestādes administrācijas. Paņēmiens ar izglītības iestādes vadības iesaistīšanu uzvedības problēmu risināšanā ir jāpielieto piesardzīgi un tam būtu jābūt situācijās, kad citi varianti nav iedarbīgi un jāriskojas neatliekami. Pieļaujams, ka administrācijas telpās īpašu "skatītāju" nebūs, tomēr, nereti bērni gūst apmierinājumu tieši no tā, ka viņu uzvedības risinājums ir pacelts visas izglītības iestādes līmenī.

Bērna nošķiršana ar spēka demonstrēšanu. Varas un atriebības vadīto bērnu uzvedības izpausmes otrajā posmā – situācijas eksplozijas laikā, iespējama bērna nepakļaušanās prasībai aiziet no klases vai pakļauties pedagoga norādēm. Tādos gadījumos skolotājs piedāvā bērnam iespēju izvēlēties vai arī uzaicina likumīgi izglītības iestādē esošos vai pieejamos darbiniekus (policijas darbiniekus, medicīnas darbiniekus).

Bērnu spiežot kaut ko darīt, viņam rodas pretestība, tāpēc izvēle starp piedāvātajiem variantiem mazina spriedzi un dod iespēju pašam noteikt savu darbību: "Mik! Ko tu labāk darīsi – dziedāsi ar visiem kopā vai iesi uz blakus klasi?" Šādā situācijā nekas netiek pieprasīts, bet ir iespēja pašam izvēlēties. Ja situācija nemainās, pedagogs norāda: "Laikam tava izvēle ir iet uz blakus klasi." Izvēle veido atbildību par rīcību. Šādu paņēmienu, protams, nedrīkst izmantot gadījumos, kad uzvedība ir bīstama citiem.

Bērna nošķiršana nav līdzvērtīga ieslodzījumam, tas ir piedāvājums sajūst nošķirtības negatīvās sajūtas neilgā laika periodā. Jaunākiem bērniem pietiek ar piecām minūtēm, vecākiem ar piecpadsmit minūtēm līdz pusstundai. Efektīvi ir vienoties ar pašu bērnu par laiku. Ja uzvedības pārkāpumi atkārtojas, laika un vietas izvēle ir pedagoga ziņā.

Ja bērna nošķiršana no pārējiem ir ilgāka par desmit minūtēm, lietderīgi ir nodrošināt nodarbošanos, pretējā gadījumā bērna bezdarbība var radīt jaunas problēmas.

SEKU POSMS – SEKU VAI SANKCIJU NOTEIKŠANA, SECINĀJUMU APKOPOŠANA

Visam un jebkurai rīcībai pasaulē ir sekas. Bērnus jā māca apzināties, ka arī par nepiemērotu uzvedību ir jāatbild.

Bērnus ietekmē vārdi: "Ja tu darīsi ..., tad...". Nepareizs ir formulējums: "Ja tu būtu ..., tad nebūtu noticis ..." vai "Ja tu izdarīsi ..., tad es darīšu ...".

Sekām un sankcijām ir jābūt attiecīgi saistītām ar uzvedības traucējumu. Jo ciešāka ir saikne un labāk tā ir saskatāma, jo nozīmīgāka ir pieredze bērnam.

Imants šūpojas uz krēsla. Sankcija "pastāvi!" Zēnam veidojas seku saikne – "ja es šūpojos uz krēsla, nevaru sēdēt." Sankcija "paliec pēc stundām" nav saistīta ar pārkāpumu, nav skaidra bērnam.

Pēc pārkāpumiem, kuri paveikti izglītības iestādē, jāseko sankcijām un sekām turpat, ne mājās. Sekas par padarīto izglītības iestādē ir pedagoga atbildība, ne vecāku, būtu nepareizi, ja kāda bērna vecāki zvanītu pedagogiem un teiktu: "Šodien Jānis mājās bija nepaklausīgs. Lūdzu, skolotāja, atstāiet viņu pēc stundām!"

Sekām un sankcijām jābūt samērīgām ar pārkāpumu. Bērnam uzliktās sankcijas un realizētās sekas nav skolotāja mierinājuma līdzeklis, tām ir jābūt kā iespējām turpmāk izvēlēties atbilstošo uzvedības modeli. Piemēram, ja bērns grūzus atstājis zem sava galda, tad atbilstoši būtu likt sakārtot attiecīgo vietu, bet ne sakopt visu telpu.

Sekas un sankcijas ir līdzeklis bērna pilnveidošanai un neizslēdz iespēju kļūt labākam. Tāpēc nepieciešams ievērot sekojošo:

- runāt par neatbilstošu uzvedību, bet ne par sliktu bērnu;
- nesalīdzināt bērnu ar citiem;
- neapvainot un neaizvainot;
- nekaunināt un nepazemot;
- nelasīt morāli un lekcijas par uzvedību.

Kad sankcijas un sekas nav saprotamas bērnam, saistītas ar uzvedības pārkāpumu un iznīcina bērna pašapziņu, tās kļūst par sodiem. Tieši tāpēc sodi pazemo un iznīcina bērnu. Sodi provocē naidu, padara sadarbību kā partneriem neiespējamu.

Seku un sankciju grupas:

- aizliegšana, tiesību ierobežošana – sava laika brīva izmantošana; noteiktu piederumu vai līdzekļu lietošana; izglītības iestāžu telpu izmantošana;

- citu cilvēku informēšana par bērna uzvedību – tikšanās ar citiem pedagogiem, administrāciju; bērna vecāku informēšana;
- zaudējumu atlīdzināšana vai postījumu novēršana – salabot sabojāto; lietu atgriešana vai nomaiņa uz līdzvērtīgām.

Bērni, kuru uzvedības traucējumus nosaka varas un atriebes vēlmes, bieži protestē pret sankcijām un seku realizēšanos, nereti izskatās vienaldzīgi. Tomēr pedagogs nedrīkst ļaut sevi mānīt ar bērna "man vienalga!" masku. Pareizi izvēlētas sankcijas un noteiktas sekas vienmēr iedarbojas uz bērnu.

Izvēlieties kādu savu audzēkni, kura uzvedības traucējumus nosaka varas vai atriebes vēlmes! Izvēlieties viņa uzvedības vadīšanai paņēmienus, respektējot:

- bērna vecumu;
- bērna individuālās īpašības (kas ir tas, kas viņu ietekmētu visvairāk?)
- Jūsu paša individuālās īpašības (kas ir visvairāk piemērots Jums kā kulturālam un taisnīgam cilvēkam?)

KĀ VEIDOT ATTIECĪBAS AR BĒRNIEM, KURI MUMS IR NEPATĪKAMI?

Neviens pedagogs nespēj mīlēt bērnus, kuri ir atriebīgi un ļauni, bet profesionāls pedagogs var apgūt prasmes mierīgai līdzāspastāvēšanai ar viņiem. Arī tādiem bērniem kā visiem pārējiem ir tiesības uz cilvēcisku un pieklājīgu izturēšanos. Turpmāk norādītie pedagoģiskie paņēmieni var prasīt daudz laika un pūļu no skolotāja, bet tās noteikti attaisnosies rezultātos. Galvenā ideja ir pedagoga izpratnes un izturēšanās mainīšana pret bērnu. Lai gan jebkuras izmaiņas pedagoģiski vadītā bērnu kolektīvā sākas ar skolotāju, nevis ar bērnu. Tas nozīmē:

- *Mainīt skolotāja paša attieksmi – nepieciešams atrast kaut ko pozitīvu bērnā, iespējams viņa vājības aplūkot kā stiprās puses. Nedēvēt savās domās bērnu par "spītīgu ēzeli", bet gan par "stipro klinti".*
- *Demonstrēt bērniem atbalstu – pieņemiet viņus, veltiet uzmanību, cieņu un atzinību, labvēlību, izrādiet siltas jūtas. Sākumā pedagogam noteikti tas ir grūti, tomēr pēc laika mainās attiecības ar bērnu. Pats bērns sāks uztvert skolotāju labvēlīgi un būs orientēts uz sadarbību.*
- *Būt pārliecinātam un drošam – pat, ja pedagogs iekšēji ir nedrošs, bailes no attiecībām bērni nedrīkst redzēt.*
- *Demonstrēt rūpes par bērniem – pedagogs nespēj visus bērnus mīlēt, bet izrādīt to, ka viņam nav vienalga, kas ar bērniem notiek, viņam ir jāprot. Darbības atšķirībā no jūtām var kontrolēt.*
- *Mācīt bērnus apvaldīt savas emocijas – bērniem jāapgūst emociju demonstrēšana pieņemamā veidā.*

- *Pārrunāt bērna sajūtas – uzvedības traucējumu eksplozijas posmā nepieciešams runāt ar bērnu par to, ko viņš jūt, vai pašam pedagogam stāstīt, ka saprot, kā bērns jūtas. Kļūdas gadījumā bērns noteikti izlabos pieaugušo, tādā veidā sāks runāt par sevi. Situācijās, kuras nepieļauj runāt par jūtām uzreiz, to var darīt vēlāk.*

KĀ NOVĒRST NEGATĪVĀS UZVEDĪBAS IZPAUSMES, KURAS NOSAKA BĒRNA IZVAIRĪŠANĀS NO NEVEIKSMĒM?

Bērni, kuru uzvedību nosaka izvairīšanās no neveiksmēm, kopēju darbu grupā vai klasē neietekmē, viņi neiesaistās citu sāktās aktivitātēs, nepievērš sev uzmanību, netrokšņo, nepārtrauc pedagogu. Viņi nedara neko un tāpēc:

- *jau iepriekš pieņem neveiksmnieka visās jomās statusu – mācībās, attiecībās;*
- *nejūtas vajadzīgi un piederīgi;*
- *nav pārliecināti, kad citi grupas bērni mēģina veidot saskarsmi ar viņiem.*

Pirmkārt pedagogam jāpanāk tādu bērnu iekļaušanās pedagoģiskajā procesā, kas ir izglītības iestādes galvenā darbība. Neskatoties uz to, ka bērniem, kuri izvairās no neveiksmēm, nav viegli pamanāmu darbības resursu, skolotājs var izmantot pedagoģiskās stratēģijas, kuras novērstu pērna pasivitāti un turpmākos uzvedības traucējumus.

Mācību un audzināšanas materiāla skaidrošanas metožu maiņa. Prasības mācību satura pasniegšanai ir tā pievilcība, saprotamība, paškontroles iespējas (lai savas kļūdas redzētu tikai pats), iespējas atkārtot materiālu vairakkārt. Bieži no neveiksmēm izvairīgie bērni nav pilnīgi apguvuši iepriekšējo mācību materiālu, tāpēc ir lietderīgi novērtēt viņu zināšanas esošajā brīdī un izmantot atbalsta pasākumus un materiālus, lai zināšanu kvalitāti paaugstinātu. Dažās situācijās nepieciešama speciālo pedagogu klātbūtne un atbilstošas izglītības iegūšanas nodrošinājums.

Prasību samazināšana, lai noteiktā laikā apgūtu vienu satura elementu (pagaidām bez satura integrācijas). Bērnus, kuru darbību nosaka izvairīšanās no neveiksmēm, viegli var nobiedēt ar apjomīgu materiālu, daudziem uzdevumiem. Katrs nelielais sasniegums būtu jāpamana, solīti pa solītim ejot uz priekšu, bērnam arī novērtējums ir jādod katram posmam.

Prasmju sniegt par sevi pozitīvu informāciju veidošana. Bērniem, kuri izvairās no neveiksmēm, biežākie izteikumi ir *"tas ir ļoti grūti", "es to nevarēju", "man nesanāks pareizi"*. Pedagoga uzdevums ir sadzirdēt bērna "iekšējo balsi". Paņēmiens ar īpašo teikumu turēšanu bērnam priekšā (uz galda, pie tāfeles, burtnīcās un tml.) veido pārliecību par sevi: "Es varu!", "Es mēģinu!", "Man izdodas!" u.c. Katrā bērna negatīvajā frāzē pieaugušā pienākums ir pateikt divas pozitīvas.

Pozitīvas attieksmes pret kļūdām veidošana. Attieksme pret kļūdām kā normālu un vajadzīgu parādību, veidojas tad, kad bērns pārstāj baidīties no tām. Uzvedības, kura saistīta ar izvairīšanos no neveiksmēm, pamatā ir bērna pārliecība, ka pat vismazākā kļūda ir viņa kā neveiksmnieka pierādījums. Darbību un uzdevumu veikšanas laikā nepieciešams norādīt uz iespējamām un tipiskajām kļūdām; parādīt, kā kļūdas atrašana paaugstina zināšanas un prasmes; samazināt seku demonstrēšanu pēc kļūdu pieļaušanas (neielikt nesekmīgu vērtējumu, nekaunināt, skaļi un publiski par tām nerunāt).

Bērna ticības pozitīvām sekmēm un sasniegumiem veidošana. Pedagoga prasme saskatīt pat visniecīgākos bērna sasniegumus, viņa iesaistīšanās kopējā grupas darbībā pozitīvs novērtējums; spēju atklāšana, noticēšanas bērnam demonstrēšana, paveiktā nozīmības akcentēšana atjauno ticību sev un ceļ pašapziņu.

Bērna uzmanības koncentrēšana uz jau sasniegto iepriekš un labām sekmēm agrākā posmā. Prasmīgs pedagogs, bērna uzmundrināšanas nolūkā, atcerēsies iepriekšējos labos rezultātus un mudinās darboties tiem līdzīgi.

Bērnā pozitīvu sasnieguma materializēšana. Jaunākajiem bērniem noderīgi ir izmantot "taustāmus" novērtējumus – uzlīmes, sasniegumu dienasgrāmata un izstādes, apbalvojumi.

Neviena audzināšanas programma nebūs iedarbīga, ja tā iekļaus tikai tūlītējās rīcības darbības – "šeit un tagad". Uzvedības traucējumu pedagoģiskajai iedarbībai ir preventīvs raksturs. Izvairīties no tiem nākotnē var, veidojot bērnos augstu pašcieņu. Uzvedības traucējumiem no bērnu viedokļa nav jēgas, ja:

- bērns sajūtas atbilstošs izglītības iestādes prasībām;
- zina, ka var veidot partnerattiecības ar pedagogiem un citiem pieaugušajiem;
- ir piederīgs bērnu grupai.

Bērnu uzvedību negatīvi ietekmē situācijas, kurās:

- pieaugušais redz bērna negatīvās uzvedības izpausmes, bet atbilstošā veidā uz tām nereaģē;
- pieaugušais dara to, ko bērns pats var izdarīt sevis labā;
- pieaugušais novērš bērnam netīkamas un neērtas situācijas (glābjam no nepatikšanām) pēc savas iniciatīvas.

KĀ VEIDOT PARTNERATTIECĪBAS AR AUDZĒKŅIEM?

Atbilstoši bērnu vajadzībām modelējot savu uzvedību, pedagogs var palīdzēt bērniem apgūt pieņemamu attiecību modeļus ar vienaudžiem un citiem pieaugušajiem.

Pieņemšana. Skolotājs: "Tu esi labs." Bērns dzird: "Es esmu labs."

- Pieņemt to, kas dara, nevis to, ko dara – katram bērnam nepieciešama pārliecība, ka jebkurā situācijā pret viņu izturēsies cilvēcīgi un godīgi.
- Pieņemt bērnu personības īpašības un īpatnības.

Uzmanība. Skolotājs: "Es tevi redzu." Bērns dzird: "Es kaut ko nozīmēju."

- Pozitīvas uzmanības saņemšana. Lielā bērnu grupā to izdarīt grūti, bet svarīgs ir nevis daudzums, ne kvalitāte, bet apmierinājums pēc vajadzības.
- Sveicināšanās, uzmanības apliecinājums – ar vārdiem, ar skatienu.
- Bērnu uzklaušošana (par jebkurām tēmām).
- Iemācīt bērnus lūgt un pieprasīt uzmanību pieņemamā veidā.

Cieņas apliecināšana. Skolotājs: "Paldies tev par" Bērns dzird: "Mani novērtēja."

- Vienlīdzīga attieksme pret visiem.
- Pieaugušā koncentrēšanās uz tagadni.
- Rakstiski pozitīvi apliecinājumi. (Ieraksti dienas grāmatās, izglītības iestādes interneta vietnēs).

Atzinība. Skolotājs: "Es zinu par tevi ko jauku." Bērns dzird: "Esmu veiksmnieks."

- Sasniegumu pamanīšana.
- Pareizas rīcības novērtēšana.

Siltas jūtas. Skolotājs: "Tu man patīc." Bērns dzird: "Kāds par mani rūpējas."

- Līdzjūtības izrādīšana neveiksmju gadījumā.
- Maigi pieskārieni bērnam.

Pārdomājiet, kādi pedagoģiskie paņēmieni ir nepieciešami kādam no bērniem, lai veidotos veiksmīga sadarbība ar Jums!

Pabeidziet teikumus!

Visgrūtāk man apliecināt cieņu bērniem, kuri

Dažreiz slavēju bērnus, kuru rezultāti un uzvedība nebūt nav tie labākie, jo

Kad vēlos uzturēt bērnu labu uzvedību, izmantoju

Parasti bērniem uzmanību veltu ar sekojošiem paņēmieniem:

Viens no paņēmieniem, kuru vēlos izmantot biežāk ir
....., jo

Pedagoga atbalsta nekad nevar būt par daudz! Piekrītu (nepiekrītu) tam, jo
.....

PAŅĒMIENI, KURUS VAR AICINĀT VEIKT BĒRNU, LAI MAZINĀTU IEKŠĒJO SPRIEDZI UN IEKĻAUTOS UZVEDĪBAS NORMĀS:

- 1) *elpošanas vingrinājumi (pareiza un ritmiska elpošana dod iespēju ķermenim sakārtot iekšējos procesus, koncentrēties uz noteiktu darbību, kas palīdz ieraudzīt mērķi (ja tāds ir piedāvāts) un izvairīties no neadekvātas uzvedības);*
- 2) *zīmēšana (palīdz izpaust iekšējās emocijas un domas un nonākt pie rezultāta. Īpaši ieteicams bērniem, kuriem ir grūti formulēt savas izjūtas vai vajadzības, bet vieglāk to būtu darīt ar dažādu simbolu palīdzību, vai pamazām nokļūt līdz emociju, domu formulējumam. Šo metodi var izmantot arī tajos brīžos, kad bērns izjūt iekšēju diskomfortu un ir nepieciešams veids, kā savādāk šīs sajūtas mazināt);*
- 3) *figūru veidošana (papīrs, mozaīkas, klucīši, plastilīns);*
- 4) *rakstīšana (uzrakstīt, kā jūties, ko gribi kādam pateikt un tml.);*
- 5) *iespēja izkustēties (aktīviem bērniem ar augstu enerģijas līmeni ir svarīgi, ka ikdienā var aktīvi darboties, ne tikai sēdēt vai darboties tikai ar rokām);*
- 6) *"mantru" skaitīšana (bērns var izdomāt kādu frāzi, kas viņam palīdz saglabāt iekšēju mieru un to atkārtot katru reizi, kad izjūt iekšēju diskomfortu);*
- 7) *dienasgrāmatas veidošana (rakstīt, līmēt, zīmēt).*

PAŅĒMIENI, KURUS VAR IZMANTOT SKOLOTĀJS, LAI SKOLĒNAM PALĪDZĒTU IZVAIRĪTIES VAI NOVĒRSTU AGRESĪVU UN NEADEKVĀTU UZVEDĪBU:

- 1) *punktu sistēma – punktu sistēma nosaka skaidrus noteikumus un skaidrību par noteiktām sekām, par ko saņem bonusa punktus un kādā veidā var dzēst noteikumu pārkāpumus;*
- 2) *vingrinājumi kopā ar skolēnu (paņēmieni, kurus iesaka veikt bērnam – elpošana, zīmēšana, figūru veidošana, rakstīšana, kustības, "mantru" skaitīšana, dienasgrāmata, pašnovērtējums);*
- 3) *stundas kārtība – ja skolēnam ir augsts enerģijas līmenis, ir svarīgi, ka viņam ir iespēja aktīvi darboties, ne tikai darīt monotonas darbības, līdz ar to ir svarīgi dažādot stundās pasniedzamo saturu ņemot vērā bērna specifiku. Skolēnam var tikt uzticēta zināma atbildība par stundas norisi, kas viņam palīdzēs izjust savas klātesamības nozīmīgumu, līdz ar to paaugstina motivāciju mainīt uzvedību;*
- 4) *novērojumi:*
 - *raksturot bērna agresīvo un delinkvento uzvedību;*
 - *raksturot bērna uzvedību, ārpus neadekvātās uzvedības uzliesmojumiem;*
 - *sistematizēt situācijas, kurās parādās agresīvā un neadekvātā uzvedība;*
 - *sistematizēt situācijas, kurās neparādās agresīvā un neadekvātā uzvedība;*
 - *izvērtēt kopīgās un atsevišķās iezīmes starp situācijām, kurās parādās agresīvā vai neadekvātā uzvedība un starp situācijām, kurās neparādās agresīvā vai neadekvātā uzvedība.*

PIELĀGOJUMI BĒRNU GRUPĀ

Vides pielāgojumi:

- *individuāla darba vieta – atsevišķa telpa, vienvietīgs sols, norobežota darba vieta (bērniem ar paaugstinātu uzbudināmību, izteiktiem uzmanības traucējumiem mācību satura apgūšanu ietekmē daudzie blakus kairinātāji, tos pedagogs var paredzēt un iekārtot darba vietu atbilstoši bērna īpatnībām);*
- *individualizēta darba vieta – tuvāk skolotājam, audio vai vizuālie stimuli, ciparu/ burtu rinda uz sola, lapas ar spilgtām līnijām (īpaši svarīgi bērniem, kuriem ir redzes un dzirdes traucējumi, rodoties neērtībām, var izmantoties viņu uzvedība – viņi var kļūt dusmīgi, nervozi);*
- *relaksācijas vieta klasē – dīvāns, pufs, rotaļu stūrītis, norobežota "kabīne", mūzikas centrs (bērnu darba spējas un izturība pret kairinātājiem nav vienādas, nepieciešams paredzēt, netraucējot citus, piedāvāt bērnam nomierināties, sagatavoties darbības turpinājumam);*
- *laika limits – dienas, stundu ritms (režīms), precīza darba (stundas/ nodarbības) uzsākšana, pulkstenis redzamā vietā (noteikta, iepriekš pārrunāta kārtība bērniem liek justies drošiem, viņi zina, kas sekos, līdz ar to tiek novērsts satraukums par nezināmo);*
- *veselības stāvokļa regulatori – ūdens, ierastas lietas, rituālu priekšmeti;*
- *atbalsta personāls – palīgskolotājs darba tempa un uzvedības regulēšanai, skolotāja pastāvīga klātbūtne.*

Mācību darbības pielāgojumi:

- *biežāki pārtraukumi – darbības pārtraukšana pirms noguruma vai uzvedības maiņas, darbības veidu maiņa;*
- *pielāgots mācību saturs, mācību paņēmieni – atlasīt nepieciešamo, pieejamo skolēnam šajā brīdī, speciālas darba lapas, kļūdu uzskaites diferencēšana, pirms uzdevuma veikšanas izvēlas soļus procesa veikšanai vai izstrādā algoritmu;*
- *alternatīvi pārbaudes veidi – rakstu darbu aizstāšana ar mutiskām atbildēm, mutisko atbilžu aizstāšana ar rakstiskām vai zīmējumiem, grafikiem, tabulām, atbildot izmantot paša veidotu plānu, individuālas atbildes "viens pret vienu" (īpaši tas attiecas uz bērniem, kuri "pieraduši" saņemt zemu vērtējumu);*
- *darba tempa un apjoma regulēšana – saīsināts stundas/ nodarbības laiks, saīsināta mācību diena.*

Sociālo iemaņu veidošanas pielāgojumi:

- *skolotāja disciplīnas piemērs – savlaicīgi sākt stunda/ nodarbība, sagatavotas stundas;*
- *noteikumi – individuālie noteikumi skolēnam dienai, stundai (vienošanās par konkrētu noteikumu izpildi);*
- *pamudinājumi, uzslavas – atgādinājumi par situāciju pēc rezultāta sasniegšanas, balva – uzlīmes, novērtējums, atļauja kaut ko darīt;*
- *sankcijas – reāli aizliegumi, ierobežojumi (svarīga ir bērna izpratne par to atbilstību padarītajam);*
- *ikdienas dzīves iemaņas – organizēt savu ārējo izskatu, darba vietu, klasi/ nodarbību telpu;*

- darbības veikšana līdz galam – pieprasīt uzdevuma pabeigšanu, neatstāt nepadarītu uzdevumu, pārliecināties par rezultāta sasniegšanu;
- darbība regulēšana – pastāvīga kontrole un uzraudzība, "vajag, var, nedrīkst" izpratnes veidošana.

Sarunām ar bērniem izmantojiet darba lapas ilustrētajā pielikumā! Nodarbībās un dažādos audzināšanas pasākumos, lai veicinātu izpratni par rīcību dažādās situācijās, skolēnus var aicināt domāt par uzvedības stratēģijām. Tēmas sarunām ietver ikdienas gadījumus sadzīvē, dabā, izglītības iestādē, ārkārtas situācijās. (Skat. ilustrētā pielikumā "Sižeta attēli – turpmākās uzvedības stratēģijas").

IETEICAMĀ LITERATŪRA UN INFORMĀCIJAS AVOTI

1. Amonašvili Š. Kā klājas bērni. Zvaigzne, 1988
2. Andersone R. Pusaudzū sociālo prasmju veidošana. RAKA, 2001
3. Balsons M. Kā izprast klases uzvedību. Lielvārds, 1996
4. Daniela L. Skolēni un mācību disciplīna. RAKA, 2009
5. Kempbels R. Kā patiesi mīlēt pusaudzi. LBJA, 1990
6. Nīmante D. Klasvadība. Zvaigzne ABC, 2007
7. Omarova S. Cilvēks runā ar cilvēku. Kamene, 1996
8. Prekopa J. Mazais tirāns. Nordik, 2004
9. Špalleka R. Palīdzība maziem haotiķiem. Nordik, 2003
10. Špalleka R. Pubertāte. Tapals, 2004
11. Voterhauzs F. Klasvadība, Zvaigzne ABC, 1999
12. Dreikurs R. Psychology in the Classroom. Harper & Row, Publishers
13. Stephens T. Social Skills In The Classroom. 2nd Edition revised and expanded. Psychological Assessment Resources, Inc. 1992
14. Wearmouth J., Glynn.T., Richmond R., Barryman M. Inclusion and Behaviour Management in Schools. David Fulton Publishers, 2004
15. McNamara S., Moreton G. Changing Behaviour. Teaching Children with Emotional and Behavioural Difficulties in Primary and Secondary Classrooms. 2nd Edition. David Fulton Publishers, 2001
16. Cole T., Knowles B. How to Help Children and Young People with complex Behavioural Difficulties: A Guide for Practitioners Working in Educational Settings. Jessica Kingsley Publishers, 2011
17. Mash E., Wolf D. Abnormal Child Psychology. 2nd Edition. Wadsworth, 2002
18. Largo, H.- R. Schule vom Kinder her denken. In: T. Hellbrügge, B. Schneeweiß (Hrsg.). Kinder im Schulalter. Stuttgart: Klett – Cotta. S. 13 – 24.
19. Гунпенрейтер Ю. Общаться с ребенком. Как? АСТ 2012
20. С.В. Кривцова. Учитель и проблемы дисциплины. «Генезис», 2004.
21. Treniņš skolotājiem, kas strādā ar deviantiem bērniem. <http://misterija.info/index.php/psihologija/1259-trenins-skolotajiem-kas-strada-ar-deviantiem-berniem>
22. К. Фопель, Как научить детей сотрудничать? <http://www.klex2.ru/8gh>

3. nodaļa

KĀ APGŪT PRASMES KONSTRUKTĪVAI KONFLIKTU RISINĀŠANAI? – UZVEDĪBAS TRAUCĒJUMI PIRMSSKOLĀ

ŠAJĀ NODAĻĀ :

- Konflikti pedagoģiskajā procesā pirmsskolas izglītības iestādē
- Vecumposmam tipiskās konfliktu risināšanas stratēģijas
- Faktori, kas ietekmē uzvedības traucējumu veidošanos
- Prasību konsekvence un to ievērošanas nosacījumi
- Pedagoģiskās stratēģijas darbam pirmsskolas grupā
 - Pretošanās spējas jeb rezilence
 - Pedagoģiskā stratēģija pretošanās spēju attīstīšanai

KONFLIKTI PEDAGOĢISKAJĀ PROCESĀ PIRMSSKOLAS IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒ

Pedagoģiskajā ikdienā bērnu konflikti bieži tiek ņemti vērā vienīgi tad, ja tie ir pārāk skaļi vai saistās ar fizisku ietekmēšanu un kļūst nepieņemami apkārtējiem cilvēkiem. Tomēr ir nepieciešams veltīt uzmanību visiem konfliktiem.

Vai konfliktus var izmantot kā produktīvu mācīšanās un komunikācijas līdzekli?

Saskarsmes procesi ir daudzveidīgi. Bērnu saskarsmes procesu novērojumi ļauj izsekot tam, kā bērni rīkojas sarežģītās situācijās un cik jūtami tiek norādītas attiecību robežas. Tādā veidā var iegūt priekšstatu par to, kā norisinās saskarsmes procesi un kā viņi mēģina meklēt pieņemamu risinājumu. Konflikti, kas norisinās starp bērniem, izpaužas “zibens ātrumā”.

Konflikti rada jaunas izaicinājuma situācijas bērniem un pieaugušajiem. Saskarsmes procesi pieprasa, lai bērni savstarpēji sadarbotos, paustu savas intereses, tās aizstāvētu un saglabātu, ņemtu vērā draudzību un atrastu risinājumus, kas ļauj saglabāt personiskās intereses un respektēt citus bērnus. Liela nozīme vienlaicīgi ir attiecībām un saturam. Attiecību mācīšanās lielā mērā ietver konfliktēšanu ar citiem bērniem. Konflikti prasa no bērniem visas zināšanas un prasmes, ko viņi var saņemt sociālajā vidē.

Pamatprasmes konstruktīvai konfliktu risināšanai ir:

- koncentrēta uzmanība, lai pareizi novērtētu konfliktsituācijas;
- komunikācijas un personiskās izpausmes spējas, cita cilvēka perspektīvas pieņemšana (piemēram, konfliktu situācijās var labi novērot, kā bērni savu darbību orientē pēc citu bērnu darbības, un tādā veidā sevi savstarpēji ietekmē);
- pašregulācija (piemēram, atrast īstos vārdus, atbilstoši izturēties);
- empātija, respekts un līdzcietība;
- ētiskās zināšanas, lai situāciju novērtētu arī vēlāk, kas ir atbilstoši un kas nav (piemēram, sociālie noteikumi, sabiedriskās vērtības);
- spējas risināt problēmas un radošums;
- spējas orientēties daudznozīmīgās konfliktu situācijās;
- zaudējumu pieņemšana un pašapziņa.

Izturot konfliktus, bērni attīsta savu “Es – tēlu”. Sekmīga konfliktsituāciju risināšana pozitīvi ietekmē kopējo sociālo un emocionālo attīstību.

VECUMPOSMAM TIPISKĀS KONFLIKTU RISINĀŠANAS STRATĒGIJAS

Bērniem ir daudzas saprašanās formas konfliktu situācijās. Meitenēm un zēniem patīk ķermeniskas sacensības, t.i., spēku mērošana un salīdzināšana. Izmantojot ķermeniskos kontaktus, viņi iepazīst sevi un citus, pārbauda savas personiskās robežas ("*Nemaz jau nesāpēja.*") un norāda tās citiem bērniem ("*To es negribu.*"). Šeit piebilstams, ka šāda spēkošanās pati par sevi nav vardarbības pazīme. Pretēji tam, tā ir komunikācija, kas garantē izvairīšanos no vardarbības. Tam ir nepieciešama precīza novērošana.

Mēdz būt saskarsmes procesi, kurus neizdodas izmantot pozitīvi. Arī tad, ja bērnu savstarpējiem ikdienas konfliktiem ir pozitīvs raksturs, ir bērni, kas ķeras pie agreīviem līdzekļiem. Arī šo bērnu darbībai ir saprotams pamatojums, jo katrai rīcībai ir sava nozīme, katrs traucējums satur savu informāciju un attiecību veidu. Bērniem, kuri konfliktu situācijās iegūst negatīvu pieredzi, jo citi vienmēr ir veiklāki un uzstājīgāki, pastāv briesmas izveidot negatīvu paštēlu. Daži bērni ieslēdzas sevī.

Robežu pārkāpšana ir izmantojama pedagoģiskajā procesā. Pirmsskolas vecuma bērniem tas ir attīstības uzdevums vispirms iepazīt robežas un ar tām eksperimentēt. Tomēr būtiska robežu pārkāpšana var izraisīt pedagoģiskā procesa līdzsvaru.

FAKTORI, KAS IETEKMĒ UZVEDĪBAS TRAUCĒJUMU VEIDOŠANOS PIRMSSKOLAS BĒRNU GRUPĀ

Piemērota vide vai precīzāk – tās trūkums ir viens no faktoriem pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmām. Jaunākie pētījumi pierāda, ka ne lielas grupu telpas, ne telpu šaurība pati par sevi nenoved pie lielāka savstarpējo strīdu daudzuma. Ikdienā ir vērojamas situācijas, kurās bērni arī ierobežotās telpās netraucēti un harmoniski rotaļājas viens ar otru. Jo plašākas ir rotaļu jomas, jo lielāki ir izaicinājumi bērnu spējām risināt konfliktus. Videi, kura mazina konfliktu līmeni, pieder īpaši atraktīvs materiāls (piemēram, lomu rotaļas, konstruēšana, rokdarbi), pietiekama telpa kustībām, telpiskas iespējas būt vienatnē, kā arī telpas brīvas izvēles iespējas. Ja vienā telpā ir izvietotas divas rotaļu zonas, kurās bērni regulāri viens otram traucē (piemēram, celtniecības stūrītis līdzās leļļu stūrim), ir iespējams telpu sadalīt tā, lai rastos divas mazas rotaļu zonas (piemēram, elastīgi izmantojami aizkari, plaukti, podesti kā telpas sadalītāji).

Pārdomājiet, kuri vides faktori Jūsu grupā ir pozitīvie un kuri ir negatīvie uzvedības kairinātāji!

Saskarsmi rosinoša un savstarpējās cieņas atmosfēra ir optimāla, lai bērni attīstītos sociāli un emocionāli pozitīvi. Katrs cilvēks var izprast otra cilvēka vienreizību, ja pats bauda cieņu. Savstarpējās cieņas pamatā ir gan emocionālais siltums, uzticēšanās un drošība, gan arī tiesību un personiskās

brīvības atzīšana. Attiecību veidošana, pamatojoties uz līdzdalību, atbalsta bērnu sociālās kompetences, iedrošina viņus veidot saskarsmi ar citiem. Partnerattiecību veidošana ar bērniem nozīmē ne tikai viņos saprotoši ieklausīties. Tas nozīmē arī uztvert viņu neverbālos signālus, uz tiem iejūtīgi reaģēt, nodrošināt skaidru orientāciju. Bērnu sociālajai saskarsmei un mācīšanās procesam ir nepieciešams laiks un uzticības personas, kuras uzticas, kuras vēl labu un ir pacietīgas, spēj nogaidīt īsto laiku atbalsta sniegšanai, robežu pārkāpšanu uztver kā ierosinājumu dialogam un modelē robežu noteikšanu. Arī bērni, kas traucē ir jāpieņem bez nosacījumiem un jāpiedāvā viņiem stabilas attiecības. Tieši viņiem ir nepieciešama iejūtīga uzticības persona, kura spēj uztvert bērnu jūtas, kas māca bērniem paust viņu jūtas.

Kā Jūs domājat, kādas ir pieaugušo un pirmsskolas bērnu skaita attiecības veiksmīgai saskarsmei grupā?

Cieša sadarbība ar ģimenēm, respektējot to, ka ģimene bērniem ir centrālā sociālās mācīšanās vieta. Tā bērnam ir primāra un vienlaicīgi izdzīvošanu nodrošinoša sociālā sistēma. Tāpēc ir nozīmīga cieša sadarbība ar vecākiem, kā arī to vecāku konsultēšana un izglītošana, kas ir nedroši audzināšanas jautājumos (piemēram, iejūtīga vecāku un bērnu piesaistes veidošana, vecāku un bērnu konfliktu konstruktīva risināšana, robežu noteikšana, orientējoties uz vērtībām). Izmantojot regulāru dialogu ar vecākiem, tiek radītas iespējas kopīgām pārmaiņām.

Cik daudz laika Jūsu grupas vecākiem tiek veltīts bērnu audzināšanas jautājumu skaidrošanai? Kā mudināt vecākus jautāt padomus?

Drošas piesaistes veidošana starp pieaugušo uzticības personu un katru bērnu ir īpaši nozīmīgs faktors. Vienīgi pieaugušie var bērnam darīt zināmu to, ka viņš ir vēlams un nav atstumts. Priekšnoteikums piesaistes veidošanai, labsajūtai un mācīšanās sasniegumiem ir mīlestības pilna, iejūtīga un palāvīga attieksme. Iejūtība nozīmē izprast bērna aktuālo situāciju un noskaņojumu. Tas nozīmē sniegt viņam slodzes situācijās to, kas viņam ir vajadzīgs, t.i., iejūtību, siltumu un atbalstu. Interese un iesaistīšanās bērna aktivitātēs ir pamats sociālajai kompetencei un pozitīvai mijiedarbībai ar citiem bērniem.

Kas pirmsskolas izglītības iestādes bērnu grupā liecina par savstarpēju uzticēšanos un piesaisti starp pedagogu un bērniem?

Konfliktu, strīdu risināšanas un iejūtības kultūra izglītības iestādē nodrošina bērniem iespējas mācīties konstruktīvi risināt konfliktus un reaģēt uz spēcīgām jūtu izpausmēm. Tā ir arī vieta, kurā bērni mācās konstruktīvi risināt konfliktus un saprast savas jūtas un šķērējoties kultūru. Pie tās pieder partnerattiecībās nostiprināti nosacījumi, kuri var novērst konfliktus, un sociālie noteikumi, kas palīdz konstruktīvi risināt aktuālās konfliktsituācijas. Iestādes, kas "darbību ar bērniem" izvirza priekšplānā, piedāvā optimālus apstākļus sociālās mācīšanās procesam. Piedalīšanās nenozīmē izvairīšanos no konfliktiem, bet to uztveršanu un risinājumu meklēšanu, kurā piedalās visi. Tas palīdz noņemt spriedzi un paplašina komunikatīvo un sociālo kompetenci. Tas atbalsta bērnus, viņi var ieteikt savas idejas un tās ir nozīmīgas pieaugušajiem. Sociālajos saskarsmes procesos bērni iepazīst dažādus viedokļus un atklāj, ka citas situācijas un lietas ir atšķirīgas. Viņi iepazīst to, ka arī citi cilvēki iesaistās viņu ideju īstenošanā. Ja bērni izjūt savu nozīmību, attīstās pozitīvs Es – tēls. Konflikta gadījumā ar sevi apmierināti bērni reaģē pašāvēģāk un kompetentāk, strīdas konstruktīvāk, var vienkāršāk atteikties no savstarpējiem pārmetumiem un apvainojumiem, pārliecinošāk sevi pierāda.

Kādi varētu būt noteikumi konfliktu risināšanai pirmsskolas bērnu grupā?

Sociālos noteikumus izstrādāt saprotami un kopā ar bērniem palīdz orientēties, bet negarantē regulētas savstarpējās attiecības. Noteikumi palīdz tur, kur ir aizdomas, ka kaut kas nenotiks pats par sevi. Pirmsskolas iestādes darbībā ar bērniem izdalās morāles normas (sociālās kopdzīves pamatprincipi un nodrošinājums katra bērna labklājībai, piemēram, "Neviens nedrīkst otru apzināti ievainot.") un konvencionālie noteikumi (noteikti atkarībā no ārējām situācijām, piemēram, "Pirms pusdienām tiek sakārtota telpa", jo grupas telpa vienlaicīgi ir arī ēdamtelpa).

Nozīmīgi aspekti noteikumu izvirzīšanai ir sekojošie.

- **Pozitīvi formulēti noteikumi**, kas raksturo, kas ir jādara, piemēram, "Pasaki skaļi, ja tev vairs nepatīk.". Pedagogi var atbalstīt bērnus šādu noteikumu meklējumos, jautājot: "Ko jūs gribētu darīt, ja...?". Strīdu noteikumi ir svarīgi tad, ja tie pieļauj strīdus un regulē to, kā konstruktīvi strīdēties (piemēram, "Mēs mēģināsim nevienu neievainot.", "Mēs centīsimies viens otru uzklaut.").
- **Kopīgi izvirzīti noteikumi**. Noteikumi, kurus izvirza pieaugušie, var izraisīt konfliktus starp bērniem. Visskaidrāk to parāda mēģinājumi ierobežot bērnu skaitu rotaļu zonās, piemēram, "Celtniecības stūrī nedrīkst būt vairāk par trim bērniem.". Strīds ir iepriekš ieprogrammēts, ja rotaļu zona jau ir aizņemta un vēl piedrojas citi bērni. Bez šī noteikuma bērniem ir iespējas, ka viņi šo zonu izmanto pieci triju vietā.

- *Bērnu izvirzīti noteikumi brīvajās rotaļās.* Ikdienā bērnus rosina katru reizi atkal vienoties: kurš un kur drīkst piedalīties rotaļā, kurš uzsāks kuru lomu. Sarežģītās situācijās bērni izmanto noteikumus, ko ieguvuši no pieaugušajiem. Bet parasti bērni rotaļājas ar pēc saviem noteikumiem, tā viņi izmēģina, pārvērtē, variē. Arī esošie izglītības iestādes noteikumi bērniem ir jaunums, dažkārt šos noteikumus pieaugušie nezina.).
- *Noteikumu pārkāpšana kā ierosinājums dialogam.* Bērni var signalizēt, ka noteikumi ir pārāk ierobežojoši, nav saprotami, nepietiekami skaidri izteikti vai vienkārši ir aizmirsti. Šajā situācijā pieaugušie ir izvēles situācijā – atkārtot norādīšanas ceļu vai savstarpēji izskaidroties. Biežāk dialogs ar bērnu ir ietekmīgāks un noturīgāks, un saprotamāks, ja izvirza mazāku skaitu noteikumu.

PRASĪBU KONSEKVENCE UN TO IEVĒROŠANAS NOSACĪJUMI

Grupas telpā nedrīkst skaļi staigāt ir likumsakarīga prasība visiem bērniem piemērotas dzīves vides nodrošināšanai.

Daži zēni skaļi un impulsīvi soļo cauri grupas telpai, lai izmēģinātu savus spēkus. Pie tā viņi vairāk kārt saduras ar galdiem, pie kuriem sēž divas meitenes un ver pērlītes. Pērlītes lido un ripo pa visu telpu. Šķiet, ka meiteņu skaļos protestus zēni gandrīz neņem vērā.

Tā vietā, lai zēnus vienīgi sarātu un aizliegtu viņiem tā rīkoties, var ierosināt bērniem pārdomāt, kā viņiem klātos, ja kāds traucētu viņu aizsākto darbu. Izmantojot šo impulsu bērniem var izdoties iegūt priekšstatu par citu bērnu vajadzībām, vēlmēm un jūtām. Konkrētajā situācijā viņi var ņemt vērā sekas, ko viņu uzvedība ir izraisījusi saistībā ar citu cilvēku labsajūtu. Kopīgi turpmāk var pārdomāt, kādi noteikumi varētu būt jāpieņem, lai apmierināti ir gan bērni, kas vēlas mierīgi darboties, gan bērni, kas vēlas vairāk kustēties. Ja bērni jūt atbalstu savām vajadzībām, viņiem ir vieglāk respektēt citu bērnu vajadzības.

Pirms pusdienām ir jāsakārto telpa ir vajadzīgs, tomēr pirmsskolas vecuma bērnam – garlaicīgs pasākums. Tāpēc kopā ar bērniem būtu jāpārdomā, kāpēc ir vajadzīgs šis noteikums un varbūt ir kādi labāki noteikumi. Izmantojot šādas pārrunas ir iespējams atrast risinājumus, kas maina esošos noteikumus: iespējams bērnu skaits celtniecības stūrītī vairs netiek ierobežots, bet atkarībā no situācijas tiek spriests, kurš ar kuru un ko celtniecības stūrītī var darīt un cik daudz rotaļu grupas viena otrai traucē vai labi sader kopā. Iespējams, izņēmuma kārtā ēšanas laikā galdus var sastumt nedaudz tuvāk, lai celtnie uz cita galda ir bērnu rīcībā arī pēc pusdienām.

Konfliktsituāciju konstruktīva risināšana izglītības iestādē nodrošina emocionālā intelekta pilnveidošanos. Arī tad, ja bērni viņu konfliktus bieži risina paši, viņi vēl neprot konstruktīvi strīdēties. Iejūtību un prieku par konstruktīvu konfliktu risinājumu viņi mācās tādā veidā, ka nonāk saskarē ar iejūtīgiem un draudzīgiem pieaugušajiem, kas bērnus pavada viņu konfliktos un neatstāj vienus, bet arī tūlīt neiejaucas.

Pieaugušo rīcībā svarīgi ir uzmanīgi novērot, kā bērni risina savus konfliktus un nogaidīt. Bērni ievēro pieauguša uzmanību, kas tūlīt neiejaucas un izjūt to līdzīgi atbalstam. Viņi izjūt nopietnu attieksmi un viņiem ir vieglāk meklēt risinājumu. Pie tā nozīmīgas ir paša pieaugušā iespējas pārvaldīt savu pozu, mīmiku un žestus, kā arī bērniem jūtama rīcība, kas viņiem signalizē: "Es esmu ieinteresēts, kā jūs atrisināsiet savu konfliktu. Es jums uzticos, pamēģiniet, vajadzības gadījumā es esmu jūsu rīcībā un sniegšu jums vajadzīgo atbalstu." Bērniem ir vajadzīgs regulārs atbalsts vienīgi tad, ja viņi to pieprasa vai arī ja viņu spēcīgās jūtas novērš skatienu no risinājuma ceļa.

Bērni paši atrisina konfliktu ir nozīmīgs pirmsskolas izglītības darba efektivitātes rādītājs.

Divi draudzīgi bērnu pāri – katrā pa vienai meitenei un vienam zēnam – visu rītu ir rotaļājušies kustību telpā un tagad atpūšas uz putuplasta ruļļa, kas atrodas pie durvīm. Jaunākā meitene (Laura – 3,5 gadi) pieprasa, lai vecākā meitene (Aija – 4 gadi) atdod viņai savu vietu pie durvīm. Viņa saņem atbildi: "Nē". Laura sāk konfliktēt un mēģina panākt vienošanos. Viņa lūdz Aija, ja ne šodien, tad rīt viņai atstāt šo vietu. Viņa atkal saņem atbildi: "Nē". Tagad Laura reaģē ar dusmām un iesit Aijai. Pēdējā jūtas iespaidota, viņa zina par savu drošo vietu grupā. Tad iesaistās vecākais no zēniem (Miks – 4,3 gadi) un uzsāk sarunu par to, kurš šajā iestādē drīkst iet peldēt uz baseinu. Visi iesaistās sarunā un runā cits caur citu. Laura, atbildot uz Mika jautājumiem, skatās uz viņu un māj ar galvu te piekrītoši un te noliedzoši. Uztraukta viņa stāsta, ka drīz ies peldēt. Miks viņai paskaidro: "Jaunākie vēl neiet peldēt, bet vecākie gan." Viņš paskaidro meitenei izglītības iestādē esošos noteikumus, kuri Laurai ir zināmi. Tagad meitenei ir jāakceptē, ka viņa ir iesaistījusies konfliktā. Miks piedāvā viņai savu vietu uz ruļļa, respektējot viņu draudzību, kas viņiem ir svarīga. Tagad bērni ir atrisinājuši konfliktu un var samierināties ar risinājumu. Aija ir saņēmusi apstiprinājumu savai nostājai, Laurai ir sava vieta grupā. Jautājums, ko viņi noskaidroja ir par piederību rotaļu un draugu grupai un vietu, ko tie pašlaik tajā aizņem.

Ja šeit jau konflikta sākumā iejauktos pieaugušais ar norādījumu "Šeit nedrīkst kauties." un piespiestu jaunāko meiteni atvainoties, iespējams, bērni nenonāktu līdz šim savstarpēji atrastajam risinājumam. Risinājumu, ko atrada bērni, pieaugušie neatrastu, jo tas neatbilst viņu vērtību sistēmai. Tas, iespējams, ir atkarīgs no tā, ka vecākajiem nav jāpieceļas no savas vietas un jaunākajiem ir jānorāda, ka ir jārunā, nevis jākaujas. Līdz ar to bērnu savstarpējā problēma netiktu atklāta.

Pedagogiem ir jārespektē to, ka konfliktu apstrāde pirmsskolas iestādē veido iemaņas turpmākajām saskarsmes situācijām.

Tomēr ne vienmēr sarežģītu situāciju risinājumu var uzticēt pašu bērnu prasmēm un spējām. Par to liecina arī turpmāk ievietotā situācija.

Kristīne rājas, skrienot pie skolotājas. Pauls viņai vienmēr atņem kārbu ar pērlēm, kaut arī viņa gribētu izveidot krelles. Pauls seko viņa pa pēdām. Viņš esot pirāts un tā esot viņa dārgumu krātuve. Kristīne esot to nozagusi no viņa slēptuves.

Nebūtu īpaši nozīmīgi iejusties tiesneša lomā, lai kopā ar bērniem rekonstruētu notikumu norisi un nonāktu pie lēmuma, kuram pirmajam ir tiesības uz kārbu. Tūlītēja priekšlikuma pieņemšana, ka Kristīne varētu būt pirāta sieva, kas no pērlēm varētu darināt vērtīgas krelles varētu atslābināt konflikta situāciju, kas nodrošinātu bērniem pieredzi kopīgai konfliktu risināšanai.

Nozīmīgs ir tas, ka par izskaidrošanās saturu bērni paši ir atbildīgi un saņem piemērotu atbalstu risinājuma meklējumos. Šajā gadījumā būtu lietderīgi pajautāt Paulam: "Kā gan Kristīne varēja pamanīt, ka pērles bija paslēptas pirātu dārgumu krātuvē?"

Pedagoga iejaukšanās ir nepieciešama arī situācijā, ja bērni viens otru ievaino. Bērniem ir nozīmīgi zināt pedagoģiskās konsekvences vardarbības gadījumos un līdz ar to nodrošināt iespējas paredzēt tās sekas. Svarīga ir vienota pedagoģiskā personāla pieeja. Šajā sakarā ir nepieciešama nostāja, kas mēģina pamatot bērna uztveres spējas, vajadzības, kas izraisa bērna rīcību. Kopā ar labvēlību un uzmanību katrā situācijā rodas arī pieņemšana, kas ļauj atteikties no pārmetumiem. Ievainojums varētu būt arī nelaimes gadījuma rezultāts vai bērna ciešanu un vajadzību izpausme.

Optimāla darbības pēctecība, kas rada jēgpilnu pedagoģisko ietekmi:

- *tūlītēji pasākumi (cietušo abpusēja aprūpēšana, aizsardzība no turpmākajiem ievainojumiem, sāpju mazināšana),*
- *piesardzība: izstrādāt personiskās aizsardzības iespējas ("Kā tu varēji sevi aizsargāt?"),*
- *drošība: "Katram ir robežas, lai sevi aizsargātu, kuras katram ir jāievēro. Mēs rūpēsimies par to un palīdzēsim tev, lai tu vairs neievaino citus. Mēģināsim to darīt kopīgi.",*
- *notikuma apstrāde, izmantojot laika distanci: "Kāpēc tu to darīji?" – šis vainu noskaidrojošais jautājums nepalīdz. Priekšlaicīgi jautājot, "Kas tad notika?" var būt labs pamats, lai radītu bērnam iesaistīšanos, ka bija labs pamats vardarbības īstenošanai.*

Kamēr pedagogiem ir nepieciešama ātra refleksija par notikušā pamatu, attiecībā uz bērniem, izmantojot laika distanci, ir nepieciešams komunikācijā ar visiem konfliktā iesaistītajiem noskaidrot notikuma būtību ("Ko tu gribēji? Ko tu saņēmi/ pārdzīvoji?"), attīstīt nostājas alternatīvas ("Kā tu vari aizstāvēt savas nākamās intereses un paust savas jūtas, nepārkāpjot citu robežas?"), atkarībā no vecuma un situācijas nodrošināt atbalstu un līdzjūtību.

Kontaktu atjaunošana ir ļoti svarīga. Robežu noteikšana, to pārkāpšana izsauc pārmetumus un ierobežo darbības iespējas. Robežas pārtrauc dialogu un var, ja tās ir ieviestas pret bērna gribu, traucēt attiecībām. Tāpēc ir ļoti svarīgas pūles kontaktu atjaunošanai. Priekšplānā izvirzās nevis skaidrojošā saruna, kas var traucēt, bet jūtams signāls, ka robežu noteikšana neattiecas vienīgi uz konkrēto personu. Pieaugušajiem ir nepieciešams novērst iejaukšanās rezultātā radušos attiecību ierobežojumus.

Drosme kļūdīties – bērna kļūdu uzņemšanās. Norādes uz kļūdām ir iespējamās katrā laikā. Neviens nav no tā atbrīvots. Bērni robežu noteikšanu var izjust kā netaisnīgu vai situācijai neatbilstošu rīcību. Tāpēc ir mērķtiecīgi vēlreiz pārrunāt kļūmīgu izturēšanos: "Vakar mana doma par aizliegšanu tev iet uz celtniecības stūrīti nebija laba." Sarežģītākās situācijās, kurās reakcija ir bijusi nesamērīgi spēcīga, var piedāvāt atvainošanos: "Es atvainojos, ka vakar tevi aizturēju. Es nezināju kā citādi palīdzēt."

Konfliktu menedžments izglītības iestādē ir nepieciešamas pieaugušo prasmes. Lai bērnus viņu konfliktu risināšanā optimāli atbalstītu un iegūtu lielāku drošību darbībā ar sarežģītām tēmām, ir nepieciešamas pedagogu pārrunas. Nozīmīga ir kopīgā gatavība pozitīvi tuvināties konfliktiem un saskatīt tajos primāras mācīšanās iespējas bērniem un pieaugušajiem. Bērnu konfliktu risināšanas procesu sistemātiska novērošana, tās akcentēšana un reflektēšana, ir pareizais ceļš, kā šīs zināšanas ieviest izglītības iestādē. Nozīmīga ir arī personiskās kompetences reflektēšana.

PEDAGOĢISKĀS STRATĒGIJAS DARBAM PIRMSSKOLAS GRUPĀ

Likumsakarīgi Pirmsskolas bērnu grupā pedagoģiskās stratēģijas ir jāpiemēro bērnu briedumam. To īstenošanai ir jāņem vērā vairāki nosacījumi:

- **Ātra un spēcīga iejaukšanās:** robežu noteikšana ar vārdiem "*Es vēlos, lai jūs izbeidzat!*" Robežas pie šādas iejaukšanās katrs pieaugušais nosaka atšķirīgi. Biežāk nosauktie piemēri ir: bērni viens otram nodara pāri, traumē sevi un citus, iejaucas citu konfliktos. Nozīmīgi aspekti robežu noteikšanā ir ietekmes spēks. Ietekmīga iejaukšanās ievieš skaidrību uz ko problēma attiecas. Nozīmīgs šajā situācijā ir lēmums par to, par ko ir runa un par ko nav.
- **Skaidrība:** bērniem ir jābūt saskatāms tas, ka pieaugušais šajā situācijā ir noteicējs. Tas tiek pausts ar saskaņotu balss skaļumu, ķermeņa pozu un mīmiku.
- **Mēģinājumi nevērtēt pašu personu:** tas ir nediskutējams jautājums, kad tiek izvirzīti norādījumi. Jāizvairās no vainas pierakstīšanas un morāliem pārmetumiem ("*Kaunies!*", "*Tā neviens nedara!*"), jo tā tiek akcentēta persona. Es – izteikumi ("*Es vēlos/vēlētos ...*") ar personisku pamatojumu robežu noteikšanai ir labākā forma, lai radītu skaidrību, neizmantojot rāšanos. Tā bērni tiek atvērti, jo nenotiek uzbrukums pašai personai, bet tam, ko tā dara. Ja bērniem robežas šķiet par šauru, viņi nekonfliktēs vienīgi savā starpā. Daudz vairāki viņi var dusmoties uz robežu noteicēju vai apstākļiem, tomēr tiek saglabāta viņu iekšējā integritāte. Tāpēc pieaugušajiem ir jārespektē bērnu pretošanās.
- **Kas šodien ir derīgs, ir nederīgs vēlāk:** robežas ir jānosprauž diferencēti atkarībā no personas un situācijas.

Vecumposma attīstības specifikai raksturīgā veidā bērnu uzvedības ietekmēšanai ir izmantojami dažādi didaktiskie paņēmieni. Rotaļas, pārrunas un projekti, lomu spēles ir otra cilvēka perspektīvas pārņemšanas stūrakmens. Tā var, piemēram, "*Darīt tā, it kā*" – simulēt strīdu situācijas, izmantojot mīmiku un žestus un akcentēt iespējamās risinājuma ceļus.

Bērnu spēkošanās, sacensības prieka pēc arī ir rotaļa. Spēkojoties, bērni var vingrināt dažādas kompetences, kā, piemēram, paškontrolē spriedzes situācijā, atbildības uzņemšanās par sevi un citiem, personisko un citu robežu iepazīšana, robežu pārkāpšanas kontrole, rīkošanās spēcīgu jūtu

iespaidā, apiešanās ar zaudējumiem un uzvarām, iepazīt varu un pakļautību, izprast šķiršanos un tuvināšanos atkal, mācīties noteikumu ievērošanu. Spēkošanās rada iespējas fiziskiem kontaktiem un veicina jutīguma attīstīšanos. Tomēr spēkošanās nedrīkst izraisīt nevēlamu fizisku iespaidošanu. Šajā gadījumā var palīdzēt rituāli šādu spēļu sākumam un beigām, kā arī noteikumu pārrunāšana, piemēram, *"Ja kāds bērns sauc "Stop!", tūlīt ir jāpārtrauc"*.

Mācību projekti par jūtu audzināšanas tematiku, konfliktiem un citām sociālām tēmām var izraisīt pārdomas par vienmēr esošajiem strīdiem. Tomēr arī abstraktas tēmas (pēc bērnu ierosinājuma), kā, piemēram, "Draudzība" vai "Vērtības" rada bērniem iespējas eksperimentēt ar savām jūtām vai ķermeņa izteiksmi.

Neverbālo signālu skaidrība palīdz saprast citus. Bērnu savstarpējā saprašanās vispār un konfliktu laikā lielā mērā ir atkarīga no tā, cik labi viņi spēj saprast ķermeņa valodu (piemēram, draudīgus žestus, skatienu, ķermeņa pozu, mīmiku, žestus). Tāpēc daudzpusīgi kopā ar bērniem ir jāapstrādā jautājums *"Kāda man ir seja, kad es esmu skumjš, dusmīgs, laimīgs?"*

Verbālās valodas izmantošanai un komunikācijai ar citiem tai ir daudz nianšu piemēram, runas melodija, uzsvars, un to atbalsta ķermeņa valoda. Atkarībā no tā, kā tiek izteikts *"Lūdzu izbeigt"* – klusi, ar nolaistiem pleciem un skatoties grīdā vai skaļi ar dominējošu ķermeņa pozu, atšķiras citu cilvēku uztvere. Kļūdīšanās notiek tad, ja nesaskan runa un ķermeņa poza. Šādi bērni mācās runas tehnikas noteikumus.

Legūt izjūtu par runas daudzveidību var jau pirmsskolas periodā. Šādā plašumā uztvertas komunikācijas spējas, kas ietver arī neapjaustu un neverbālo komunikāciju un izteiksmes līdzekļus, pozitīvi ietekmē kognitīvo mācīšanos.

Pārdomājiet, kā varat noskaidrot, ka citu emocijas esat uztvēris pareizi, ka citi uztver pareizi, to, ko Jūs jūtat? Ja Jūs būtu citu vietā, kā justos? Ja kāds cits būtu Jūs vietā, kā viņš justos?

Jūtu izpausmju formas var veicināt bērnu atrast jūtām atbilstošos vārdus, kā arī vizuālas, muzikālas, deju, žestu un citas izpausmes formas. Viņi tādā veidā var mācīties izvērtēt savu personisko emocionālo stāvokli, kā arī citu jūtas, kas pozitīvi ietekmē jūtu regulēšanu, impulsu kontroli un sociālo kompetenci.

Runāt un domāt par jūtām ir jārādina. Var izmantot materiālus (bilžu grāmatas, pasakas, notikumus), lai ierosinātu dialogu ar bērniem. Īstenot sarunas par emociju uztveri ir svarīgi arī mācību metodiskās kompetences attīstīšanai.

PRETOŠANĀS SPĒJAS JEB REZILIENCE

Pretošanās spējas ir pamats pozitīvai attīstībai, veselībai, labsajūtai un augstai dzīves kvalitātei, kā arī pamatakmens kompetentai attieksmei un saskarei ar individuālām, ģimenes vides un sociālajām izmaiņām un slodzi. Pretstats reziliencei ir ievainojamība, t. i., personiskā ievainojamība un jūtība attiecībā pret sarežģītām dzīves situācijām, kas slēpj attīstības riskus un paaugstinātu gatavību

attīstīt psihiskus traucējumus, saslimšanas, antisociālu uzvedību, agresīvu uzvedību, bailes, depresiju vai psihosociālus traucējumus.

Reziliencē ir pretošanās spējas, kas izpaužas tad, kad bērns nonāk saskarē ar riskantām dzīves situācijām un bērnam izdodas tās pārvarēt, izmantojot īpašus pārvarēšanas un pielāgošanās centienus (Wustman, 2004).

Bērna pozitīva attīstība vēl nav pretošanās spēju izpausme. Tā drīzāk ir psihisko traucējumu neesamība, kas ietver vecumam atbilstošu kompetenču apguvi konstruktīvai dzīves izaicinājumu pārvarēšanai. Pretošanās spēju izpausmes formas ir:

- pozitīva, veselīga attīstība par spīti ilgstošam riska statusam, piemēram, nabadzība, kāda no vecākiem psihiska slimība, personiskā hroniska slimība vai attīstības traucējums;
- esoša kompetence arī akūtās stresa situācijās, kritiskos dzīves notikumos vai fāzēs, kas izraisa ievainojamību, piemēram, vecāku šķiršanās, kāda no vecākiem atkārtota apprecēšanās, pārejas posmā starp izglītības pakāpēm;
- pozitīva, iespējami ātra attapšanās pēc traumējošiem piedzīvojumiem, piemēram, kāda no vecākiem nāve, seksuālā vardarbība, krīzes situācijas.

Reziliencē ir ļoti komplekss, dinamisks fenomens. Tajā ir iesaistīti risku paaugstinoši faktori (slo-dze, stressori, riska faktori) un risku mazinoši faktori (resursi, aizsardzības faktori).

Risku mazinošajiem faktoriem pārvarēšanas procesos ir atslēgas funkcija, jo tie var veicināt problēmu pārvarēšanu, kā arī pastiprināt traucējumu. Risku mazinošie faktori ir *personiskie resursi*, piemēra, bērna pozitīvās īpašības, stiprās puses, pozitīva paškonceptija, un *sociālie resursi*, piemēram, aizsardzības faktori ģimenē un bērna dzīves vidē.

Kādus risku paaugstinošos faktorus un risku pazeminošos faktorus varat atpazīt saviem audzēkņiem?

Bērni ar labi attīstītām pretošanās spējām, kas, par spīti riskantiem dzīves apstākļiem, attīstās kā kompetentas, veiksmīgas, stabilas un pašapzinīgas personības, izpaužas ar šādiem personiskajiem resursiem:

- labi attīstītas spējas risināt problēmas, radošums, gatavība mācīties;
- pārliecība par personiskajām ietekmes un kontroles spējām, pašregulācijas spējas un izpratne par cēloņiem;
- droša piesaiste, labi attīstīta sociālā kompetence (īpaši empātija un perspektīvas izpratne), atbildības uzņemšanās un humors;
- aktīva, elastīga un kompetenta uzvedība problēmu pārvarēšanai (liels paša aktivitātes apjoms, spējas mobilizēt personiskos resursus un sociālo atbalstu);
- pozitīva domāšana, optimistiska pieeja;
- talanti, intereses un aizraušanās, garīga un reliģioza ticība, kā arī fiziskās veselības resursi.

Kā Jums šķiet, kuri no nosauktajiem personības resursiem varētu atbilst katram iepriekš aprakstītajam nepiemērotas uzvedības noteicošajam motīvam – uzmanības pievēršana, varas demonstrēšana, atriebībai un izvairīšanās no neveiksmēm?

.....

.....

.....

Sociālie resursi lielā mērā nosaka to, cik tālu bērnam izdodas attīstīt savas spējas pretoties slodzes un riska faktoriem. Pie tiem pieder:

- droši vides nosacījumi un pozitīvas attiecības ar kādu pieaugušo;
- pozitīvi sociālo lomu modeļi;
- atvērts, vērtīborientēts klimats, kā arī demokrātisks attiecību un audzināšanas stils (emocionāli pozitīvs, smalki jūtīgs, atbalstošs, strukturējošs un atbildīgs);
- pozitīvas partnerattiecības ar vecāku biedru un draudzīgas attiecības;
- konstruktīva sadarbība starp vecākiem un izglītības institūciju.

Rezilience saista gan personības, gan sociālos resursus, kas bērnam nodrošina stāvokli, ka attīstības problēmas riskantos apstākļos tiek pārvarētas pozitīvā veidā. Šīs spējas tiek iegūtas attīstības procesā un var variēties un mainīties atbilstoši laikam un situācijai atkarībā no tā kādas izmaiņas un slodze bērnam ir jāpārvar un kā viņam šī pārvarēšana izdodas.

Agrīna izglītība atbalsta bērnus pretošanās spējām nozīmīgu kompetenču ieguvei. Tā vada bērnus uz veselīga dzīvesveida realizēšanu un efektīvām problēmu pārvarēšanas stratēģijām.

Pozitīva apiešanās ar problēmu pārvarēšanu ir saistīta ar mācīšanās procesu, veicina kompetenču, zināšanu un izturēšanās apguvi:

- uztvert apstākļus un situācijas, kas izraisa pārslodzi;
- atpazīt savas izjūtas un reakcijas šādās situācijās;
- iepazīt un vingrināties noderīgās problēmu pārvarēšanas stratēģijās;
- apziņa par nelietderīgām problēmu pārvarēšanas stratēģijām;
- personiskās slodzes novērtēšana un personiskās problēmu pārvarēšanas un kontroles iespējas kritiskos notikumos;
- pārliecība par iespējām kontrolēt un ietekmēt notikumus;
- slodzes un pārmaiņu uzskatīšana par izaicinājumu un iespēju personiskajai attīstībai;
- personisko jūtu un reakciju plānošana, atbalstīšana un reflektēšana problēmu pārvarēšanas procesā (pašmenedžments);
- spējas atpazīt traumējošu vides ietekmi un pasargāt sevi no tās.

Bērni ir spējīgi un kompetenti līdzdarboties savu attīstības problēmu risināšanā arī pastiprinātu prasību apstākļos, viņiem ir apbrīnojams pretošanās un pašpalīdzības spēks. Tas viņiem izdodas labāk, ja viņu attīstībā un problēmu pārvarēšanas procesos tiek atbalstītas nepieciešamās kompetences. Personiskā aktivitāte un atbildības uzņemšanās tiek izvirzīta priekšplānā. Bērni, kas veido problēmu pārvarēšanu saistībā ar slodzi un izmaiņām, virzās tālāk ar šo pieredzi un ir stiprāki un rada lietderīgus nosacījumus arī turpmāko izaicinājumu pārvarēšanai. Jo vairāk attīstības problēmu viņi sastop, jo vairāk stabilizējas viņu personība. Viņi pastāvīgi mācās kompetenti apieties ar slodzi un pārmaiņām un uzskatīt tos par izaicinājumu un nevis par slodzi.

PEDAGOĢISKĀ STRATĒGIJA PRETOŠANĀS SPĒJU ATTĪSTĪŠANAI

Izpratne par bērna attīstību kavējošiem riska faktoriem ir saistīta ar izpratni par aizsardzības faktoriem, kas veicina bērna spējas un nodrošina atbalstu attīstībai arī riska apstākļos. Jautājums par to, kas bērnu šajā sakarā atbalsta, liek palūkoties uz esošajiem spēkiem, resursiem un bērna potenciālu, neignorējot problēmas un riskus. Šī pieeja paver iespējas aizstāt uz deficītiem orientētās koncepcijas, kas tiek primāri balstītas uz deficītiem (Ko bērns vēl nevar?), riskiem un bērna problēmām, un izmantot uz resursiem un kompetencēm orientētās koncepcijas. Līdz ar to bērns tiek pozicionēts kā kompetents un aktīvs savu attīstības problēmu pārvarētājs un uzmanības centrā ir bērna personības un sociālo resursu atbalstīšana, attiecīgi – pozitīvās attīstības atbalstīšana. Uz resursiem orientētā koncepcija ir atbilstoša kognitīvajai koncepcijai. Tā ir jāizprot kā “palīdzība pašpalīdzībai”, kas ir virzīta uz izpratni par kompetenču apguvi, veselīgu dzīvesveidu un efektīvu problēmu pārvarēšanu. Ar to tiek nodrošināta vardarbības, stresa, atkarību profilakse.

Mēģinājumi, kas ir savlaicīgi uzsākti un ir paredzēti ilgākam laika periodam, sasniedz lielāku pozitīvo efektu, nekā mēģinājumi, kas ir vēlāk uzsākti un ir paredzēti īsam laika periodam. Mēģinājumi, kas ir orientēti uz bērnu ir efektīvāki nekā vienīgi uz vecākiem orientēti mēģinājumi. Prevencijas (novēršanas) mēģinājumi, kas ņem vērā abus līmeņus, nodrošina pozitīvāku efektu. Mēģinājumi, kas tiek īstenoti plaši, ir saistīti ar izteiktākiem pozitīvajiem efektiem, piemēram, vienlaicīgs atbalsts sociālajai un kognitīvajai kompetencei. Stabila uz attīstību orientēta atbalsta sistēma nodrošina un pastiprina pozitīvu attīstības norisi. Jo agrāk un sistemātiskāk tiek uzsākts profesionāli atbalstīti izglītības procesi, jo sekmīgāk un pamatīgāk var attīstīties dzīves un izglītības biogrāfija (Der Bayerische Bildungs- und Erziehungsplan, 2006).

Pretošanās spēju veicināšanai ir nepieciešams izmantot pasākumus, kas veicina bērna attīstību vairākos līmeņos:

- *Individuālajā līmenī* tiešas palīdzības mēģinājumi bērnam norisinās, attīstot tādas pamatkompetences un stratēģijas, kas ļauj konstruktīvi rīkoties pārmaiņu un stresa situācijās.
- *Mijiedarbības līmenī* bērna pozitīva attīstība ir lielā mērā atkarīga no piesaistes, attiecību, mijiedarbības un sociālā atbalsta kvalitātes. Atbalsts ir nepieciešams vecākiem un viņu audzināšanas kompetencēm, un pedagoģiskajam personālam ar tā profesionalitāti. Stipriem vecākiem ir stipri bērni. Augsta profesionāļu komandas kvalifikācija un ieinteresētība paaugstina bērna mācīšanās un attīstīšanās iespējas.
- *Kontekstuālajā līmenī* bērnu izglītības iestādēs ir jārada pozitīvi mācīšanās un attīstības stimuli – arī attiecībā uz labsajūtu un veselību. Jo labāki ir apstākļi, jo vairāk realizējas pozitīvie stimuli, jo jūtīgāk un individualizētāk pedagoģiskais personāls var ietekmēt katru bērnu. Pie tā pieder ne tikai pamatnosacījumi, bet arī bērnu brīvā darbošanās (piem., iekšējā atklāsme), kā arī sadarbība ar citām institūcijām.

Optimālu rezultātu sasniegšanai pirmsskolas izglītības iestādē ir nepieciešams īstenot vairākas savstarpēji saistītas darbības stratēģijas.

Uz resursiem orientētās stratēģijas ir paredzētas bērna esošo personības un sociālo resursu uzlabošanai. Tās aptver tādu piedāvājumu bērniem, lai viņi varētu apgūt pretošanās spējai nepieciešamās kompetences, konsultāciju un izglītības piedāvājumu vecākiem, lai pilnveidotu viņu audzināšanas kompetences, kvalificēšanās iespējas pedagogiem, piem., lai tie uzlabotu mijiedarbības kvalitāti.

Atbalsts bērnam pretošanās spēju stiprināšanā ir sasniedzams, ja tiek nodrošināta kopīga un patstāvīga mācīšanās, kā arī – līdzdalība izglītības iestādes darbības procesā. Sociālās mācīšanās process nodrošina atbalstu bērna problēmu risināšanas un sociālajām kompetencēm un vienlaicīgi veicina mērķu izvirzīšanu, atbildīgu savas darbības plānošanu un ierosina problēmu risināšanas kreatīvus meklējumus. Viņi var attīstīt piederības izjūtu un pārliecību, ka dzīvei ir jēga un ir vērts par sevi cīnīties. Viņi var mācīties, ka kļūdas nav problēma, bet ir jāuzskata par iespējām mācīties un izaicinājumiem.

Uz procesu orientētas stratēģijas ir paredzētas, lai bērna kompetenču apguves pamatsistēmas tiktu ieviestas dzīvē un būtu praktiski izmantojamas. Pie tā pieder piesaistes un ģimenes sistēma, pašregulācijas sistēma, motivēšanas sistēma, izaicinājumu pārvarēšana, komunālās organizācijas sistēmas, kā arī reliģiskās sistēmas u.c. Piemērs tam ir atbalsts ģimenei, lai izveidotos pozitīvas vecāku un bērnu piesaistes attiecības, ārpusizglītības vides piedāvājumu integrācija pirmsskolas iestādes darbā.

Savas darbības kompetences izjūtu un darbības stratēģiju efektivitāti bērni attīsta vienīgi mijiedarbībā ar citiem. Pedagoģiskajam personālam ir jārisina jautājums, kā viņi, izmantojot mērķtiecīgu mijiedarbību, var palīdzēt veidot rezilientu uzvedību (sk. 6. tabulu).

6. tabula. PIEAUGUŠO DARBĪBAS ATBALSTS BĒRNA REZILIENCES VEIDOŠANAI

Atbalstoša pieaugušo mijiedarbība	Atbalsts bērnu pretošanās spējām
Bērnu akceptēt un novērtēt bez nosacījumiem	Pašapziņa, drošības izjūta
Bērna vajadzības apmierināt gādīgi, atbalstoši un iejūtīgi	Drošības izjūta, uzticēšanās sev
Būt uzmanīgiem pret bērnu (aktīva interese par viņa darbību, atrast laiku bērnam, uz klausīt viņu)	Pašapziņa, drošības izjūta
Palīdzēt bērnam izveidot pozitīvas sociālās attiecības	Otra cilvēka perspektīvas izpratne, spēja kontaktēties un sadarboties
Piedāvāt bērniem impulsiem bagātu vidi un situācijas, kurās pats bērns var kļūt aktīvs	Izziņas interese, pārliecība par savām iespējām ietekmēt vidi
Ieviest rutīnu un līdz ar to – ikdienas pārredzamību bērna dzīvē	Pašmenedžments, drošības izjūta
Ar bērna attīstību saistīt reālistiskas gaidas, izvirzīt prasības, kas veicina viņa attīstību, bet neizsauc pārpūli	Pārliecība par savām iespējām ietekmēt un kontrolēt vidi
Nesargāt bērnu no situācijām, kas izvirza prasības	Spējas risināt problēmas, sociālā atbalsta mobilizēšana

Atbalstoša pieaugušo mijiedarbība	Atbalsts bērnu pretošanās spējām
Bērnam uzticēt atbildību	Pārliecība par savām iespējām ietekmēt un kontrolēt vidi, pašmenedžments, pašpaļāvība
Bērna iesaistīšana lēmumu pieņemšanas procesā	Pārliecība par savām iespējām ietekmēt un kontrolēt vidi
Palīdzēt bērnam izvirzīt sasniedzamus mērķus	Pārliecība par savām iespējām ietekmēt un kontrolēt vidi, izpratne par savām kompetencēm, orientēšanās uz mērķi, izturība
Nepiedāvāt bērnam jau gatavus problēmu risinājumus, izvairīties no pārāk ātras palīdzības sniegšanas	Spējas risināt problēmas, atbildības uzņemšanās, pārliecība par savām iespējām ietekmēt vidi
Palīdzēt bērnam izjust savus sasniegumus	Pārliecība par savām iespējām ietekmēt un kontrolēt vidi, uzticēšanās sev
Iedrošināt bērnu izpaust savas jūtas	Izjūtu regulēšana, impulsu kontrole
Palīdzēt bērnam attīstīt intereses un hobijus	Pašvērtības izjūta
Nodrošināt bērnam konstruktīvu atgriezenisko saikni (uzslavas, kritika)	Pašvērtības izjūta, pozitīvas pašvērtējums
Palīdzēt bērnam atpazīt savas stiprās un vājās puses	Pozitīvs pašvērtējums, uzticēšanās sev
Pozitīvi pastiprināt atbilstošu bērna uzvedību	Pozitīvs pašvērtējums
Iedrošināt bērnu domāt pozitīvi un konstruktīvi, primāri saskatīt arī problemātiskās situācijās izaicinājumus, nevis – slodzi	Optimisms, uzticēšanās
Veicināt bērna ticību nākotnei	Optimisms, uzticēšanās
Būt par paraugu rezilientai uzvedībai	Efektīvas problēmu pārvarēšanas stratēģijas

(Der Bayerische Bildungs- und Erziehungsplan, 2006)

Pirmsskolas izglītības iestādēs ir jārada bērnu pretošanās spējas veicinoši apstākļi. Iespējas un resursi ir efektīvi jāizmanto pedagoģiskās darbības individualizēšanai un iekšējai diferencēšanai, piemērotas mācīšanās vides radīšanai un grupu veidošanai.

Ar pedagoģiskās darbības individualizēšanu un iekšējo diferencēšanu tiek nodrošinātas plašas iespējas individuāli regulēt mācīšanās procesam. Tas ir nepieciešams, lai varētu rēķināties ar plašu bērnu vecumposmu, atšķirībām attīstības stāvoklī un izglītī-

bas, un audzināšanas mērķos. Izmantojot iekšējo diferencēšanu, tiek nodrošināts, ka bērni atbilstoši savam attīstības stāvoklim tiek iesaistīti daudzveidīgos mācīšanās procesos. Šī koncepcija nekādā gadījumā neizslēdz iespējas noteiktus pasākumus organizēt visiem bērniem kopīgi, piem., rīta aplis, tematiskie projekti u. c., tā lai visi bērni var piedalīties grupas darbībā. Bērna attīstībai ir nozīmīga pedagoga un bērna mijiedarbība mazajās grupās. Pie tam ir nepieciešams radīt situācijas, kurās pedagogs un bērns kopīgi var pārdomāt kādu situāciju, problēmu utt. un iesaistīties viedokļu apmaiņā.

Iekšējās diferencēšanas koncepcijā ietilpst piemērotas un pārdomātas telpas koncepcija, kas piedāvā bērnam pietiekami daudz vietas kustībām, daudzveidīgam mācīšanās procesam, vienlaicīgi atkāpšanās iespējām un drošībai. Līdz ar to ir nozīmīgas divas iekārtošanas iespējas, ko ir iespējams arī savstarpēji kombinēt. Viena telpas koncepcija, kas ir atvērta un elastīga, piedāvā pārmaiņu iespējas. Bērniem piedaloties, rodas iespējas pārveidot telpu kā, piem., teātra skatuvi. Šāda skatuves un kulišu maiņa rada radošas mācīšanās iespējas, jo bērni var darboties līdzī. Atvērtā pedagoģiskā koncepcija paver iespējas ierosināt bērnu fantāziju. Otra iespēja – telpas tiek sadalītas mazākās daļās atbilstoši specifiskām mācīšanās un pieredzes apguves iespējām. Tā tiek radītas bērniem iespējas ilgākā laikā sekot savām individuālajām interesēm un ziņkarei. Svarīgi, lai bērni tiktu iesaistīti telpu dalīšanā.

Uz risku orientētas stratēģijas ir paredzētas traumējošu ietekmju un riska faktoru apjoma mazināšanai vai to rašanās novēršanai. Preventīvie pasākumi var būt paredzēti visiem bērniem, jo tādā veidā viņi mācās sevi pasargāt (piem., kompetenta rīcība ar medijiem). Var būt arī speciāli piedāvājumi bērniem, kuriem pozitīvai attīstībai ir nepieciešams lielāks atbalsts (piem., savlaicīga attīstības risku atpazīšana un prevencija, sadarbība ar dažādiem sociālajiem dienestiem, valodas attīstīšanai paredzētas nodarbības u.c.).

Izmantojot šos principus tiek rastas iespējas jau pirmsskolas iestādēs ieviest un sistēmiski izmantot visaptverošu prevencijas koncepciju bērniem un ģimenēm. Piedāvātās iespējas:

- Atbalsts bērniem attīstīties par pretoties spējīgu personību, kas pieder pie mūsdienīgas pirmsskolas izglītības pamatprincipiem. Pirmsskolas iestādes var savlaicīgi vēl pirms problēmu rašanās atbalstīt bērnus konstruktīvai viņu attīstības problēmu pārvarēšanai. Agrīns prevencijas darbs var nodrošināt, lai tiek izmantoti piemēroti problēmu risināšanas ceļi. Tādā veidā tiek novērsta iemācīta bezpalīdzība, kas apgrūtina cilvēka rīcību pārmaiņu un slodzes situācijās arī turpmākajā dzīvē. Pirmsskolas iestādes, izmantojot primāro prevenciju, var darboties ar visiem bērniem un, izmantojot sekundāro prevenciju, darboties ar tiem bērniem, kam ir paaugstināts attīstības risks.
- Pirmsskolas pieeja bērniem un ģimenēm rada iespējas dabiskā un pašsaprotamā veidā kombinēt uz bērnu un uz ģimeni orientētus prevencijas mēģinājumus.

Problēmu pārvarēšana ir visu centienu summa, kas tiek izmantoti, lai pārvarētu kādu situāciju, kas ir saistīta ar jaunām prasībām. Lai nodrošinātu šo stratēģiju attīstīšanos ir jāpievērš uzmanība nozīmīgām situācijām bērna dzīvē:

- izglītības pārejas fāzes;
- konfliktsituācijas, pieredze, pārdzīvojot zaudējumus;

- *stresa pārdzīvojumi, seksuālās vardarbības draudi;*
- *saskare ar miršanu un nāvi;*
- *rīcība ar informācijas un komunikācijas tehnikas līdzekļiem, medijiem.*

Atbalsts bērnam konstruktīvai rīcībai šajās situācijās ir saistīts ar efektīvu problēmu pārvarēšanas stratēģiju nodrošināšanu.

Šādu stratēģiju īstenošanas paņēmieni spektrs ir plašs. Nederīga stratēģija ir izvairīšanās no sarežģītām situācijām, problēmas noliegšana, vardarbība, atkarība. Savukārt noderīgas stratēģijas ir informācijas iegūšana, lai novērtētu situāciju un izvēlētos atbilstošu problēmu pārvarēšanas stratēģiju, un mēģinājumi ar jēgpilnu darbību padarīt situāciju kontrolējamu. Problēmu risināšanas stratēģijas tiek orientētas uz problēmsituācijas risināšanu vai izmainīšanu:

- pārmaiņas var būt attiecināmas uz vidi, piemēram, sociālo konfliktu risināšana, slodzi izraisošas mediju ietekmes pārrunāšana, dienas norises pārmaiņas, telpu iekārtojuma pārmaiņas;
- individuālo uzvedību, piemēram, apgūt jaunas kompetences, mainīt ieradumus, meklēt sociālo atbalstu un izmantot citu cilvēku palīdzību;
- subjektīvos novērtēšanas procesus, piemēram, konfliktus pārvērst iespējās;
- emocijas regulējošās stratēģijas ir orientētas uz kontroli un savu jūtu, reakciju regulēšanu; piemēram, distancēšanās, reflektēšana, atslābināšanās, savu dusmu izpaušana.

Labi kontrolējamās situācijās vairāk noderīgas ir problēmu risināšanas stratēģijas, mazāk kontrolējamās situācijās – vairāk emocijas regulējošās stratēģijas. Bērni agrīnākā vecumā vairāk tiecas izmantot konkrētas, problēmas risināšanas stratēģijas; emocijas regulējošās stratēģijas attīstās vispirms attīstības procesā. Nav stratēģiju, kas visiem ir vienādi efektīvas. Efektīva rīcība problēmu pārvarēšanai ir atkarīga no tā, ka bērns ar laiku paplašinās efektīvu stratēģiju pielietojumu, ko var elastīgi izmantot atkarībā no situācijas.

Mācīšanās procesi, kuros bērni iepazīst un iemācās izmantot dažādas stratēģijas, ļauj optimāli realizēties dažādās aktuāli nozīmīgās situācijās. Saplacināts gaisa balons, konflikta situācijas starp bērniem, miris dzīvnieks, kas tiek atrasts mežā, kāda pedagoga aiziešana no darba – tādi gadījumi pedagoģiskajā ikdienā piedāvā optimālas iespējas. Bez tā zinātniski izstrādātās programmās tiek piedāvātas lomu spēles kā ierosme impulsiem.

PASAKU UN STĀSTU IZMANTOŠANA PIRMSSKOLAS VECUMA BĒRNU PRETOŠANĀS SPĒJU (REZILIENCES) VEIDOŠANAI

Reziliences veicināšanai noderīgo stāstu un pasaku izvēles vadlīnijas:

- stāsta centrā ir kādas problēmas risināšana vai pārvarēšana;
- problēmu risinājumu panāk paši galvenie varoņi bez ārēju spēku vai personu iedarbošanās, t. i., sižeta tēli paši kļūst aktīvi un paši izmaina situāciju;
- galvenais varonis pats uzņemas atbildību par to, kas notiek viņa dzīvē;
- galvenais varonis tic saviem spēkiem, ka var pārvarēt vides izraisītās grūtības;
- galvenais varonis nezaudē drosmi, bet saglabā optimistisku un pašpaļāvīgu attieksmi pret dzīvi; sarežģītās situācijas tiek pārvērtētas un izmantotas savā labā;
- galvenajam varonim piemīt pozitīvs pašvērtējums un viņš apzinās savu spēku; pozitīvā attieksme pret sevi palīdz viņam veidot konstruktīvas sociālās attiecības un mobilizēt citu cilvēku atbalstu;
- galvenais varonis jūtas atbildīgs par citiem cilvēkiem;
- zēni un meitenes tiek attēloti kā līdztiesīgi aktīvi, kompetenti un kreatīvi.

METODISKIE PAŅĒMIENI

Pēc pasakas izlasīšanas ir ieteicams ar mērķtiecīgu jautājumu palīdzību atklāt bērniem galvenā varoņa personību un viņa pieeju problēmu risināšanai.

Ieteicamie jautājumu veidi:

- Kas tev stāstā/pasakā patika vislabāk?
- Ko varēja stāsta varonis darīt? Kas var viņam palīdzēt?
- Kādi citi risinājumi būtu iespējami? Kā tu izturētos?
- Vai tu arī esi ko tādu piedzīvojis? Vai ir līdzība starp tevi un stāsta varoni?

Stāstus, kuros tiek stāstīts par sarežģītu dzīves situāciju pārvarēšanu, var sacerēt arī kopā ar bērniem. Jo galvenā varoņa līdzība ar bērnu ir lielāka, jo vairāk bērns identificē sevi ar šo varoni. Atstāstot var tikt izmantotas un mainītas dažādas lomas. Tādā veidā bērns mācās izprast dažādas perspektīvas un citus cilvēkus.

Metodiskā materiāla ilustrētajā pielikumā piedāvāti sižeta attēli cēloņu un seku prognozēšanai pirmsskolas/ sākumskolas vecuma izglītojamiem. Tos ieteicams izmantot pārrunām ar bērniem, tādā veidā sekmējot atbilstošas rīcības pozitīva vērtējuma veidošanos.

Savu un citu emociju izpratnei lietderīgi ir izmantot darba lapas emociju spektra atpazīšanai. Pirmsskolas vecuma bērniem zīmējumi noderēs kā sarunas temats un krāsojamās lapas.

IETEICAMĀ LITERATŪRA UN INFORMĀCIJAS AVOTI

1. Prekopa J. *Mazais tirāns*. Nordik, 2004
2. Špalleka R. *Palīdzība maziem haotiskiem*. Nordik, 2003
3. Clough P., Garner P. Pardeck J., Yuen F. *Handbook of Emotional & Behavioural Difficulties*. SAGE Publications, 2006
4. Stephens T. *Social Skills In The Classroom*. 2nd Edition revised and expanded. Psychological Assessment Resources, Inc. 1992
5. Wearmouth J., Glynn.T., Richmond R., Barryman M. *Inclusion and Behaviour Management in Schools*. David Fulton Publishers, 2004
6. McNamara S., Moreton G. *Changing Behaviour. Teaching Children with Emotional and Behavioural Difficulties in Primary and Secondary Classrooms*. 2nd Edition. David Fulton Publishers, 2001
7. Roffey S. *School Behaviour & Families. Frameworks for Working Together*. David Fulton Publishers, 2002
8. Cole T., Knowles B. *How to Help Children and Young People with complex Behavioural Difficulties: A Guide for Practitioners Working in Educational Settings*. Jessica Kingsley Publishers, 2011
9. Mash E., Wolf D. *Abnormal Child Psychology*. 2nd Edition. Wadsworth, 2002
10. Wustman, C. (2004). *Resilienz. Widerstandsfähigkeit von Kindern in Tageseinrichtungen fördern*. Weinheim, Basel: Beltz Verlag.
11. *Der Bayerische Bildungs- und Erziehungsplan für Kinder in Tageseinrichtungen bis zur Einschulung*. (2006). Weinheim: Beltz Verlag.
12. *Der Bayerische Bildungs- und Erziehungsplan*, 2006
13. Гунпенрейтер Ю. *Общаться с ребенком. Как?* АСТ 2012
14. К. Фопель, *Как научить детей сотрудничать?* <http://www.klex2.ru/8gh>

4. nodaļa

AR KO SADARBOTIES PEDAGOGAM? – BĒRNA VECĀKI UN IZGLĪTĪBAS IESTĀDES ATBALSTA KOMANDA

ŠAJĀ NODAĻĀ :

- Pedagogs un bērna vecāki
- Pedagogs un izglītības iestādes atbalsta komanda
- Uzvedības traucējumu kompleksās korekcijas principi

PEDAGOGS UN BĒRNA VECĀKI

Pedagoga darbs uzvedības traucējumu novēršanā būs daudz efektīvāks, ja tajā iesaistīsies arī bērna vecāki. Pedagoga un vecāku sadarbība ir nepieciešama ar vienu mērķi – lai pedagoģiskie tūlītjie pasākumi (stratēģijas un tehnoloģijas) papildinātu viens otru. Kad vecāki un skolotāji – bērnam visnozīmīgākie pieaugušie – apvieno savas pūles, izvirzi kopīgus uzdevumus un izmanto stratēģijas, kuras balstās uz partnerību, rezultāti uzvedības korekcijā ir ātrāk sasniedzami.

Skotu rakstnieks S.Smailzs (1812.–1904.) ir teicis: "Labākā disciplīnas skola ir ģimene". Uzvedības problēmas visbiežāk ir neveiksmīgas socializācijas un audzināšanas mijiedarbība, bet to savukārt nodrošina ģimene un izglītības iestāde. Tāpēc būtiski ir sadarboties visām bērna audzināšanā un izglītošanā iesaistītajām pusēm. Ārvalstīs veiktie pētījumi liecina, ka vecāku izglītojošā darba rezultāti jau ir 70% no bērnu uzvedības problēmu risinājuma (Loeber, Green, Lahey & Kalb, 2000).

Bieži bērnu uzvedības izpausmes ir spoguļis tam, kas notiek ar bērnu mājās. Tās pašas grūtības, kas ir pedagogam, ir arī pazīstamas bērna vecākiem. Tāpēc ir labi, ja skolotājs dalās ar vecākiem savās zināšanās par uzvedības problēmām un to novēršanas paņēmieniem grupā. Tie paši paņēmieni tūlītējai iedarbībai, kurus izmanto pedagogs, nereti ir derīgi arī vecākiem mājās.

Lai arī pedagogu darba apjoms ir liels un nereti nenodrošina visu vecāku, kuriem tas nepieciešams, izglītošanu, tomēr lielākā daļa skolotāju ikdienā sniedz padomus vecākiem, rekomendē, ko darīt, lai bērni uzvestos labāk. Labi orientējoties dažādu uzvedības izpausmju novēršanas tūlītējās stratēģijās, pedagoga padomi bērna vecākiem kļūst efektīvāki.

Svarīgākais ir pedagogam un vecākiem kļūt par partneriem bērnu uzvedības traucējumu novēršanā. Ja izturēšanās pret viņiem būs cieņu apliecinoša, vecāki noteikti piekritīs sadarboties. Lielākā daļa nepaklausīgo bērnu vecāku pieņem, ka uzvedības negatīvās izpausmes skolā novērst var tikai pedagogi paši. Skolotājs ir izdevīgā pozīcijā, jo vecāki daudz labprātāk pieņems ieteikumus un padomus no "sava" skolotāja, nekā dosies pie psihologa vai psihiatra.

Partnerība nozīmē, ka pirms pedagogs pieprasa atklātību par bērna uzvedību mājās no vecākiem, viņš dalās savos mēģinājumos atbalstīt bērna pozitīvas uzvedības veidošanos bērnu kolektīvā.

Uldis (1. klase) mācās labi, bet uzvedību nosaka varas pieprasīšanas motīvi. Zēns vēla, lai vienmēr izsauca viņu, smejas par citu bērnu nepareizajām atbildēm, starpbrīžos mēdz aizskart fiziski citus bērnus, ja tie nedara to, ko grib zēns. Skolotājai Uldis nav patīkams. Sarunā ar zēna mammu, skolotāja norāda: "Jūsu puika ir neciešams! Ja Jūs kaut ko nedarīsiet, viņš drīz kļūs par huligānu!" Vecāku sapulcē skolotāja demonstrēja bērnu sasniegumus gan mācībās, gan uzvedības novērtējumus. Tie bija publiski, visiem vecākiem bija skaidrs, kurš klasē ir labākais un uzvedīgākais un kurš ieņēma pēdējo vietu reitingā. Ulda mamma jutās ļoti aizvainota. Mācību gada laikā partnerattiecības ar skolotāju neizveidojās, otrajā klasē Uldis mācījās citā skolā. Attiecības, kurās viena puse – piemērā vecāki jūtas aizvainoti nevar izveidoties par partnerattiecībām.

Bērni ar uzvedības problēmām ir gan audzināšanā ieinteresētiem vecākiem, gan ģimenēs, kurās uzskata, ka "bērni izaug paši". Tomēr lielākajā daļā uzvedības problēmu gadījumu pedagogam nākas sastapties ar vecākiem, kuru pašu rīcība un izturēšanās ne vienmēr atbilst tam, ko skolotājs vēlētos redzēt sadarbības partnerī. Sākumā nepieciešams ieguldīt daudz pūļu – diplomātijas, pacietības, empātijas, lai vecāki sāktu pedagogu cienīt tāpat kā viņu bērni. Var novērot, ka pastāv cieša saikne

starp ģimenē valdošo audzināšanas stilu un bērna sekmēm un uzvedību skolā. Labāki rezultāti vērojami tiem bērniem, kuru ģimenēs starp visiem tās locekļiem valda partnerattiecības.

Nepareiza audzināšana norāda uz galvenajām kļūdām:

- Hipoprotekcija – nav uzraudzības, kontroles un intereses par bērnu. Var būt nepaēdis, nesagērbies, dzīvot smagos sadzīves apstākļos. Bieži emocionālā atstumtība. Sekas: pusaudža gados ātrāka nokļūšana asociālos grupējumos, piesavinās bezrūpīgu dzīvesveidu.
- Dominējošā hiperprotekcija – pārmērīgas rūpes, sīkumaina kontrole, izsekošana. Vecāki neļauj pieņemt patstāvīgus lēmumus, visu aizliedz. Sekas: bezatbildība, sacelšanās pret apspiešanu un pilnīga rīcības nespēja bez vecāku klātbūtnes.
- Iztapīgā hiperprotekcija – ģimenē bērns "karalis", dara, ko grib, vienmēr uzmanības centrā (piem., tēvs pieļauj, ka dēls sit māti). Sekas: kultivēts egocentrisms, vēlēšanās būt vienmēr centrā, grib būt līderis, bet neprot tāds būt, neprot vadīt citus; attīstās kā psihopāts.
- Iztapīgā hipoprotekcija – bērns var kļūt par ģimenes tirānu, jo ģimenes locekļi cenšas viņu atbrīvot no vismazākajām grūtībām un nepatīkamiem pienākumiem, slavē, dievina, kultivē egocentrismu. Sekas: psihopātiska attīstība, nespēj un neprot būt līderis, bet to vēlas.
- Audzināšana "*slimības kultā*" – sevišķi vērojam bērnu ar cerebrālo trieku un citām somatiskām saslimšanām ģimenēs. Rūpes par bērnu nomāc viņa attīstību, vecāki upurē sevi visā bērna labad. Sekas: bērns domā, ka viņam uz visu ir tiesības.
- Emocionālā atstumtība – bērns jūtas kā traucēklis, garīgā cietsirdība. Sekas: nervozums, histērijas, bailes, veselības problēmas.
- Paaugstinātas morālas atbildības nosacījumi – vecāki no bērna gaida pārāk daudz, pieprasa noteiktu talantu realizāciju. Sekas: ne vienmēr, bet var izraisīt psihopātisku attīstību, fobijas, neirozes.
- Pretrunīga audzināšana – nevienādas prasības. Sekas: risks trāpīt bērna rakstura vārigākajās vietās.
- Audzināšana ārpus ģimenes – internāts, stingrā režīma audzināšanas iestādes. Sekas: cietsirdīgas attiecības, slikta ietekme, empātijas trūkums.

Vai zināt, kāda veida audzināšanas modelis ir ģimenē bērniem, kuru uzvedība Jums šķiet neatbilstoša noteikumiem?

Emocionāli un voluntāri nelīdzsvaroti bērni izaug ģimenēs, kur nav nodrošināta vajadzīgā uzraudzība, nav ieaudzināti sociālie pienākumi, atbildība, savaldīšanās, netiek nodrošināta pareiza izziņas darbības vadība. Uzvedības motīvus nereti šiem bērniem nosaka uzmanības pievēršana.

Egocentriski bērni ir saņēmuši pārlicēģu aizbildniecību, lutināšanu, vēlāk neprot un nevēlas patstāvīgi strādāt, ilgstoša bezdarbība nerosina izziņas darbības, intelektuālo interešu un emocionalitātes attīstību. Šādās situācijās augušie bērni mēdz būt varas kāri un atriebīgi.

Neirostiskos bērnus raksturo situācijas, kurās starp ģimenes locekļiem valda despotisms, cietsirdība, rupjība, agresivitāte, pazemināta bērna aktivitāte, nepietiekama patstāvība, iniciatīvas trūkums, nospiešana, agresivitāte. Bērnu kolektīvā uzvedībai raksturīga izvairīšanās no grūtībām.

Ja pedagogs labi izprot iepriekš aprakstītos četrus neatbilstošās uzvedības motīvus un zina paņēmienus uzvedības vadīšanai, tad viņš var dalīties pieredzē ar vecākiem. Vislabāk, ja ar savām zināšanām pedagogs dalītos vēl pirms bērnu negatīvās uzvedības parādīšanās.

Ģimenes audzināšanas modeļa maiņa ir būtisks pagrieziens bērna mācību sasniegumu paaugstināšanā un atbilstošās uzvedības veidošanā.

Jebkuram vecākam ir grūti pieņemt kritiku attiecībā uz izturēšanos pret bērnu, tāpēc ir svarīgi pedagoga un vecāku sarunās ievērot pieklājību, izturēties iekļūstīgi un demonstrēt izpratni cilvēkiem, kas bērnam ir ļoti nozīmīgi.

Lai konfliktu ar vecākiem būtu mazāk, skolotājam jāievēro sekojošie noteikumi.

- *Par bērna negatīvo uzvedību stāstīt, izvēloties objektīvus terminus, pamatotus faktus; neraksturot kā negatīvu pašu bērnu, bet gan viņa rīcību. Vecāki daudz mierīgāk uztvers pedagoga izteikumu: "Pēteris stundās runā bez atļaujas piecas vai sešas reizes dienā", nekā "Pēteris pastāvīgi traucē visās stundās."*
- *Nedrīkst vienā tikšanās reizē vecākiem izteikt gūzmu ar pārmetumiem par bērna uzvedību, nepieciešams ierobežot notikumu skaitu (divus līdz trīs). Pretējā gadījumā vecāki nobīdīsies no dzirdētā un nespēs palīdzēt bērnam un kļūst par pedagoga partneri.*
- *Nepieciešams izvairīties no turpmāko notikumu paredzējumiem: "Domāju, ka ar tādu uzvedību Pēteris nevarēs pabeigt skolu!". Vecākiem jau ir pietiekoši dzirdēt par esošo situāciju, nav godīgi likt viņiem vēl satraukties par to, kas nav noticis un iespējams nenotiks.*
- *Pozitīvi paredzējumi labvēlīgi veido pedagoga un vecāku sadarbību. Nevajadzētu teikt: "Es nesaprotu, ko man ar Pēteri darīt!" Šāda frāze vecākus sarūgtina un pretnostata vecākus pret skolotāju. Norādot uz kaut nelieliem sasniegumiem un paredzot, ka tie ir pirmie vēstneši par panākumiem turpmāk, vecāki saņem cerību.*
- *Svarīgi ņemt vērā to, ka bērnu vecākiem ne vienmēr ir zināšanas pedagoģijā, daudziem veidojas aizsargreakcija: "Nekas nesanāks!", "Jums par to maksā, tad dariet!" Pedagogam nepieciešams saprast, ka pamatā šādiem izteikumiem ir apjukums, bailes, sāpes un vilšanās pieredze, tāpēc reaģēt uz tiem ar apvainošanos ir nepareizi. Jāsaprot vecākus un jāiesaista sadarbībā.*
- *Nepieprasīt no vecākiem neiespējamo: "Lūdzu nodrošiniet, lai Kārlis rupjības skolā vairs nerunā!" vai "Ja gribat, lai Ritvars piedalās ekskursijā, panāciet viņa paklausību matemātikas stundās!" Tās nav vecāku problēmas, tās ir pedagoga problēmas.*

Par bērnu negatīvās uzvedības izpausmēm vecākus nepieciešams informēt tūlīt, paaugstināt sarunu, vai līdzīga rīcība vērojama arī mājās.

Iespējams, ka vecāki atsakās sadarboties ar pedagogu. Mainīt bērna negatīvo uzvedību ir grūtāk vienam pašam skolotājam. Tomēr arī izglītības iestādē ieguldītais ir nozīmīgs, bērni nedomā, ka visi pieaugušie rīkojas vienādi attiecībā uz viņu rīcību – mamma reaģē ne tā kā tētis, savukārt tētis ne tā kā pedagogi. Pieļaujama arī tāda situācija, kurā skolotājs ir vienīgais, kuram rūp bērna liktenis. Pedagoga atbalstītājs izglītības iestādē kļūst atbalsta komanda.

ATBALSTA KOMANDA IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒ

Skolotāja prasmes rīkoties ar ekstremālām pedagoģiskajām stratēģijām novērš tūlītējās negatīvās uzvedības izpausmes bērnu grupā, bet bērna uzvedības modeļu maiņa ir ilgstošs vecāku un pedagoģiskā kolektīva kopdarbs.

Bērnu uzvedības traucējumu korekcijas realizēšana notiek dažādos līmeņos: valsts līmenī – “cīņa” ar agresīviem skolēniem, līdz pat likumīgi atzītai izolēšanai no mācību vides, lai arī uz laiku; tiesiskā līmenī – administratīvo un kriminālo pārkāpumu atzīšana vecākiem un pusaudžiem; ekonomiskā līmenī, medicīniski sociālā līmenī, pedagoģiskā līmenī un sociāli psiholoģiskā līmenī. Bet vispirms tas sākas ar pedagogu, kurš piesaista speciālistus.

Uzvedības traucējumu korekcijas līdzekļus izvēlas speciālisti, kas veido izglītības iestādes atbalsta komandu. Izvēli nosaka pedagoga prasmes apkopot informāciju, noteikt uzvedības izpausmes motīvus un bērna vajadzības.

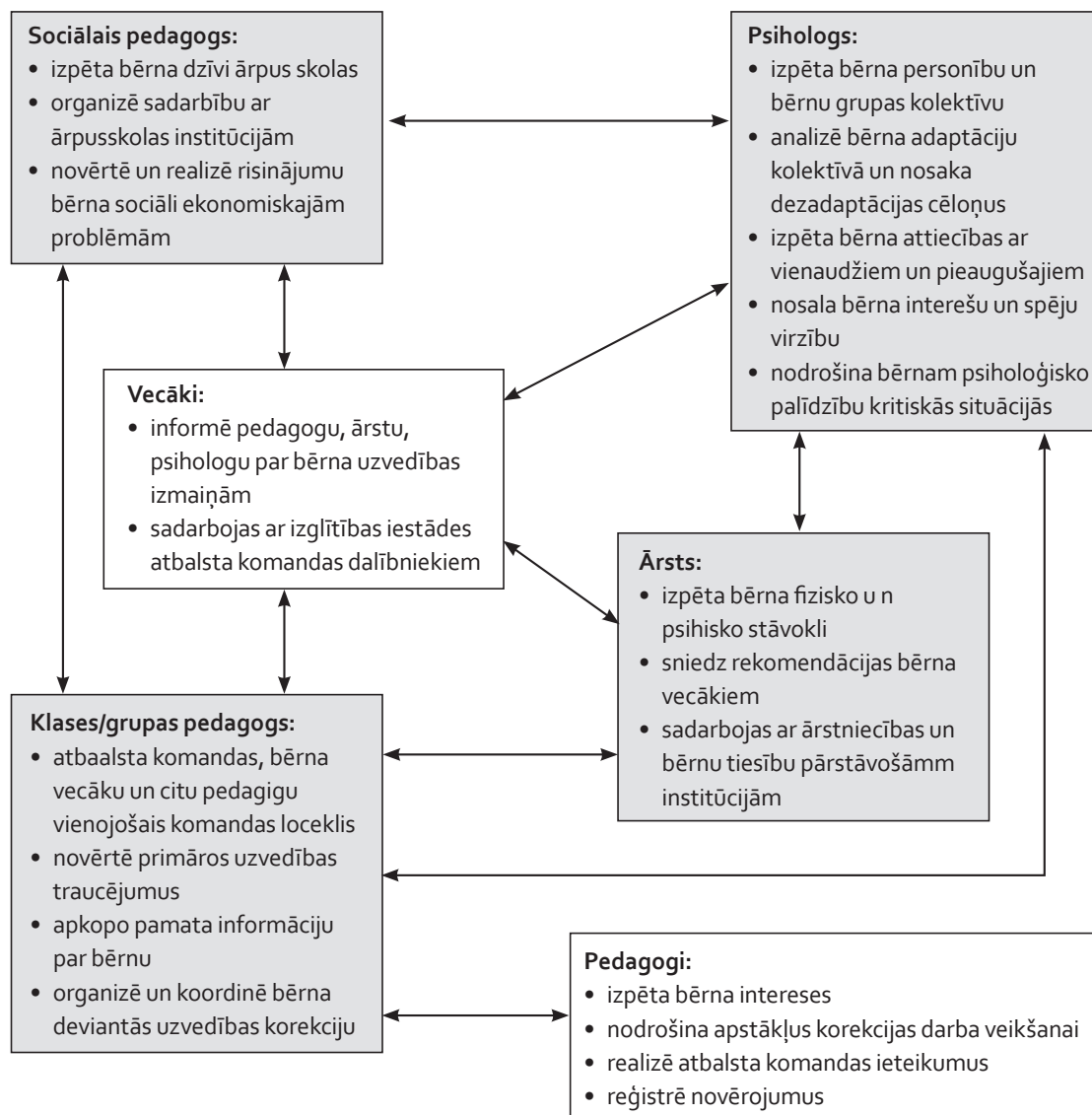
Kādus pedagoģiskās korekcijas līdzekļus visbiežāk izvēlas Jūsu izglītības iestādes atbalsta komanda?

Atbalsta komandu bērna uzvedības traucējumu korekcijai izglītības iestādē veido klases/ grupas pedagogs, sociālais pedagogs, psihologs un izglītības iestādes ārsts, katrs no tiem saistīti ar jebkuru pieaugušo, kas piedalās bērna izglītības procesā gan iestādē, gan ārpus tās, piemēram citi pedagogi, bērna vecāki un citi tuvinieki. Atbalsta komandas darbības virzieni ir uzvedības traucējumu izpausmju, to veidojošo faktoru un bērna tipoloģisko personības īpašību izpēte; bērna un viņa vecāku motivēšana uzvedības izmaiņām; sadarbības plāna izstrāde un realizēšana.

Jautājumi pārdomām par pedagogu komandas refleksiju.

- Kā mēs izturamies sarežģītās situācijās? Kādas ir mūsu stiprās un vājās puses kā atbalsta komandai?
- Kā mūsu bērni savstarpēji rīkojas konfliktsituācijās, kas saistītas ar nepiemērotas uzvedības izpausmēm? Kādu pieredzi un kompetences viņi izmanto? Kādi ir konfliktu cēloņi un saturs? Kāda pie tā ir bērnu savstarpējo draudzīgo attiecību kvalitāte? Kādus risinājumus viņi izmanto? Kādi risinājumi ir iespējami bērniem dažādos vecumos?

10. attēls. UZVEDĪBAS TRAUCĒJUMU KOREKCIJĀ IESAISTĪTO SPECIĀLISTU SADARBĪBA

Jautājumi pārdomām par pedagogu komandas refleksiju.

- Kad bērniem izdodas atrisināt konfliktus bez svešas palīdzības? Kā viņi mums to parāda? Kāds atbalsts tad varētu būt vajadzīgs, ko bērni, kā savas dzīves eksperti, varētu ņemt vērā? Kāda nozīme ir izskaidrošanai? Cik daudz lēmumu pieņemšanā arī ārpus konfliktu situācijām ir iesaistīti bērni?
- Ko mēs varam darīt, lai profesionālāk rīkotos uzvedības traucējumu gadījumos? Cik labi bērniem un pedagogiem ļauj rīkoties strukturālie nosacījumi (telpu iekārtojums, dienas kārtība, noteikumi, personāla situācija)? Kas ir jāmaina? Cik daudz paši pieaugušie provocē bērnu savstarpējos konfliktus un kā varētu izvairīties no šīm situācijām? Vai un kādi konflikti tiek novēroti pašā pedagogu komandā?

UZVEDĪBAS TRAUCĒJUMU KOMPLEKSĀS KOREKCIJAS PRINCIPI

Jebkuram, strādājot ar bērniem ar uzvedības traucējumiem, nepieciešams neatbilstošas uzvedības rašanos, izpausmes un sekas uztvert kompleksi. Ja tikai viena sistēmas daļa kaut ko darīs, bet pārējās nē, bērna kopējā uzvedība paliks nemainīga. Nereti tā kļūst vēl destruktīvāka, jo bērns iemācās pielāgoties vienam, manipulējot ar citiem. Atbalsta sniegšanai izglītības iestādē bērnu uzvedības traucējumu novēršanā nepieciešams ievērot noteiktus principus.

Determinisms – filozofiskajā izpratnē nozīmē, ka ārējie apstākļi ne vienmēr nosaka cilvēka reakciju, bet gan darbojas caur iekšējiem apstākļiem. Ārējā iedarbība rada dažādas sekas. Kodols determinisma principam ir pieņēmums, ka visām neatbilstošās uzvedības izpausmēm ir cēlonis. Apziņa veidojas dzīves veida ietekmē un mainās atkarībā no apstākļiem. Dažādi apstākļi paši par sevi nerada nekādas novirzes personības uzvedībā, bet tie darbojas kā katalizators. Reālā dzīvē sekas ne vienmēr rodas pēc cēloņa rašanās. Sekas var rasties pēc kāda laika, kad nelabvēlīgie faktori sakrājas, tas izsauc uzvedības un attīstības novirzes. Determinanti iedarbojas dažādi, novirzēm ir daudzfaktoru izcelsme.

Liene (12 gadi) dzīvo bērnu namā. Vecāki pie viņas trīs gadu laikā ne reizes nav ieradušies un nav interesējušies par meiteni. Liene klasē ir vienīgā no bērnu nama. Meitenes uzvedība ikdienā ir apmierinoša, pat laba. Tomēr, kad skolā ierodas klases biedru vecāki, Lienes uzvedība vienmēr kļūst izaicinoša – apsūdz un apmelo to klases biedru, kura vecāki ir ieradušies, izaicina skolotāju rupji runājot, traucē skolotājas un vecāku sarunu. Meitenes aizvainojums par to, ka viņa nesaņem vecāku rūpes izpaužas tikai noteiktās situācijās, uzvedība kļūst nepiemērota mainoties ārējiem apstākļiem, kamēr vecāku klātbūtne nav nevienam klases biedram, Liene jūtas labi, bet, ierodoties citu bērnu vecākiem, meitene pārdzīvojumu neprot apvaldīt.

Attīstības princips – tam lielu nozīmi piedēvēja Ļ.Vigotskis, runājot par vēsturisko principu. Psihi var izprast tikai tad, kad to skata nepārtrauktā attīstībā. Pareizi raksturot parādību (arī uzvedības traucējumus) var tikai tad, ja vienlaicīgi noskaidro raksturīgākās īpatnības dotajā brīdī un sekojošo izmaiņu perspektīvas. Svarīgi noskaidrot noviržu dinamiku, tieksmi progresēt vai stabilizēties. Nepieciešams ņemt vērā bērna attīstības etapu, kurā traucējums radies, citas attīstības novirzes, uz kurām uzvedības traucējums uzslāņojies.

Piemēram pirmsskolas vecuma bērna uzvedības organizēšanai būs citi paņēmieni un līdzekļi, atšķirīgi no pusaudzim piemērojamiem. Bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem uzvedības modeļu apgūšanai nepieciešams gan ilgāks laiks, gan uzskatāmāki, dzīves darbībai tuvāki piemēri.

Darbības princips – uzvedība veidojas darbībā, dzīves lomas apgūst tās izspēlējot. Darbošanās ir cilvēka būtības jēga. Darbība ir process, kurš nosaka cilvēka personības veidošanos. Darbībā apmierinām savas vajadzības un intereses, izzinām pasauli, darbība ir pārveidojošā aktivitāte. Analizējot traucējumus, svarīgi konkretizēt darbības principu, kurš balstās priekšstatā, ka katra psihiska funkcija, attīstoties darbībā, iegūst sarežģītu vairākpasmi struktūru. Traucējumi norisinās dažādi, svarīgi, kurā darbības posmā notiek traucējums. Šīs specifikas atklāšana ir ļoti svarīgs uzdevums, lai darbību vadītu. Lielākā daļa bērnu aizmirst izteikto, bet neaizmirst to, ko izdarījuši.

Valdis (10 gadi) ļoti bieži sarunās ar klases biedriem un skolotāju lieto rupjus vārdus, ikdienā arī lamu vārdus. Klasē notiek Piekļājīgo vārdu nedēļa. Visi vienojas runāt pieklājīgi, nelietot rupjus vārdus un lamu vārdus, ja, tomēr, kādam "izsprūk nesmukais vārds", uzreiz jāpieliek roka priekšā mutei un jāatvainojas. Skolotāja novēroja, ka Valdis arvien mazāk lieto rupjus un lamu vārdus.

Apziņas un darbības vienotības princips. Šī saite ir nesaraujama, apziņa veido cilvēka darbības iekšējo plānu, tāpēc viens var izlamāties un viņam paliek vieglāk, cits nemūžam nelamāsies. Apziņa regulē cilvēka darbību, bet darbība veido apziņu. Uzvedība veidojas darbībā, arī uzvedības veidi sākotnēji tiek apgūti materiāla formā un tikai tad pārveidojas par iekšēju psihisku formu. Piemēram, jaunākos bērnus māca apsveikt citus, no tā vēlāk izveidojas empātijas spējas. Bērni labi zina tikai to, ko māc izteikt, tāpēc nepieciešams mācīt raksturot ar vārdiem labu un pareizu uzvedību, novērtēt negatīvu uzvedību.

Kompleksuma princips diktē sadarbības nepieciešamību. Visas ar audzēkni saistītās personas novēro un veido kopēju izpēti, darbības un mācību plānu, analizē cēloņus un nosaka perspektīvas, vienojas par korekcijas pasākumiem. Savaldīt bērnu vienas mācību stundas laikā lielākā daļa skolotāju prot, bet svarīgi ir mainīt negatīvo uzvedību ilgākā laika periodā, skolotājs nedrīkstētu palikt viens uzvedības traucējumu novēršanā, atbalsta kvalitāti nodrošina tikai komandas darbs.

Sadarbības saturs ietver bērna un uzvedības traucējumus izraisošo faktoru izpēti, korekcijas uzdevumu noteikšanu, bērna un viņa ģimenes motivēšanu atbalsta saņemšanai un izstrādātā plāna realizēšanu.

Sistemātiskas struktūras un dinamiskas izpētes princips. Sistēmas nepieciešamā pazīme ir sakaru noteikšana starp tās elementiem. Jebkura psihiska parādība ir daudzveidīgi determinēta, determinantu var veikt gan cēloņa funkciju, gan seku, gan nosacītu posmu funkciju. Svarīgi noteikt, kurā posmā un kas izsauc uzvedības traucējumu, tad varbūt var mainīt darbības apstākļus tieši tajā posmā.

Kvalitātes analīzes princips paredz fiksē ne tikai rezultātus, bet arī darbības raksturu, ko darīja, kā mainījās reakcija, kā pats audzēknis izturējās pret šo notikumu, pret aizrādījumu. Kvalitātes analīzes princips neizslēdz kvantitātes analīzi, kvantitāte precizē kvalitāti. Kvantitātes analīze piemērojama testēšanā, bet tā nepietiekami informē par prognozi, jo atspoguļo novirzes tikai no negatīvās puses un nedod priekšstatu par attīstības rezervēm.

Skolēnam salūza zīmulis: 1) skaļi izkļiedz, lai dod citu; 2) uzbrūk, metas virsū biedram, aiztiek citu mantas uz sola. Neadekvātās uzvedības izpausmju intensitāti, ietekmi uz citiem nepieciešams reģistrēt, salīdzināt ar iepriekšējām darbībām un paredzēt turpmākās izpausmes.

Pakāpeniskuma princips. Bērni ar uzvedības problēmām nevar kļūt «labi» uzreiz. Uzvedības maiņa ir ilgstošs process ne tikai skolotājam, bet arī pašam bērnam. Mainīt skolēna uzvedības modeļus ir ilgstošs, pakāpenisks process, pie tam sadarbojoties viesiem pedagogiem. Emociju un emociju izpausmju maiņa ir iespējama, ja māca pārdzīvot citas – pozitīvas emocijas. Attiecību maiņa vispirms ietver skolotāja paša attieksmes pret skolēnu maiņu.

Pakāpeniskuma principa ievērošana uzvedības korekcijā izpaužas sekojoši:

- skolēna uzvedības maiņa, (mainīt skolēna uzvedības modeļus – ilgstošs, pakāpenisks process, visiem pedagogiem sadarbojoties);

- emociju izpausmju un emociju maiņa, (mācīt pārdzīvot citas emocijas – pozitīvas);
- attiecību maiņa, (skolotājs vispirms maina attiecību modeļus un attieksmi pret skolēnu).

IETEICAMĀ LITERATŪRA UN INFORMĀCIJAS AVOTI

1. Kempbels R. *Kā patiesi mīlēt pusaudzi*. LBJA, 1990
2. Nīmante D. *Klasvadība. Zvaigzne ABC*, 2007
3. Prekopa J. *Mazais tirāns*. Nordik, 2004
4. Špalleka R. *Māmiņ, vai tu mani mīli?* Aurora, 2007
5. Špalleka R. *Palīdzība maziem haotiķiem*. Nordik, 2003
6. Reiff M. *ADHD 2nd Edition. What Every Parents Needs to Know*. American Academy of Pediatrics, 2011
7. *Palīdzībabērniem un vecākiem*. <http://www.centrstaka.lv/offer.php?lang=lv&tag=4>
8. www.lm.gov.lv/upload/barintiesas/akti/bmnotp2_121206_btdn.doc
9. К. Фопель, *Как научить детей сотрудничать?* <http://www.klex2.ru/8gh>
10. *Uzvedības korekcijas apmācību programma augsta riska grupas vecākiem*. http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/publikacijas/publikacijas3.pdf

NOSLĒGUMS

Cienījamo lasītāj! Mūsdienu izglītības iestādē pedagogi nereti izjūt bezspēcību visos jautājumos, kas skar bērnu negatīvo uzvedību. Uzvedības traucējumi pirmsskolā un jaunākajā skolas vecumā būtiski atšķiras no pusaudžu un jauniešu uzvedības traucējumiem ne tikai izpausmēs, bet arī to pedagogiskajā ietekmēšanā – jo vecāki top bērni, jo grūtāk ir mainīt jau izveidotos nepiemērotās uzvedības modeļus. Tāpēc būtiski ir pamanīt nepareizo un sākt pareizu uzvedības veidošanu jau agrā bērnībā. Pedagogi mēdz teikt: “Ja vecāki pareizi audzina savus bērnus, izglītības iestāde un vienaudžu kolektīvs viņus nevar sabojāt, ja vecāki nepareizi vai slikti audzina savus bērnus, tad pedagogi ir bezspēcīgi.”

Metodiskā materiāla autori ļoti cer, ka tie pedagogi, kuri būs iepazinuši šeit ievietotās idejas, domās savādāk.

Lai Jums veicas!

